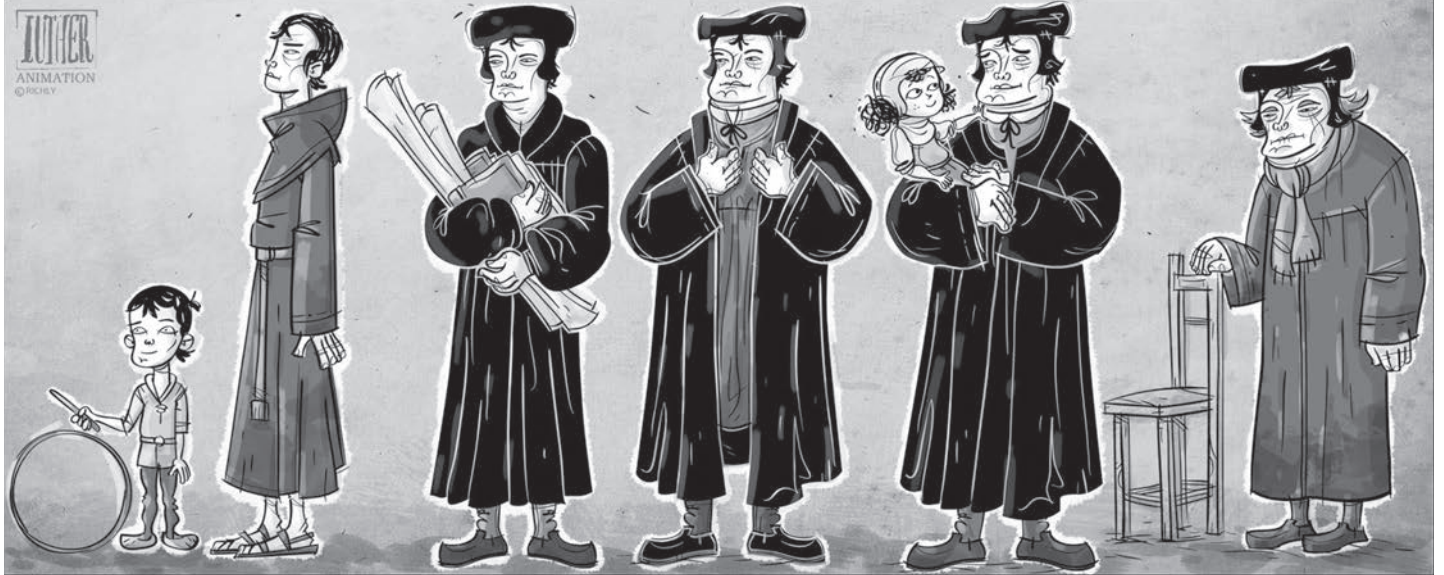




c r e d o

evangélikus folyóirat | XIX. évfolyam, 2013/1.



⊕ HEIDELBERG ⊕ TEPLIC ⊕ SZIRÁK ⊕

Credo Evangélikus Folyóirat

A Magyarországi Evangélikus Egyház folyóirata
XIX. évfolyam, 2013/1.

A szerkesztőbizottság tagjai

Zászkaliczky Zsuzsanna szerkesztő

Fabiny Tibor

Fábrí György

Ittész Gábor

Potzner Ferenc

Pröhle Gergely

Réthelyi Orsolya

Szabó T. Anna

Szebik Imre, ifj.

Kiadja a Magyarországi Evangélikus Egyház

Luther Kiadója

Felelős kiadó: Kende K. Péter

Olvasó- és tördelőszerkesztő: Petri Gábor

Szöveggondozó: Miklósné Székács Judit

Műszaki szerkesztő: Török Andrea

Grafika: Kurdi István

Szerkesztőség és kiadóhivatal

1085 Budapest, Üllői út 24.

Tel.: 317-5478, 486-1228, fax: 486-1229

Előfizetés egy évre: 2320 Ft. Fél évre: 1160 Ft.

Egy szám ára: 580 Ft

Előfizetés külföldre: 6840 Ft.

Kapható a gyülekezeti iratterjesztésben, a kiadó
könyvesboltjában (1085 Budapest, Üllői út 24.)

és a Huszár Gál Papír- és Könyvkereskedésben
(1052 Budapest, Deák tér 4.)

A Credo digitálisan is olvasható, előfizethető

a www.digitalstand.hu oldalon.

Digitális előfizetés egy évre: 1152 Ft. Fél évre: 608 Ft.

Egy digitális lapszám ára: 320 Ft.

Nyomdai kivitelezés: Mondat Kft. www.mondat.hu

Felelős vezető: Nagy László

ISSN 1219-6800

Velladic Márta *A sziráki Teleki-Degenfeld-kastély* című tanulmányában (39–48. o.)
látható képek forrása:

40. o. Forster Gyula-központ fotótára

41. o. Földmérési és Távérzékelési Intézet térképtára

43. o. Vasárnapi Újság, XI. évf. (1864) 16. sz. 150. o.

44. o. Rados Jenő: *Magyar kastélyok*. Budapest, 1939. 39. o.

46. o. Forster Gyula-központ fotótára

47. o. Forster Gyula-központ fotótára

A Borítón és Kóhádi Dorottya cikkében (58–68. o.) a Richly Zsolt rendezésében
a Luther Animációs Stúdióban készülő rajzfilmsorozat figura- és látványtervei,
valamint fázisrajzai láthatók.

Kiegészítés

A Credo 2012/3–4. számában, Zászkaliczky Zsuzsanna *„Macula non est in te”. Az
Úr szolgálóleányától Magyarország Nagyasszonyáig: Mária-oszlopok Magyaror-
szágon* című tanulmányában (66–82. o.) a képek forrása helyesen:

A miskolci „csupros Mária” fotójának forrása:

<http://indafoto.hu/apoci/image/13313435-691df3ba/427199>.

A nyitrai Nagyboldogasszony-szoborcsoport fotójának forrása:

http://hu.wikipedia.org/wiki/F%C3%A1jl:Marian_plague_column_in_Nitra3.JPG.

A győri Mária-oszlop fotójának forrása:

<http://neta.itthon.hu/maria-oszlop-081126?folderID=1686>.

A rábacsanaki Mária-szobor fotójának forrása:

<http://www.muemlekem.hu/muemlek?id=4672>.

A kassai pestisoszlop fotójának forrása:

<http://scarlette13.deviantart.com/art/memory-of-black-death-298661965>.

Az esztergomi „pestis madonna” fotójának forrása:

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Esztergom_-_A_Pestis-Madonna_szobor_2005_nov_5.JPG.

A többi színes felvételt Szőnyi István készítette.

A természet értékeinek védelme közös ügyünk és keresztény felelősségünk.

Ebből a megfontolásból a Credo Evangélikus Folyóirat Cyclus ofset környezetbarát
papíron jelenik meg.

Hol van a te testvéred?

Vajon megszámláltattunk valóban? Az első hetekben döbbenet, magunkba szállás, aggodalom, időnként méltatlankodó felhorgadás kísérte a bumfordi időzítéssel húsvétra végre megjelent statisztikai adatokat a másfél évvel ezelőtti (!) népszámlálásról. Nem véletlen: a három nagyobb keresztény egyház közel egyharmados veszteségét mutatták első látásra a számok. Ennek kapcsán szembesülést, az igazság pillanatát emlegették *pro* és *kontra*, valamint egyházon kívül és belül egyaránt.

Azonban még messzebb kavarodunk el a tévutakon, ha megint a külvilág ránk erőltetett olvasatát tekintjük mérvadónak, és megfelelni igyekszünk nagyon is e világi (helyenként politikai félvilági) szempontoknak, ahelyett, hogy azzal néznénk szembe, ami valójában a számok mögött van. Vagyis hitbéli autonómiánk feladásának, az igazsághoz és a krisztusi értékvilághoz való ragaszkodás elgyengülésének következményeivel.

Mert a történet, amely nem 2011-ben, hanem az ezredfordulón kezdődött, erről szól – jómagam ezt az értelmezést ajánlom mindannyiunk figyelmébe.

De előbb a számokról: a népszámlálástól egyházunk népességével kapcsolatban természetesen nem várhattunk érdemi többletinformációkat. A KSH adatai valójában harmonizálnak az egyház saját statisztikai gyűjtéseinek eredményeivel. Az egyháztagi nyilvántartásban való szereplés valamifajta laza egyházhöz tartozást jelent, s ennek a létszáma hasonlít a KSH mostani adataihoz. Sőt a két éve végzett szociológiai felmérésünkre is ráismerhetünk, hiszen az egyházi kötődésnek a vallásosságtól való határozott elválása még a magukat szorosabban evangélikusnak vallók között is egyértelmű tendenciát jelez. A maguk módján vallásosok felerészben definiálódtak így a felmérésünkben – az egyházi tanítástól függetlenül vallásosok radikális megugrását sejtető „nem válaszolt” kategória jelzi, hogy ez az arány valós.

Ha tehát volt fülünk a hallásra – márpedig volt, ezt az egyház püspökeinek, országos felügyelőjének, lelkészeinek számos nyilvános megszólalása is tanúsítja –, akkor tudnunk kellett, hol is tartunk. Sőt meg is fogalmaztuk a helyzetre adott válaszunkat, amikor az egyházi stratégiánk középpontjába a missziót állítottuk.

A gond tehát nem számszaki, hanem kommunikációs természetű. Nevezetesen, hogy amikor egy sajtótermék vagy külsős-belső elemző egyszerűen egymás mellé teszi a tíz évvel korábbi és a mostani adatokat, elszörnyed (vagy éppen felbuzdul), és az egyház működésére, társadalmi pozíciójára nézvést negatív vélekedést fogalmaz meg, annak minden továbbgondolásával. Ezt azért teheti meg, mert valóban elkövettek egy módszertani hibát a statisztikusok, amit azonban mélyebb tévedések alapoztak meg.

A módszertanról: a 2001-es népszámlálás a lehető legáltalánosabban fogalmazott: „Vallása, felekezete?” 2011 ehhez képest személyes viszonyulást tartalmazott: „Mely vallási közösséghez, felekezethez tartozónak érzi magát?” Az előbbi kérdés nem ismeretlen a (vallás)szociológiai szakirodalomban, bár használhatósága merőben kérdéses a statisztikai mintákon túl. Az utóbbi kérdés sokkal inkább releváns információt ad, hiszen elegendően gyengén, de a személyes odatartozásra kérdez rá. Ha a KSH szakembereinek megrendelést adó politikusok valóban kíváncsiak lettek volna a lakosság vallási profiljából valamire, akkor már tíz éve is az utóbbi kérdést tették volna fel, kiegészítve

2001-ben szándékosan kedvezőbb képet alakítottak ki az egyházakról, mint a valós helyzet. Látványos példa ez a bármilyen színezetű államhatalom ölelésének mérgező valójára. Hiszen még a (...) szociálisan érzékeny, az erkölcsiséget megtestesítő, korrupciómentes, minőségi kultúrát és oktatást felvirágoztató rezsimekhez való asszisztálás is aggályos lenne, hát még az empirikusan létezőkhöz... ”

szítve egy-két további hitéleti kérdéssel (ahogyan a vallásszociológiában ez amúgy szokásos). Az összehasonlíthatóság szempontjából viszont igen nagy hiba volt eltérő denotátummal rendelkező kérdést feltenni, a reális helyzetfeltárás (és a szakmai korrektség, ha ez jelent még valamit) azonban ezt igényelte.

A létszámfogyás ettől még tény marad: több mint tizedével csökkent a nyilvántartott egyháztagjaink száma az ezredforduló óta (88 százalék), azonban természetesen nem a korábban kimutatott állami statisztikai háromszázezerről, hanem a valós, bő kétszázezerről... A konfirmációs, választási és járulékfizetési adatok jelzik az intézményi kötődés „elérési hatékonyságát”, a házasságok-temetések drasztikus (bő egyharmados!) csökkenése a „szolgáltatásaink” népszerűségét, az egyházközségi, istentiszteleti, hittanórai beszámolók pedig az aktivitást is mutatják. Felesleges tehát úgy tennünk, mintha nagyon meglepődtünk volna – sőt az imént sorolt adatforrások alapján még rosszabb képet várhattunk. Ami azonban reménységre adhat okot, az a gyermekkeresztelések számában tapasztalt csökkenés minimális volta (az általános népességszökkenésnél is jóval kisebb, alig másfél százalékos).

Tehát 2001-ben szándékosan kedvezőbb képet alakítottak ki az egyházakról, mint a valós helyzet. Látványos példa ez a bármilyen színezetű államhatalom ölelésének mérgező valójára. Hiszen még a legkiválóbban működő, szociálisan érzékeny, az erkölcsiséget megtestesítő, korrupciómentes, minőségi kultúrát és oktatást felvirágoztató rezsimekhez való asszisztálás is aggályos lenne, hát még az empirikusan létezőkhöz... Ezzel szemben bizakodásra ad okot, hogy akár a szegénység, akár az egyházak állami megítélése ügyében püspökeink elvi szilárdságukat mutatták meg. Van tehát miből meríteni, amikor olyan ügyek állnak előttünk, mint az erkölcsan- és hittanoktatás félresiklásának irtózatoss mértékű veszélye, a roma szegregáció, az utcai politikai erőszak felrémlése, a határon túli testvéreinkkel szembeni feszültségek, a parttalan populizmus, a pogány lelkületű kereszténykedés kiteljesedése, az egyházak állami „elismerésű” illegitimációjának újabb kísérlete.

Ezekhez képest nincs nagy súlya ennek a mostani számlálásnak, mert ahogyan Gáncs Péter elnök-püspök fogalmazta meg húsvétkor: a „megszámláltattunk és híjával találtattunk” nem statisztikai, hanem gyülekezetépítési, hitbéli kérdés elsősorban.

Püspök úrral egyetértve súlyos hibának, mert őszintétlenségnek gondolnám magam is, ha mindenféle kifogáskereséssel utasítanánk el az egyházi kommunikációban a népszámlálási adatokat, vagy egyszerűen agyonhallgatnánk azokat. Ugyanakkor a világvége-egyházvége-hangulatnak sem kell felülnünk. Az igazi válaszuk szerintem egyfelől a helyzetkép elmélyítése lehetne, újabb vizsgálatokkal, kutatásokkal. Másfelől erősítsük meg az evangélikus megújulási stratégia belső és külső kommunikációjában a missziós elemet, különös tekintettel a teológiai és hitbéli vonatkozások hangsúlyozására.

A legfontosabb azonban: nincs okunk lehorgasztani a fejünket a kétszázezres létszámunk miatt! Inkább bűnbánóan szembesüljünk azzal, vajon hol van az a harmincezer testvérünk, akik magukat evangélikusnak vallották az adatgyűjtők előtt – mi azonban nem tudunk róluk. Ez közvetlen kritika és missziós feladat az egyháznak. De ugyanilyen érvényes visszajelzés a templomokban megforduló ötven-hatvanezer hívőnkön felüli másfél százezer, aki szeretne evangélikus lenni, de sem a templom, sem más egyházi tevékenység nem vonzza őket.

Számukra a lelkeségünk megújulása, a szeretet erejét magától értetődően használó egyháziasságunk, a tömegizléssel és életmóddal szembeni bátorságunk lehet megszólító misszió. Legyünk elsőként is előttük láthatóan evangélikusok!

Az Eljövendő vonzásában

Gáncs
Péter

„Nincsen itt maradandó városunk, hanem az eljövendőt keressük.” (Zsid 13,14)

A 2013-as esztendő igéje sajátos összefüggésbe kerül, ha rovatunk címének fényében olvassuk. Amíg az iránytű egy távoli mágneses pólus vonzásához igazodva segít minket a tájékozódásban, addig Krisztus tanítványai a közeledő, érkező Úr vonzásában járhatják földi zarándokútjukat.

Sokszor úgy tűnik, hogy az egyházat a múltja határozza meg. A múltjából él, sőt olykor szinte a múltban él. Ez az a bizonyos „nagy-mama-egyházkép”, amely szerint az egyház csupán emlékeiből táplálkozik, régi épületeket, tradíciókat őriz, és ebből következően nem sok köze van a jelenhez, valamint a jövőhöz, általában az élethez. Ezt a hamis egyházképet segít korrigálni az apostoli íge, amely szerint Isten vándorló népét nem tarthatja fogságban a múlt emléke, de a jelen korlátai sem, hiszen az eljövendő Urat várjuk. Mi több: keressük!

Ez a várakozás ugyanis nem lehet tétlen égbemerengés, aminek kísértő veszélyéről már Lukács tudósít Jézus mennybemenetelét követően: „*Nem a ti dolgotok, hogy olyan időkről és alkalmakról tudjatok, amelyeket az Atya a maga hatalmába helyezett. Ellenben erőt kaptok, amikor eljön hozzátok a Szentlélek, és tanúim lesztek Jeruzsálemben, egész Júdeában és Samáriában, sőt egészen a föld végső határáig. Miután ezt mondta, szemük láttára felemeltetett, és felhő takarta el őt a szemük elől. Amint távozása közben feszülten néztek az ég felé, íme, két férfi állt meg mellettük fehér ruhában, és ezt mondta: Galileai férfiak, miért álltok itt az ég felé nézve? Ez a Jézus, aki felvitetett tőletek a mennybe, úgy jön el, ahogyan láttátok őt felmenni a mennybe.*” (ApCsel 1,7–11)

Az Eljövendő visszaérkezése tehát éppolyan váratlan és kiszámíthatatlan lesz, mint amilyen a távozása volt. Küldetésünk ezért nem az ég fürkészése, hanem a felülről kapott erővel való tanúskodás Jézus Krisztus ma is megtapasztalható szeretetéről. Küldetésünk 2013-ban sem lehet más, mint keresni és megtalálni őt a kicsinyek, a peremre szorultak felkarolásában. Erre bátorít egyik példázatában, ahol ezt ígéri: „*Bizony, mondom néktek, amikor megtettétek ezeket akár csak eggyel is a legkisebb atyámfiai közül, velem tettétek meg.*” (Mt 25,40)

Ennek a küldetésünknek a betöltésében nem béníthatnak minket a múlt sötét árnyai, hiszen Dietrich Bonhoefferrel együtt bátor bizalommal könyöröghetünk a feloldozó krisztusi kegyelemért: „Ha gyötri, bántja szívünket a régi, / És múlt napoknak terhe ránk szakad, / Megrettent lelkünk vigaszodat kéri, / Mit nekünk szerzett, Atyánk, szent Fiad.” (EÉ 355,2)

De ugyanígy szabadok lehetünk a jelen korlátaitól, determinálni akaró béklyóitól is, hiszen „*nincsen itt maradandó városunk*”. Ez a „nincsen” nem kínzó, fojtogató hiány, hanem felszabadító örömhír. Kettős állampolgárként itthon vagyunk Isten teremtett világában, ahonnan nem akarunk kimenekülni. Pállal együtt valljuk, hogy „*nem vagyunk többé idegenek és jövevények, hanem polgártársai a szenteknek és háza népe Istennek*” (Ef 2,19), de ugyanakkor „*a mennyben van polgárjogunk, ahonnan az Úr Jézus Krisztust várjuk üdvözítőül*” (Fil 3,20).

A „még nem” és a „már igen” izgalmas feszültségében élhetünk. Jézus egyrészt még eljövendő, másrészt viszont már most erőt meríthetünk utolsó szavaiból: „*veletek vagytok minden napon a világ végezetéig.*” (Mt 28,20) Amikor

ebbe az ígéretébe kapaszkodunk, nem szabad elfelejtünk, hogy ez a bátorítás csak azoknak szól, akik elindulnak küldetésére, hogy tanítvánnyá tegyenek minden népet.

Így határozhatja meg jelen szolgálatunk tartalmát és irányát a távoli múltban, immár kétezer éve elhangzott ígéret lendítő ereje, valamint a közeledő, eljövendő Úr vonzása. Talán emlékszünk még az 1984-es budapesti LVSZ-nagygyűlést megelőző ifjúsági találkozó kissé bizarr mottójára: „Krisztusban most van a jövő” (In Christ the

future is now). Akkor még nem igazán sejtettük, hogy milyen hatalmas történelmi változások előszele mindaz, aminek házigazdái lehettünk közel három évtizede...

Napjainkban újra meg újra felvetődik a kérdés: hogyan tudunk, hogyan tudunk élni – és nem visszaélni – az azóta már természetesnek vélt, sajnos részben megkopott, eltorzított szabadság ajándékával hazánkban és egyházunkban?

Tudunk-e a fiatalos, dinamikus Úr fiatalos, dinamikus tanúi, küldöttei lenni? Érdemes elgondolkozni Timothy Radcliffe sorain: „Mi megöregedtünk, de Isten mindörökké fiatalabb marad nálunk. A remény Isten örök fiatalságát fejezi ki.” Ezzel összefüggésben a domonkos szerzetes Augustinus vallomását is idézi, aki szerint „Isten mindennél fiatalabb”.

”Küldetésünk ezért nem az ég fürkészése, hanem a felülről kapott erővel való tanúskodás Jézus Krisztus ma is megtapasztalható szeretetéről. Küldetésünk 2013-ban sem lehet más, mint keresni és megtalálni őt a kicsinyek, a peremre szorultak felkarolásában.”

Ennek fényében érdemes megvizsgálni, sőt felülvizsgálni a bennünk élő istenképet. Vajon nem fertőzött meg minket a szakállas „öregistenek” az egyházművészetben is tetten érhető képe? Pedig Jézus egyértelműen megválaszolta Fülöp kérdését, aki János evangéliumában sokunk őszinte vágyát fogalmazta meg: „*Uram, mutasd meg nekünk az Atyát, és az elég nekünk! Jézus erre ezt mondta: Annyi ideje veletek vagyok, és nem ismertél meg engem, Fülöp? Aki engem lát, látja az Atyát.*” (Jn 14,8–9)

Jézus 33 évesen kilépett a tér és idő fogságából, így ő azóta nem „öregszik”! Mi ugyan Simone Weil nyomán valljuk és tapasztaljuk, hogy „tér és idő keresztjén függünk”, de örökifjú feltámadott Urunk friss lendülettel jár előttünk, ahogy ezt már a nyitott sírnál meghirdette az angyal a döbbenettől lebévult asszonyoknak: „*Menjete el gyorsan, mondjátok meg a tanítványainak, hogy feltámadt a halottak közül, és elöttetek megy Galileába.*” (Mt 28,7)

Íme, az a bizonyos iránytű, amelyre rovatcímünk is utal. Richard Rohr amerikai teológus *Rejtett dolgok – a Szentírás mint spiritualitás* című könyvében figyelmeztet: „Ha az ember nem ismeri az irányt és a sebességet, akkor nem fogja felismerni, hogy hátrafelé halad! Oda jut, hogy teljesen mellékes témákat tesz meg alaptételeknek, és mellőzi a lényegét.”

Az angyali iránytű világosan megmutatja a lényegét, a ránk bízott evangéliumot: „*feltámadt!*” Az irányt és sebességet: „*menjete el gyorsan, mondjátok meg...*” S aki mindebben utat készít, előttünk jár: az élő Úr!

Őt keressük 2013 minden órájában és eseményében azzal az élő és éltető reménységgel, hogy ha valóban őt keressük, ő jó pásztorként megtalál és naponként vezet minket, iránytűként adva szívünkbe élő és ható igéjét.



Gáncs Péter a Déli Evangélikus Egyházkerület püspöke, a Magyarországi Evangélikus Egyház elnök-püspöke.

Az 1938 és 1941 közötti határrevíziók és az evangélikus egyház

Tóth
Károly
István

Írásomban Magyarország 1938 és 1941 közötti revíziós sikereinek a magyarországi evangélikusságra gyakorolt hatását vizsgálom. Ennek megalapozásaként felvázolom, hogy a trianoni döntés milyen mértékben érintette a hazai evangélikus egyházszerkezetet. Majd a visszacsatolások egyházi hatását mérem fel, kitérve a legfontosabb egyházi vezetőknek a témában megfogalmazott hivatalos megszólalásaira.

A trianoni békeszerződés és az evangélikus egyház

A Magyarországi Evangélikus Egyház 20. századi történetében a legnagyobb töréspontot az első világháborús vereség és a trianoni békeszerződés jelentette. Az új határmegvonások következtében az addigi egyháztagoknak kevesebb mint a fele maradt Magyarországon, intézményeink és egyházi központjaink jelentős hányada rekedt a határon túl. A környező államok szinte minden kapcsolatot megakadályoztak a határok által elválasztott gyülekezetek között. 1938 és 1941 között négy lépcsőben jelentős területek kerültek vissza a magyar államhoz – alapvetően Németország és Olaszország akaratából vagy legalább jóváhagyásával. Ezeken a visszacsatolt területeken számos evangélikus gyülekezet élt, így ezek számára megadatott a lehetőség, hogy néhány évre újra a Magyarországi Evangélikus Egyház közösségében éljenek. Ez az időszak 1944-től '45-ig tartott, amikor a szovjet Vörös Hadsereg, a győztes szövetséges nagyhatalmak, majd a párizsi békeszerződés csekély eltéréssel a trianoni határokat állította vissza.

Az első világháború előtti magyarországi evangélikus egyháznak 1 118 106 tagja volt, 1920-ban, a trianoni határok között csak félmillió egyháztag (a Trianon előtti lélekszám 44,5%-a) maradt. A határrevíziók százezer fős, 17,5%-os gyarapodást jelentettek, tehát lélekszám tekintetében az 1941 és 1945 közötti egyház nem sokkal több mint a felét tette ki az 1918 előttinek (KARNER 1931). Az egyházközségek számának a terén is hasonló az arány: a Trianon előtti 685-tel szemben 1937-ben ennek 40%-át, 1942-ben pedig 51,5%-át tette ki az anyagyülekezetek száma.

A magasabb egyházszerkezeti egységek ennél nagyobb arányban működtek tovább a „szonka Magyarországon”. Mind a négy egyházkerületnek került nagyobb vagy kisebb darabja a trianoni határok közé, és egészen 1952-ig mind a négy folytatta működését. A 39 egyházmegyéből 19 került egészében vagy nagyobb részében az új határok közé. A visszacsatolások és a Pest megyei egyházmegye felosztása következtében 1941 és 1945 között 25 evangélikus egyházmegye működött Magyarországon.

A négy egyházkerület eltérő mértékben veszített gyülekezeteiből. A Dunántúli Egyházkerület 32 nyugati határszélén fekvő gyülekezetet (főleg a vasi felső és a soproni felső egyházmegyékből), valamint 5 horvátországi és Dráva-menti kis egyházközséget veszített el – ez a veszteség jóval kisebb, mint a többi kerületé. A Bányai Egyházkerület vesztesége már nagyobb volt, a teljes bánási, horvát-szlavón, turóci, zólyomi egyházmegyét és a bácsi egyházmegye túlnyomó többségét elcsatolták, ezen felül a megmaradt 5 egyházmegyének is 6 gyülekezetét. A Dunáninneni Egyházkerület



9 egyházmegyéből csak a fejér-komáromi, a mosoni és a nógrádi megyék egy része, valamint két nagyhonti gyülekezet maradt a határokon innen. A Tiszai Egyházkerület 10 egyházmegyéből pedig csak a hegyaljai és a tiszavidéki egyházmegye egy része maradt Magyarországon.¹ A két, egészen kicsivé zsugorodott egyházkerület összevonása 1920 és 1938 között szinte állandó vitatéma volt – de a két kerület a végsőkig ragaszkodott önállóságához (BRUCKNER 1937). Az első bécsi döntés így számukra önállóságuk igazolását is jelentette.

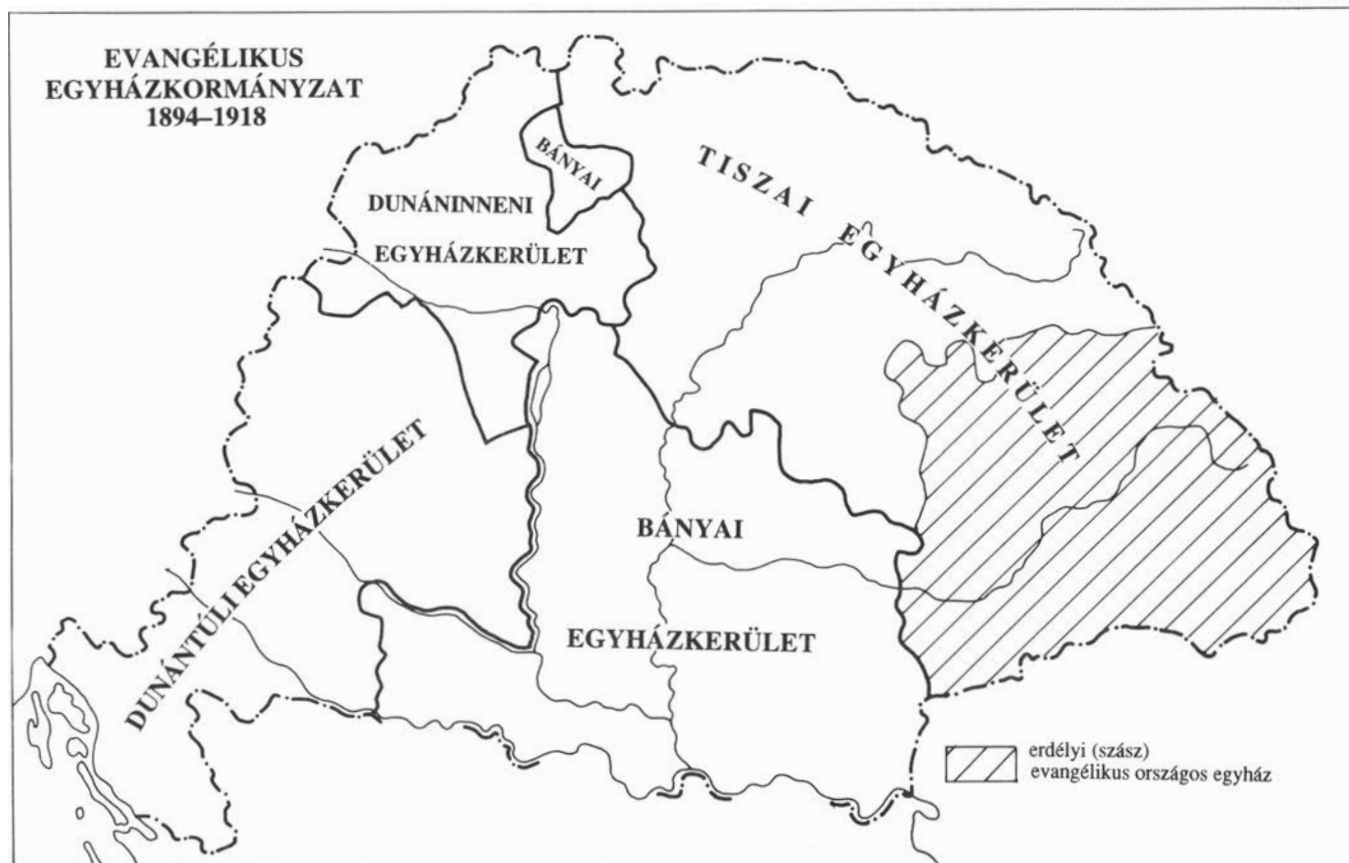
	1912	1937	1942
Bányai Egyházkerület	10 egyházmegye 174 egyházközség 470 333 egyháztag	7 egyházmegye 84 egyházközség 297 189 egyháztag	8 egyházmegye 109 egyházközség 327 578 egyháztag
Dunáninnyi Egyházkerület	9 egyházmegye 166 egyházközség 210 838 egyháztag	3 egyházmegye 37 egyházközség 36 572 egyháztag	4 egyházmegye 50 egyházközség 52 413 egyháztag
Dunántúli Egyházkerület	10 egyházmegye 167 egyházközség 238 032 egyháztag	9 egyházmegye 136 egyházközség 176 937 egyháztag	9 egyházmegye 147 egyházközség 200 000 egyháztag
Tiszai Egyházkerület	10 egyházmegye 173 egyházközség 198 903 egyháztag	2 egyházmegye 19 egyházközség 39 734 egyháztag	4 egyházmegye 47 egyházközség 66 598 egyháztag
Összesen	39 egyházmegye 685 egyházközség 1 118 106 egyháztag	21 egyházmegye 275 egyházközség 550 432 egyháztag	25 egyházmegye 353 egyházközség 646 589 egyháztag

A trianoni határmegvonással az erdélyi szász evangélikus egyház teljes egészében Romániához került, és zavartalanul folytathatta tovább működését – néhány magyar gyülekezettel, amelyek évszázadok óta a szász egyházhoz tartoztak. A Tiszai Egyházkerület Romániához került magyar – és szlovák – gyülekezetei viszont csak hosszú idő után tudták elérni a román állam elismerését. Románia végül 1940. március 2-án ismerte el az Ágostai Hitvallású Evangélikus-Lutheránus Zsinatpresbiteri Egyház Szuperintendenciáját 3 egyházmegyével, 23 egyházközséggel, 30 000 lélekkel és 4 iskolával. Az egyház szuperintendense Frint Lajos aradi lelkész volt, aki 1940 tavaszán meghalt. Utódjának a gyülekezetek 1941 áprilisában Argay György temesvári lelkészt választották meg, akit viszont még évekig nem ismert el a román állam (TÚRÓCZY 1940; TÚRÓCZY 1941).

A jugoszláviai evangélikusok 1918 után két egyház szervezésébe kezdtek. A szervezés és az állami engedélyeztetés évekig elhúzódott. Az egyik egyház a szlovák gyülekezetekből állt, 1933 májusában iktatták be püspökének Samuel Starke petróci lelkészt. A másik a német, magyar és szlovén gyülekezetekből szerveződött, püspökének dr. Philipp Popp zágrábi lelkészt iktatták be 1931 szeptemberében. A bácskai magyar evangélikusok többségükben ebben a jugoszláviai „német” egyházban éltek 1941-ig (DOLINSZKY 2004).

A Csehszlovákiához került gyülekezetek nagy többsége szlovák ajkú volt. Egy szlovákiai evangélikus egyház

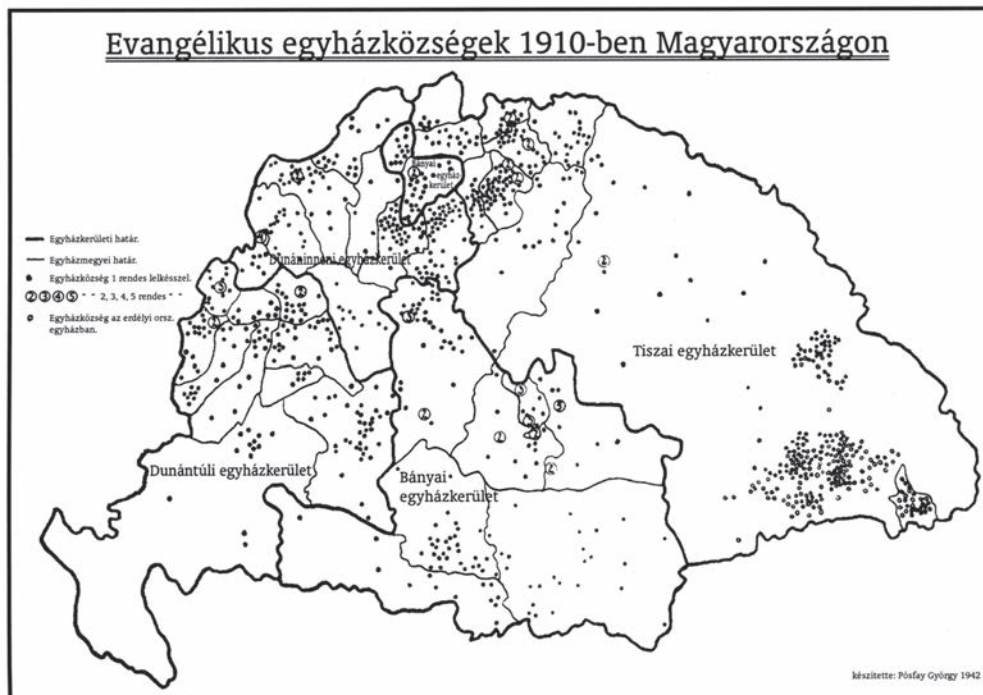
¹ A Magyarországi Ág. Hitv. Ev. Ker. Egyház egyetemes névtára az 1912/1913. évre. Evangélikus Országos Levéltár (EOL), Jegyzőkönyvek, Egyetemes Közgyűlés jegyzőkönyve, 1938. Az 1938. évi egyetemes közgyűlés jegyzőkönyve. Az 1943. évi egyetemes közgyűlés jegyzőkönyve.



Balogh Margit – Gergely Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Adattár*, 276. o.

megszervezésére került sor, szlovák vezetéssel, de az egyháznak több német és magyar gyülekezete is volt. 1921 januárja és májusa között az új egyház zsinata elfogadta alkotmányát, amit a csehszlovák kormány 1922 májusában jóváhagyott. Két egyházkerületet alakítottak, egy nyugatit és egy keletit, amelyeknek határa többé-kevésbé egybeesett a Dunáninneni és a Tiszai Egyházkerület egykori határvonalával. A kerületi elnökségeket 1922 októberében és novemberében beiktatták hivatalukba. A nyugati egyházkerületen belül felállítottak egy külön német egyházmegyét, de a magyar gyülekezeteket egyszerűen besorolták a szlovák többségű egyházmegyékbe. A somorjai és a komáromi egyházközség nem csatlakozott az egyházszerkezethez. A magyar evangélikus egyházközségek és személyek érdekeit a Szlovákiai Magyar Evangélikus Szövetség igyekezett érvényesíteni (ZELENÁKOVÁ 2003).

Tehát a történelmi Magyarország felbomlása következtében a magyarországi evangélikus egyházat a nagymértékű létszámvesztésen túl az addigi, viszonylag kiegyensúlyozott egyházkerületi „erőviszonyok” felborulása és a struktúra túlméretezettsége is sújtotta. (Ráadásul a Dunáninneni Egyházkerület maradéka nem is alkotott területileg egybefüggő egységet.) A hazai evangélikusság nemzetiségi jellege csökkent, de a magyar evangélikusság nagyjából ötöde a határon túlra került, ahol többszörösen is kisebbségi sorba szorult. Vagy az új evangélikus egyházszervezeten belüli mellőzöttségükkel, vagy egyházuk rendkívül csekély súlyával kellett szembesülniük.



Sólyom Jenő: *Tanuljunk újra Luthertől!* Luther Kiadó, Budapest, 2004. 432. o.

tovább: a dunántúli, dunamelléki, tiszáninneni és tiszántúli kerület. A Csehszlovákiához került gyülekezetek három egyházkerületet alakítottak: a dunáninneni, tiszáninneni és kárpátaljai kerületet. Ezek nagy része vagy egésze 1938-ban, majd 1939-ben visszakerült Magyarországhoz, a zsinat 1939 során a hazatért 263 gyülekezetet ugyanazokba a kerületekbe osztotta be, ahová Trianon előtt tartoztak. Romániához került az erdélyi egyházkerület és a tiszántúli kerület egy része, amelyből megalakították a Királyhágómelléki Református Egyházkerületet. A két kerület jó része 1940-ben visszakerült Magyarországhoz, és itt is a régi kerületi beosztást állította vissza a zsinat. A délszláv államhoz került református gyülekezetek megalakították a Jugoszláviai Református Keresztény Egyházat, amelynek nagy része 1941-ben visszakerült Magyarországhoz. A zsinat 1942-ben ebben az esetben is a Trianon előtti egyházkerületi beosztást állította vissza. A második világháború után viszont újra felálltak a Trianon után keletkezett egyházkerületek (BALOGH–GERGELY 1993; PEYER-MÜLLER 1994).

Az unitárius egyház nagy része, nyolc egyházkör Erdélyben maradt, csak a Duna-Tisza menti egyházkör került a trianoni határok közé. A Magyarországra került részt püspöki vikárius irányította. A második bécsi döntés kettévágta az erdélyi egyházat, 65 egyházközség került Magyarországhoz, 53 pedig Romániában maradt (KEDDI 2002; BALOGH–GERGELY 1993).

Összehasonlításként a 29 katolikus egyházmegyéből Trianon után tizenegynek a székhelye és területének egésze vagy egy része maradt Magyarországon. Öt püspökség székhelye az utódállamok területére esett, de területük egy része Magyarországhoz tartozott. Tizenhárom egyházmegye teljes egészében a határokon túlra került (SZÁNTÓ 1988). A revíziós sikerek révén öt püspöki székhely tért vissza (BALOGH–GERGELY 1993).

A szinte teljes egészében magyar etnikumú református egyház szervezetét is nagyban befolyásolta a trianoni békeszerződés. Az öt kerületből négynek maradt kisebb-nagyobb darabja Magyarországon, és működött

1938–1939 – az első bécsi döntés és Kárpátalja visszacsatolása

Az 1938. november 2-án megszületett első bécsi döntés értelmében Magyarországhoz visszakerült a Felvidék 11 927 km²-es déli sávja egymillió lakossal (ROMSICS 2005). A visszatért gyülekezetek mindegyike ahhoz az egyházkerülethez csatlakozott, amelyhez 1918 előtt tartozott. Így a Dunáninnyi Egyházkerülethez 12 anyagyülekezet tért vissza, több mint 14 600 evangélikussal. Ez az egyházkerület 40%-os növekedését jelentette. A gyülekezetek közül a legjelentősebb a háromezer fős losonci, és a kétezer fős felsőszei.² Néhány év múlva az eddigi három egyházmegye mellé négy visszacsatolt egyházközségből a pozsonyi egyházmegyét is újra felállították.³ Az így megnövekedett egyházkerület a Trianon előtti nagy dunáninnyi kerületnek még mindig csak negyedét tette ki.⁴

A tiszai egyházkerülethez 1938-ban 16 egyházközség és két missziói gyülekezet került vissza közel 16 000 egyházzal. A gyülekezetek közül a legjelentősebbek voltak Kassa I. és Rozsnyó két-kétezer fős gyülekezete. Ez a csonka egyházkerület 40%-os gyarapodását jelentette. Az eddigi két egyházmegye mellett újra az egyházkerület része lett a gömör-kishonti egyházmegye 13 egyházközséggel.⁵

A Felvidék visszacsatolása előtt a déli sáv magyar gyülekezetei az átmeneti egyházi adminisztráció biztosítására megalakították a gömöri Bején a Felvidéki Evangélikus Nemzeti Tanácsot Szent-Ivány József felügyelő és Baráth Károly lelkész elnökletével. A magyarországi egyházszervezetbe történt betagozással a tanács megszűnt.⁶ A visszatért lelkészeknek, felügyelőknek és tanítóknak igazolási eljárásom kellett átesniük, amelyen valláserkölcsi jellem, egyházhűség és hazafias érzelm szempontjából ellenőrizték őket. Ennek során minden tisztségviselőt igazoltak. (Több olyan tanító menekült el a magyar bevonulás előtt, akiket valószínűleg nem igazoltak volna.)⁷ A nem Magyarországon diplomát szerzett lelkészek diplomáját az egyetemes lelkészképesítő bizottság 1939 februárjában honosította (TÚRÓCZY 1939). Mivel a megnagyobbodott tiszai kerületnek csaknem felét alkották a visszakerült egyházközségek, a még a bécsi döntés előtt megválasztott kerületi presbitérium, bíróság és bizottságok tagjai tisztségükre lemondtak, és a közgyűlés 1939 során olyan új testületeket választott, amelyekben a visszatért gyülekezetek is képviseltették magukat.⁸ 1939 júniusában az egyetemes egyház konferenciát szervezett Budapesten a hazatért lelkészek számára a magyarországi egyház teológiájáról, életéről és a felvidéki gyülekezetek helyzetéről.⁹

1939 márciusában megtörtént Kárpátalja maradék, 12 061 km²-es területének visszacsatolása hétszáz ezer lakossal (ROMSICS 2005). Ezen a területen csak nyolcszáz evangélikus élt, zömük az újklenóci egyházközség szervezetében. Az egyházközség és a szórványban élő evangélikusok a Tiszai Egyházkerület tiszavidéki egyházmegyéjébe tértek vissza.¹⁰

Ami az anyanyelvi arányokat illeti, a Nógrád, Bars és Nagy-Hont megyékből visszakerülő gyülekezetek között

² A Magyarországi Evangélikus Keresztyén Egyházegyetem névtára (1940).

³ Az 1942. évi egyetemes közgyűlés jegyzőkönyve.

⁴ A Magyarországi Ág. Hitv. Ev. Ker. Egyház egyetemes névtára az 1912/1913. évről.

⁵ A Magyarországi Evangélikus Keresztyén Egyházegyetem névtára (1940).

⁶ Az 1939. évi egyetemes közgyűlés jegyzőkönyve.

⁷ Az 1939. jan. 11-ei dunáninnyi egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve. Az 1940. évi dunáninnyi egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve.

⁸ Az 1939. február 14-ei tiszai egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve. Az 1939. szeptember 28-ai tiszai egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve.

⁹ Az 1939. június 2-ai püspöki értekezlet jegyzőkönyve.

¹⁰ A Magyarországi Evangélikus Keresztyén Egyházegyetem névtára (1940).



nagyobb számban voltak olyanok, ahol magyar és szlovák nyelven felváltva tartottak istentiszteleteket, de a Pozsony megyei egyházközségekben csak a magyar volt az istentiszteleti nyelv.¹¹ A megnagyobbodott Tiszai Egyházkerületben a 38-ból 10 (jellemzően csekély lélekszámú) egyházközség volt vegyesen szlovák és magyar vagy tisztán szlovák anyanyelvű. De ezekben a gyülekezetekben is a lelkeszi szolgálatoknak összesítetten alig több mint a harmada volt csak szlovák nyelvű, a legnagyobb arányban Kassa II., Jolsvatapolca és Újklenóc gyülekezetében (TÚRÓCZY 1940).

Az első bécsi döntést követően tartott egyetemes egyházi és egyházkerületi közgyűléseken a püspökök, az egyetemes és a kerületi felügyelők mindegyike ünnepélyes hangon emlékezett meg a felvidéki gyülekezetek viszatértéről. Az emelkedett hangulatban általában hangsúlyozták Horthy Miklós kormányzó, a magyar kormány, a magyar honvédség és a döntőbíráskodó nagyhatalmak szerepét is. De szinte mindegyikük hangot adott annak a fájdalomnak is, hogy a Felvidék többi része nem tért vissza Magyarországhoz és a magyarországi egyházhoz. Kárpátalja visszacsatolásának jóval szerényebb volt a visszhangja az evangélikus egyházban.

Az 1938-as egyetemes közgyűlés alig néhány nappal az első bécsi döntés után ülésezett, a kassai bevonulás másnapján, november 12-én. Kapi Béla rangidős püspök a közgyűlés kezdetén elmondott imájában a Felvidék déli részének Magyarországhoz történt visszacsatolásában Isten békeszerző és igazságosztó művét látta: „Mikor felgerjedt haragjokban elevenen nyeltek volna el minket, s átfutottak volna rajtunk egy új háború felbőszült vízáradásai, akkor parancsolólag magasra emeljed jobbodat. Ödöklő fegyver helyett az igazság fegyverét vitted diadalra, vérharmat helyett milliók könnyharmatával öntözted meg jövődönk zöldellő új vetését.”¹²

Az egyház világi vezetője, báró Radvánszky Albert egyetemes felügyelő megnyitó beszédében hangot adott a döntésért felelős személyeknek járó köszönetnek is: „Vitéz nagybányai Horthy Miklós, Magyarország Kormányzója felé száll ma szívünk hálája, mert az ő bátorságának, bölcsességének, önuralmának és előrelátásának köszönhető, hogy ismét kivívtuk magunknak a népek között minket megillető helyet, és a Felvidék egy része visszacsatolásának örömnapiját megértük. Fény nevére, áldás életére! [...] Imáinkba foglaljuk a baráti Olaszország és Németország vezérének nevét...”¹³

A visszacsatolással kapcsolatban a közgyűlés ünnepi nyilatkozatot tett, melyet a jelenlevők egyhangúlag megszavaztak. Ebben az öröm és az Isten iránti hála mellett a kormányzó, a kormány és a döntőbírók iránti köszönetet is megfogalmazták: „Mélységes hálával emlékezik meg a döntőbírárságban résztvevő [sic!] baráti olasz és német nagy nemzetekről s hatalmas vezéreikről: Mussolini Benitóról és Hitler Adolfról. Isten áldása nyugodjék rajtuk és nemzetükön!” A nyilatkozat fontos egyház-igazgatási elvet is kimondott: „Egyben kimondja az egyetemes közgyűlés, hogy a visszacsatolt területen levő evangélikus egyházközségeket, egyházi intézeteket és intézményeket, a jogfolytonosság alapján is, visszakebelezi a Magyarországi Evangélikus Egyházegyetembe, és pedig mindegyiket abba az egyházkerületbe, amelynek kötelékébe a Magyarországtól való elcsatolást megelőzően tartozott.”¹⁴

A dunáninnyi kerület felügyelője, Sztranyavszky Sándor a visszacsatolás után tartott első kerületi közgyűlésen az ünneplés mellett is hangsúlyozta annak a fájdalmát, hogy Pozsony a határon túl maradt.¹⁵ Hozzá hasonlóan a tiszai kerület felügyelője, Homrogi Lichtenstein László pedig az öröm mellett annak a szomorúságnak adott hangot, hogy Eperjes nem tért vissza a magyarországi egyházhoz.¹⁶

¹¹ Az 1939. augusztus 31-ei dunáninnyi egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve.

¹² Az 1938. évi egyetemes közgyűlés jegyzőkönyve. 3. o.

¹³ Uo. 5. o.

¹⁴ Uo. 6. o.

¹⁵ Az 1939. január 11-ei dunáninnyi egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve.

¹⁶ Az 1939. február 14-ei tiszai egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve.

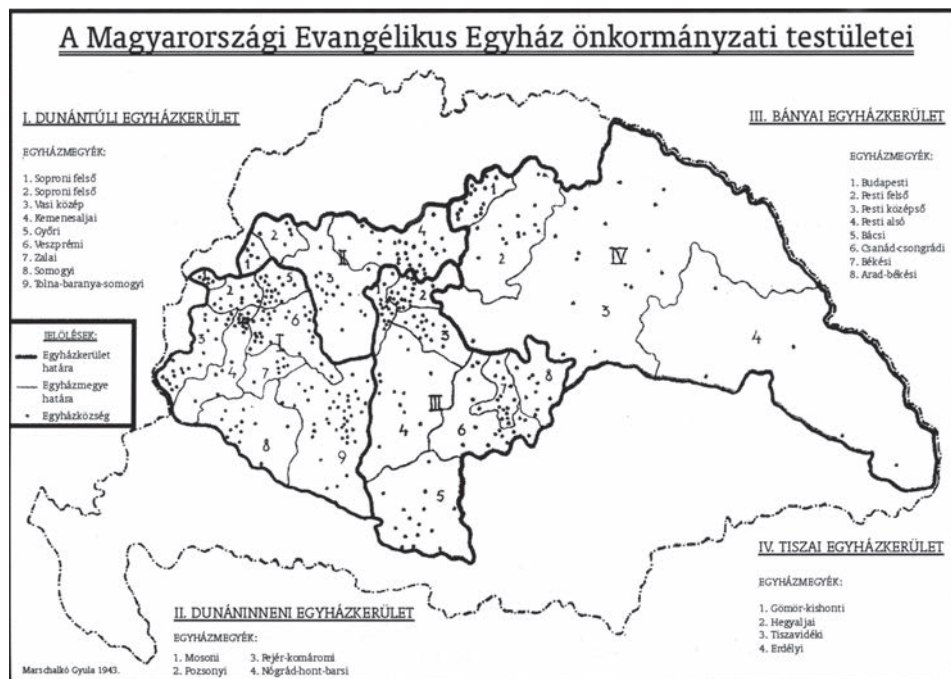
A *Harangszó* 1938 októbere és decembere között nagy terjedelemben foglalkozott a Felvidék déli sávjának visszacsatolásával. Politikai esélylatolgatás, a döntőbíróknak és a magyar politikai vezetőknek szóló köszönetnyilvánítás, a honfitársak köszöntése, versek, valamint a visszatért települések evangélikus lélekszámadatairól szóló jegyzék egyaránt helyet kapott az evangélikus néplap hasábjain. Az ezekben használt kifejezések, érvek és a politikai irányultság nagyban tükrözte a kor hivatalos stílusát, hangnemét. A lap 1938 decembere és 1939 júniusa között tizennyolc részes fényképes cikksorozatban mutatta be a hazatért gyülekezeteket.¹⁷

Kárpátalja visszacsatolásával kapcsolatban csak az események rövid ismertetése kapott helyet, evangélikus vonatkozás megemlítése nélkül.¹⁸

Az első bécsi döntés érezhetően nagy hatást gyakorolt az egyház életére. Bár az örömmámorba vegyült némi csalódottság több neves evangélikus központ határon túl maradása miatt, a lelkesültség mégis általánossá vált, és az egész egyháznak lendületet adott. További következményként viszont az egyházi közbeszéd és sajtó erősebben átpolitizálttá vált, több elemet vett át a kormánypropagandából.

1940 – a második bécsi döntés

Az 1940. augusztus 30-án kihirdetett második bécsi döntés értelmében Magyarországhoz került a Partium, Észak-Erdély és Székelyföld 43 104 km²-es területe több mint két és fél millió lakossal (ROMSICS 2005). Az ekkor visszacsatolt területen 8 gyülekezet csatlakozott a Tiszai Egyházkerülethez mintegy 8000 egyházzal. Ez az egyházkerület újabb, valamivel több mint 10%-os gyarodását jelentette. Bár a nyolc egyházközség közül három gyülekezet (Kolozsvár, Székelyszombor és Zselyk) magyar nyelvű volt, 1940-ig mégis az évszázadok óta különálló szász egyházhoz tartozott. 1940 őszén viszont a szász egyház engedélyével csatlakozhattak a magyarországi egyházhoz. A Magyarországhoz került szász egyházközségek viszont megőrizték teljes szervezeti különállásukat, szeptember elején a magyarországi egyháztól független szász vezér-főespereséget szerveztek (vezetője az addigi beszercei esperes, dr. Karl Molitoris



Súlyom Jenő: *Tanuljunk Újra Lutherő!!* Luther Kiadó, Budapest, 2004. 434. o.

¹⁷ *Harangszó*, 29. évf. 40. sz. 1938. október 9. – 30. évf. 24. sz. 1939. június 18.

¹⁸ *Harangszó*, 30. évf. 12. sz. 1939. március 26.



lett), mely két egyházmegyére – a beszerceire és a szászrégenire – tagolódott, és 42 000 gyülekezeti tag tartozott hozzá. Így Magyarország területén újra éltek olyan evangélikus gyülekezetek, amelyek szervezetileg nem tartoztak a Magyarországi Evangélikus Egyházhoz.¹⁹ A tiszai kerület négy visszatért anyagyülekezetből és egy missziói egyházközségből 1941 során megszervezte negyedik egyházmegyéjét, az erdélyi egyházmegyéjét.²⁰ Az így megnagyobbodott kerület lélekszáma viszont még így is alig több mint 30%-át tette ki a Trianon előtti tiszai egyházkerületnek.²¹ Területre a tiszai kerület vált a négy közül a legnagyobb egyházkerületté, az 1941–1945-ös országterületnek majdnem a felét fedte le. De ennek nagy részét hatalmas kiterjedésű szórványterületek tették ki Észak-Alföldön, Kárpátalján és Erdélyben egyaránt.²²

A második bécsi döntéssel visszakerült gyülekezetek jó része kicsi, nehéz anyagi helyzetben lévő közösség volt. Túróczy Zoltán tiszai püspök kezdeményezésére anyaországi testvérgyülekezetek és gyülekezeti kültagok ajánlkoztak támogatónak, komoly anyagi segítséget vállalva magukra (TÚRÓCZY 1941). Észak-Erdély visszacsatolása kapcsán született meg 1940 októberében az 1940. évi XXVII. törvénycikk, amely az addigi négyről ötre emelte az evangélikus egyház hivatalbóli felsőházi képviselőinek létszámát. (Ugyanez a törvény a katolikus és a református egyház képviselőit nagyobb mértékben emelte.)²³ A második bécsi döntés fontos következménye volt a Magyarország és a Német Birodalom között született kisebbségi egyezmény. Ez komoly jogokat biztosított a magyarországi németeknek, és egyetlen törvényes szervezetüké tette a nemzetiszocialista Volksbundot (ROMSICS 2005).

A második bécsi döntés után tartott egyetemes közgyűlésen fontos téma volt Észak-Erdély és a Székelyföld visszacsatolása. Kuszy Emil losonci lelkész a közgyűlés előtti esti istentisztelet igehirdetésében a második bécsi döntést a legnagyobb fájdalom megszüntéseként értékelte: „Úgy látszik, mintha ennek a tövisekkel kirakott útnak nehezebb részét már megjártuk volna. Isten kegyelme három tövist távolított el a nemzet testéből: a legfájdalmasabbat most.”²⁴

Báró Radvánszky Albert egyetemes felügyelő megnyitó beszédében – 1938-hoz hasonlóan – fontos tényező volt a visszacsatolás feletti öröm, a köszönet a kormányzó, a kormány, a honvédség és a baráti nagyhatalmak felé. A hazatért magyar evangélikusokon kívül a szász evangélikusokat is köszöntötte: „Örömmel üdvözljük az ősi határokon belül őket is. [...] ők is velünk egy erődrendszert alkotnak: a lutheri egyház keleti végvárát. Az új helyzetből... csak úgy származhat igazi áldás, ha, mint a múltban, a régi apostoli intéshez alkalmazkodunk: »Tartsátok meg a lélekben való egyetértést a békesség köteléke által.«”²⁵

Az egyetemes közgyűlés a második bécsi döntés kapcsán is ünnepi nyilatkozatot tett. Ebben hangot kapott az öröm, az Isten iránti hála, a kormányzó, a kormány és a két döntőbíró iránti köszönet. A magyar gyülekezetek mellett a szász gyülekezeteket is köszöntötték.²⁶

Az 1940-es rendes kerületi közgyűléseken a püspökök és az egyházkerületi felügyelők mind hangot adtak

¹⁹ TÚRÓCZY 1941. Az 1943. évi tiszai egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve.

²⁰ Az 1941. évi tiszai egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve. Az 1941. évi egyetemes közgyűlés jegyzőkönyve.

²¹ A Magyarországi Ág. Hitv. Ev. Ker. Egyház egyetemes névtára az 1912/1913. évről.

²² Az 1943. évi tiszai egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve.

²³ Az 1940. évi egyetemes közgyűlés jegyzőkönyve. 1926. évi XXII. törvénycikk, 4. §. In: *Magyar törvénytár 1927. 1940. évi XXVII. törvénycikk.* In: *Magyar törvénytár 1941.*

²⁴ Az 1940. évi egyetemes közgyűlés jegyzőkönyve. 4. o.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

Erdély visszatérése feletti örömüknek. Szinte mindegyikük hangsúlyozta a hála fontosságát azért, hogy békésen történhetett meg a revízió, többük is adakozásra hívott a visszacsatolt országrészben élők számára, és az is visszatérő eleme volt a megszólalásoknak, hogy a magyar nemzet nem elégedhet meg Erdély eme részével.

Dr. Mesterházy Ernő dunántúli kerületi felügyelő az egyházkerületi közgyűlésen a megnyitó beszédben így fogalmazta meg, hogy minek köszönhető az újabb határrevízió: „Mi e harcban [az egy éve kezdődött világháborúban – T. K.] teljes lelki és anyagi, valamint katonai felkészültséggel álltunk és állunk barátaink oldalán. Ezen magatartásunk eredménye, vágyálmaink egy részének beteljesülése. [...] De köszönet illeti azokat a férfiakat, akik húsz éven át azt a határozott, öntudatos politikát folytatták, amellyel megerősítették a nemzetet, amellyel megszerzték Németország és Olaszország barátságát, azt fenntartani és mind bensőségebbé tenni tudták.” Beszédében – az evangélikus egyházi vezetők között egyedülálló módon – megjelenik a „nem békés” revízió gondolata is: „De emlékezzünk meg szeretett hadseregünkről, a magyar honvédségről, a mi szeretett fiainkról, akik lábhoz tett fegyverrel álltak őrt határainkon, készen minden pillanatban érvényt szerezni jogos követeléseinknek, menetelni a régi megszentelt határok felé, ha kell, véráldozat árán is érvényesíteni igazságunkat. Fogadják szívből jövő hálás köszönetünket.” (KAPI 1940, 5–6. o.)

Túróczy Zoltán tiszai püspök jelentésében a hazatért erdélyi gyülekezeteket örömmel üdvözölte, de hangsúlyozta a határmegvonás fájdalmas vonatkozásait is: „A határon túl, közvetlen a határ közelében maradt brassói egyházmegyénk 12 színmagyar gyülekezetével. Ezzel a határmegvonással most már másodsor vesztettük el őket.”²⁷ Az ország többi részén tapasztalható német önállósulási törekvésekkel szemben Túróczy fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy a visszacsatolt észak-erdélyi magyar gyülekezeteknek a szász egyházból történt kiválására teljes békességben és egyetértésben, a magyar gyülekezetek szándékának megfelelően, de a szász egyház kezdeményezésére került sor. Túróczy püspök többször is kiemelte püspöki jelentéseiben, hogy a tiszai kerületben békességben élnek a különböző nemzetiségek, sőt a szász vezér-főesperességgel a területükön élő magyarok lelkipogondozásáról is szívélyes megegyezés született. (TÚRÓCZY 1941, 10. o.; TÚRÓCZY 1942)

A *Harangszó* 1940 júliusa és szeptembere között a második bécsi döntéssel, annak előzményeivel és következményeivel is több számon keresztül, részletesen foglalkozott, bár kisebb figyelmet szentelt neki, mint az első bécsi döntésnek. Hangvételükben és irányultságukban ezek a cikkek is nagyon hasonlóak a hivatalos propagandához, bár valamivel mérsékeltebbnek tűnnek. A lap 1941 első hónapjaiban négy visszatért gyülekezetet mutatott be fényképes cikkekben.²⁸

Észak-Erdély visszacsatolása az első revíziós sikernél kisebb hatást gyakorolt az evangélikus egyházra. Ennek jórészt az lehetett az oka, hogy magyar evangélikus szempontból kevesebb volt a hozadéka. Másrészt a visszafogott reakciónak az is a hátterében állhatott, hogy ekkor már sokak – különösen a jelentős német kötődéssel és német kisebbséggel rendelkező evangélikus egyházért felelősséget érzők – számára világossá válhatott, komoly ára van a területgyarapodásnak.

²⁷ Reményik Sándor is több versében hangot adott amiatti elkeseredésének, hogy sok magyar Romániában maradt. Többek között *Ott túl...* című költeményében: „S jön, hogy habzó keserűségemben / Visszanyert, fájó szabadságomat / A világ s az Isten lábához vágjam: / Nesze – nem kell – / Amíg minden testvérem nem szabad!” REMÉNYIK 2008, 136–137. o.

²⁸ *Harangszó*, 31. évf. 40. sz. 1940. július 7. – 32. évf. 7. sz. 1941. február 16.



1941 – a Délvidék visszacsatolása

Szerbia német megszállásában Magyarország katonai erővel is részt vett. Ennek a katonai akciónak a során, német jóváhagyással kerülhetett vissza Magyarországhoz a Bácska, a baranyai háromszög és a Muravidék 11 475 km²-es területe egymillió lakossal (ROMSICS 2005). A Bácskában élő evangélikus gyülekezetek nagyrészt német és szlovák ajkúak voltak, magyar evangélikusok csak csekély számban éltek itt. A bányai egyházkerülethez 15 – nagyrészt szlovák, kisebb részben magyar nyelvű – bácskai anyagyülekezet csatlakozott közel 28 000 evangélikussal, és újraalakították a bácsi egyházmegyét. Ez az egyházkerület lélekszámának 10%-os gyarapodását jelentette. A legnagyobb visszatért gyülekezetek: Petrőc 7000 lélekkel, Kiszács 4400 lélekkel. De a 18 bácskai német ajkú gyülekezet – mintegy 40 000 gyülekezeti taggal –, bár Trianon előtt a bányai egyházkerülethez tartozott, most megtagadta az újbóli csatlakozást.²⁹

A Dunántúli Egyházkerülethez 11 – zömében vend – anyagyülekezet csatlakozott 22 000 egyházztaggal. Ez a dunántúli egyházkerület 12%-os növekedését jelentette. A legnagyobb gyülekezetek: Battyánd és Tótkeresztúr négy-négyezer lélekkel. A visszatért gyülekezetek nem alkottak új egyházmegyét, hanem korábbi beosztásukba tértek vissza. Egy egyházközség – a Baranya-háromszögben fekvő, német ajkú Kácsfalu – a bácskai német gyülekezetekhez hasonlóan megtagadta a csatlakozást a magyarországi egyházhoz (KAPI 1941). Kapi Béla dunántúli püspök 1941 októberétől 1942 szeptemberéig végiglátogatta az egyházkerülethez visszatért 11 gyülekezetet (KAPI 1942).

A Délvidék visszacsatolása utáni első egyetemes közgyűlésen Radvánszky egyetemes felügyelő megnyitó beszédében köszöntötte a bácskai és muravidéki evangélikusokat, hangot adott a magyar, szlovák és vend evangélikusoknak a magyarországi egyházhoz való csatlakozása felett érzett örömeinek és a német gyülekezetek különállása felett érzett szomorúságának.³⁰

1941 őszen Raffay Sándor bányakerületi püspök javaslatára a bányai egyházkerület elismerte Samuel Starke volt jugoszláviai szlovák evangélikus püspök püspöki címét, ezt az egyetemes közgyűlés is megerősítette. A magyarországi egyház ezzel a gesztussal is hangsúlyozni kívánta a bácskai szlovákok hűsége iránti megbecsülését, erősítendő a bácskai németek magatartásával szembeni kontrasztot.³¹

A bányai egyházkerület 1941-es rendes évi közgyűlésén Pesthy Pál kerületi felügyelő megnyitó beszédében örömmel emlékezett meg a Délvidék visszacsatolásáról, a szlovák és magyar gyülekezetek csatlakozásáról. Viszont a német egyházközségek elkülönülését határozottan elítélte.³² Samuel Sírka bácskai szlovák esperes is örömeinek adott hangot a Magyarországhoz történő visszatéréssel kapcsolatban esperesi jelentésében: „Isten hozta fel a virradat napját, a történelmi igazság beteljesedésének idejét, amikor az anyaország, ha véráldozatok árán is, visszacsatolta Szent István koronájához a Délvidéket.”³³

1941 tavaszán a *Harangszó* is foglalkozott a Délvidék egy részének visszacsatolásával, de sokkal kisebb súllyal, mint a két bécsi döntéssel. A cikkek jobbára csak a határváltozás ismertetésére és a hazatért evangélikusok köszön-

²⁹ Az 1941. évi egyetemes közgyűlés jegyzőkönyve. Az 1941. évi bányai egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve. A bácskai német evangélikusok különállásával kapcsolatban lásd: TÓTH 2011.

³⁰ Az 1941. évi egyetemes közgyűlés jegyzőkönyve.

³¹ Az 1941. évi bányai egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve. Az 1941. évi egyetemes közgyűlés jegyzőkönyve.

³² Az 1941. évi bányai egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve.

³³ Uo. 20. o.

tésére szorítottak. A hazai egyházszervezetkez nem csatlakozó német gyülekezetek problémája alig jelent meg a lap hasábjain. Júniusban két fényképes cikk mutatott be egy-egy muravidéki gyülekezetet.³⁴

A revízió és a Szovjetunió elleni háború összekapcsolása a kor retorikájában általános elem volt, korszakunkban viszont az evangélikus püspökök és egyházkerületi felügyelők megszólalásaiban csak egy példáját találtam, Kardos Gyula dunáninnyi püspök 1942-es székfoglaló beszédében: „A végső cél és a végső vágy, hogy mielőbb visszaállítsa Isten keze a régi integer dunáninnyi egyházkerületet. Ennek a célnak szolgálatában küzdenek bátor honvédeink...”³⁵

A Délvidék egy részének hazatérésekor szinte már nyomát sem találhatjuk az 1938 őszen eluralkodó hangulatnak. Ennek okát talán nemcsak a bácskai németek elzárkózásában kell keresnünk, hanem abban is, hogy a hazai evangélikusság vezetői szinte teljes következetességgel hangsúlyozták, hogy a revízióknak békésnek kell lennie.

A visszacsatolt területekkel való kapcsolattartás már a szovjet Vörös Hadsereg előrenyomulásakor jelentősen megnehezült. 1945-től kezdve az egyházi közvélemény is egyre inkább beletörődött abba a helyzetbe, hogy a trianoni határok lépnek újra érvénybe. Már 1945-től kezdve nem tudták magukat képviseltetni az egyházi közgyűléseken az 1938 és 1941 között hazatért gyülekezetek.³⁶ Végül 1947-ben a párizsi békeszerződés valóban a trianonihoz hasonló határokat állított vissza, az evangélikus egyház szempontjából annyi súlyosbítással, hogy az 1920-ban megmaradt oroszvári leánygyülekezet is Csehszlovákiához került, valamint Munkács, Újklenóc és Ungvár gyülekezetét Csehszlovákia helyett a Szovjetunióhoz csatolták (PURGLY–KUTHY 1947). A Romániához visszakerült erdélyi és partiumi gyülekezetekből azokon a lelkeszeken kívül, akiknek a hatóságok kényszerítésére kellett elhagyniuk szolgálati helyüket, csak egy lelkesz menekült el. A helytállás vagy elmenekülés súlyát mutatja, hogy az egyetlen elmenekült lelkesz gyülekezte, Zselyk 1945 májusában teljes egészében át akart térni a református egyházba, a szomszédos egyházközség lelkesze az utolsó napon érkezett, hogy le tudja beszélni a gyülekezeti tagokat szándékukról. Járosi Andor erdélyi esperest a szovjet csapatok 1944 októberében elhurcolták, majd karácsonykor Magnyitogorszkban meggyilkolták és tömegsírba temették.³⁷

A Szovjetunióhoz került Kárpátalján a front előtt egy lelkesz menekült el.³⁸

Az újra Csehszlovákiához került felvidéki gyülekezetek lelkeszeinek többsége szintén szolgálati helyén maradt, egy lelkesz menekült el. Tíz lelkeszt (köztük Smid István gömör-kishonti esperest) a szlovák hatóságok kiutasítottak, hármat pedig letartóztattak. A rimaszombati protestáns gimnáziumot és a rozsnói evangélikus kereskedelmi és polgári iskolát a szlovák hatóságok bezáratták, a rimaszombati igazgatót kényszerszolgálatra vitték, az anyaországi tanárokat kiutasították.³⁹

A Jugoszláviához visszakerült tizenegy vendvidéki evangélikus gyülekezetből a jugoszláv hatóságok négy lelkeszt kiutasítottak, hármat pedig letartóztattak (KAPI 1945).

³⁴ *Harangszó*, 32. évf. 16. sz. 1941. április 20. – 32. évf. 23. sz. 1941. június 8.

³⁵ Az 1942. évi dunáninnyi egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve. 28. o.

³⁶ Az 1945. évi dunántúli egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve. Az 1946. évi tiszai egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve.

³⁷ Az 1946. évi tiszai egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve.

³⁸ Uo.

³⁹ Uo.

Összegzés

Az 1938 novembere és 1941 áprilisa közötti két és fél évben a magyarországi evangélikus egyházhoz 63 anyagyülekezet tért vissza majdnem 90 000 egyháztaggal. Az új országhatárokon belül, Erdélyben és Bácskában viszont 82 000 német nyelvű evangélikus nem csatlakozott a magyarországi egyházhoz. A terület-visszacsatolások során jelentős evangélikus területek nem tértek vissza, különösen a Felvidéken és a Bánátban. De talán ezeknél is fájóbb volt, hogy a Brassó környéki magyar gyülekezetek ugyan az új határhoz egészen közel kerültek, de Romániában maradtak. A visszatért területek lakossága legnagyobb részben római katolikus, református, görög katolikus vagy ortodox vallású volt. Így a határrevíziókkal csökkent a Magyarországon élő evangélikusok százalékos aránya.

A legfontosabb egyházi tisztségviselőknek és testületeknek a témával kapcsolatos állásfoglalásairól megállapítható, hogy nagyrészt követték a kor hivatalos retorikáját. Természetesen nagy szerepet kapott bennük a visszacsatolások feletti öröm – egyébként az ünneplésnek az évek múltával érezhetően egyre inkább határt szabtak. Szinte kimaradhatatlanul megszólalt a köszönet hangja a kormányzó, a kormány, a honvédség, valamint a revíziót lehetővé tevő német és olasz vezérek felé. Viszont a közhangulatnál mérsékeltebbnek bizonyultak azon a téren, hogy 1940-ig szinte minden esetben hangsúlyozták annak a fontosságát, hogy a revízió békés módon menjen végbe.

A visszatért gyülekezetek egyházszerkezeti beosztásával kapcsolatban minden esetben történelmi érveket hangsúlyoztak, mindig igyekeztek a Trianon előtti szerkezeti beosztást visszaállítani, ezzel is hangsúlyozva Magyarország és a magyarországi evangélikus egyház történelmi jogát a visszatért és még visszavárt területekre. Ebben teljes mértékben az állami közigazgatás mintáját követték, amely – a trianoni határokat ideiglenesnek tekintve és a történelmi jogfolytonosságot fenntartva – meghagyta a területük nagyobb részét elveszítő vármegyét is. A történelmi érvelés a német gyülekezetekkel szembeni magatartásban is tetten érhető. A magyar egyházi közvélemény szemmel láthatóan magától értetődőnek tekintette, hogy az erdélyi szász gyülekezetek megőrzik a magyarországi egyháztól való különállásukat, hiszen évszázadok óta, és főleg 1918 előtt ez volt a gyakorlat. A jelek szerint meg sem kísérelték feléleszteni a Trianon előtti vitákat a szász egyház csatlakozásáról, hanem a békés egymás mellett élés idealizált képét rajzolták meg az elmúlt évszázadokról. Az ő esetükben azt sem említették, hogy aktuálpolitikai, „völkisch” érvelés is alátámaszthatja a szászok különállását. A bácskai németek különállásával kapcsolatban viszont egészen más volt a helyzet. Mivel ők a jugoszláv államtól kaptak engedélyt külön egyházi szervezet létrehozására, „szervezkedésük” a magyarországi egyház számára teljességgel elfogadhatatlan volt, mert aláássa a történelmi érvelést, és így a trianoni országgrészen élő németek mozgalmának is lendületet adhat. Érdekes azonban, hogy a legmagasabb fórumon sokszor mégsem mertek velük szemben kemény hangnemet használni, itt már kialakult egyfajta óvatosság a német kisebbséggel szemben.

Minden bizonnyal nagy szerepe volt ennek a történelmi érvrendszernek abban, hogy pártállami nyomásra 1952-ben teljesen átrajzolták a Magyarországi Evangélikus Egyház kerületi és egyházmegyei beosztását. Mindenesetre a rendezés melletti három hivatalos érv egyike volt a revizionizmus felszámolása.

A revíziós politika egyik következménye volt a Németországgal kötött kisebbségi egyezmény, a magyar külpolitika Németországhoz való közeledése és Magyarország bekapcsolódása a második világháborúba. Mindezek Magyarországi és a Magyarországi Evangélikus Egyház számára mind végzetes következményekkel jártak.

Hivatkozott művek

- A bányai ágostai hitv. evang. egyházkerület Budapesten 1941. évi október hó 9-én tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Budapest, 1941.
- A dunáninnyi ág. hitv. evangélikus keresztyén egyházkerület 1938. évi szeptember hó 2-án Hegyeshalmon tartott rendes évi és 1939. évi január hó 11-én Budapesten tartott rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve. Balassagyarmat, 1939.
- A dunáninnyi ág. hitv. evangélikus keresztyén egyházkerület 1939. évi augusztus hó 31-én Losoncon tartott rendes évi közgyűlésének jegyzőkönyve. Balassagyarmat, 1939.
- A dunáninnyi ág. hitv. evangélikus keresztyén egyházkerület 1940. évi október hó 4-én Balassagyarmaton tartott rendes évi közgyűlésének jegyzőkönyve. Balassagyarmat, 1940.
- A dunáninnyi ág. hitv. evangélikus keresztyén egyházkerület 1942. évi június hó 19. napján Budapesten tartott rendkívüli s ugyanazon év október hó 1. napján Balassagyarmaton tartott évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Balassagyarmat, 1942.
- A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület 1945. évi október 18-án Gyenesdiáson tartott évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve és D. Kapi Béla XXIX. püspöki jelentése; 1946. november 21-én Győrött tartott évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve és D. Kapi Béla XXX. püspöki jelentése. Győr, 1947.
- A Magyarországi Ág. Hitv. Ev. Ker. Egyház egyetemes névtára az 1912/1913. évre. Összeáll. Hegedűs János. Nagybecskerek, 1913.
- A Magyarországi Evangélikus Keresztyén Egyházegyetem névtára. Harangszó, Győr, 1940.
- A Magyarországi Evangélikus Egyházegyetem 1938. évi november hó 12. napján, Budapesten tartott évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. É. n.
- A Magyarországi Evangélikus Egyházegyetem 1939. évi november hó 10. napján, Budapesten tartott évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. É. n.
- A Magyarországi Evangélikus Egyházegyetem 1940. évi november hó 8. napján, Budapesten tartott évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. É. n.
- A Magyarországi Evangélikus Egyházegyetem 1941. évi november hó 7. napján Budapesten tartott évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Budapest, 1942.
- A Magyarországi Evangélikus Egyházegyetem 1942. évi november hó 20. napján Budapesten tartott évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Budapest, 1942.
- A Magyarországi Evangélikus Egyházegyetem 1943. évi december hó 3. napján Budapesten tartott évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Budapest, 1943.
- A Tiszai Evangélikus Egyházkerület 1939. évi február hó 14-én, Miskolcon tartott rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve.
- A Tiszai Evangélikus Egyházkerület 1939. évi szeptember hó 28-án Diósgyőr-Vasgyárban tartott rendes évi közgyűlésének jegyzőkönyve.
- Harangszó. Országos evangélikus képes néplap.* 29. évfolyam (1938)
- Harangszó. Országos evangélikus képes néplap.* 30. évfolyam (1939)
- Harangszó. Országos evangélikus képes néplap.* 31. évfolyam (1940)
- Harangszó. Országos evangélikus képes néplap.* 32. évfolyam (1941)
- Jegyzőkönyv a Tiszai Evangélikus Egyházkerület 1941. évi szeptember hó 3-án Rozsnyón tartott rendes évi közgyűléséről.
- Jegyzőkönyv a Tiszai Evangélikus Egyházkerület 1943. évi szeptember hó 1-jén Kassán tartott rendes évi közgyűléséről.
- Jegyzőkönyv a Tiszai Evangélikus Egyházkerület 1946. évi október hó 10-én Nyíregyházán tartott rendes évi közgyűléséről.
- Magyar törvénytár. 1926. évi törvénycikkek.* Jegyzetekkel ellátta: dr. Térfly Gyula. Franklin Társulat, Budapest, 1927.
- Magyar törvénytár. 1940. évi törvénycikkek.* Jegyzetekkel ellátta: dr. Degré Miklós – dr. Várady-Brenner Alajos. Franklin Társulat, Budapest, 1941.
- Püspöki értekezlet jegyzőkönyve. 1939. június 2.

- BALOGH Margit – GERGELY Jenő 1993. *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Kronológia*. História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest.
- BRUCKNER Győző 1937. *A magyarhoni ev. egyház egyházkerületeinek beosztása történelmi és egyházi megvilágításban*. Miskolc.
- DOLINSZKY Gábor 2004. „Élve meghalni hagyni”. *Az Ágostai Hitvallású Evangélikus Keresztyén Egyház Szerbiában-Vajdaságban történelme 1918-tól napjainkig*. Diplomamunka (Evangélikus Hittudományi Egyetem). Budapest.
- KAPI Béla 1940. Püspöki jelentés a dunántúli evangélikus egyházkerület 1940. évi október hó 3. napján Pápán tartandó rendes közgyűlése elé.
- KAPI Béla 1941. Püspöki jelentés a dunántúli evangélikus egyházkerület 1941. évi október hó 3. napjára Sopronba egybehívott rendes évi közgyűlése elé.
- KAPI Béla 1942. Püspöki jelentés a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület 1942. évi szeptember hó 17. napjára, Szombathelyre egybehívott rendes évi közgyűlése elé.
- KAPI Béla 1945. Dunántúli evangélikus püspök V/1944-45. számú körlevél. 1945. június 30.
- KARNER Károly 1931. *A felekezetek Magyarországon a statisztika megvilágításában*. Debrecen, 1931.
- KEDEI Mózes 2002. *Az Erdélyi Unitárius Egyház rövid története*. Unitárius Egyház, Kolozsvár.
- PEYER-MÜLLER, Fritz 1994. *A Kárpátaljai Református Egyház története a két világháború között – kitekintéssel a jelenre*. Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya, Budapest.
- PURGLY Lajos – KUTHY Dezső 1947. Purgly Lajos egyházkerületi felügyelő megnyitó beszéde és Kuthy Dezső püspök püspöki jelentése a Dunáninneni Evangélikus Egyházkerület 1947. január 17. napján tartott 1945/46. évi rendes közgyűlésén.
- REMÉNYIK Sándor 2008. *Összes verse*. S. a. rend. Dávid Gyula. Polis Könyvkiadó – Kálvin Kiadó – Luther Kiadó, Budapest.
- ROMSICS Ignác 2005. *Magyarország története a XX. században*. Osiris, Budapest.
- SZÁNTÓ Konrád 1988. *A katolikus egyház története*. 2. köt. Ecclesia, Budapest.
- TÓTH Károly István 2011. Jogegyenlőségi törekvések vagy Kárpát-medencei Kirchenkampf? A magyarországi németység és az evangélikus egyház viszonya a II. világháború alatt. *Credo*, XVII. évf. 4. sz. 15–29. o.
- TÚRÓCZY Zoltán 1939. Püspöki jelentés a tiszai evangélikus egyházkerület 1939. évi szeptember hó 28-án Diósgyőr-Vasgyárban tartandó rendes évi közgyűlésére.
- TÚRÓCZY Zoltán 1940. Püspöki jelentés a tiszai evangélikus egyházkerület 1940. évi augusztus hó 27-én Rimaszombatban tartandó rendes évi közgyűlésére.
- TÚRÓCZY Zoltán 1941. Püspöki jelentés a tiszai evangélikus egyházkerület 1941. évi szeptember hó 3-án Rozsnyón tartandó rendes évi közgyűlésére.
- ZELENÁKOVÁ, Milena 2003. A Csehszlovák Köztársaság megalakulása és a szlovákiai ágostai hitvallású evangélikus egyház. *Fórum*, V. évf. 4. sz. 161–168. o.



Tóth Károly István az Evangélikus Hittudományi Egyetemen teológus-lelkész szakot, az ELTE-n pedig történelem szakot végzett. 2009 óta szolgál beosztott lelkészként két Veszprém megyei gyülekezetben, Takácsiban és Homokbödögén.

„...ki a legfőbb jót e világon véli elérni”

Diószegi
György
Antal

Spillenberg Sámuel lőcsei orvos értékteremtése kora lutheránus világában

A múlt évben az *Evangélikus Életben* megjelent írásomban (DIÓSZEGI 2012) megemlékeztem Spillenberg Sámuel (1573, Szepesolaszi – 1654, Lőcse) orvosdoktor életútjáról. E jelentős lőcsei orvos a gyógyító tevékenységén kívül 1613-ban papírmalmot alapított Szepes vármegyében: ez az ipartörténeti tette a ma napig is a magyar papír- és vízjeltörténeti kutatások tárgyát képezi. 1885-ben még létezett ez a Szepestapolcán létesített papírmalom, amely Európában páratlanul hosszú ideig, 272 éven át működött eredményesen.

Az európai szakirodalomban is közismert az 1613-ban megalapított szepességi papírmalom, Teplíc, amely rendkívüli ipartörténeti értéket képvisel a magyarországi papír- és vízjeltörténeti kutatásokban. Teplíc alapításának 400. évfordulóján érdemes megismerni Spillenberg Sámuel értékteremtő életútját, amely egyben kora lutheránus világának számos összefüggésére is rámutat.

E lőcsei orvos emlékét a fenti ipartörténeti tette örzi a mai napig is, pedig korának egyik legnevesebb orvosa volt, és ennek számos történeti adaléka fennmaradt a magyar orvostörténeti irodalomban.

A lőcsei doktor

E száz gyökerű felvidéki család eredeti származási helye a különböző hivatkozásokra tekintettel nagy valószínűséggel a vesztfáliai teutoburgi erdő (Teutoburger Wald) és Münster városának vidékére tehető. Az 1540-es években telepedtek le Lőcsén (MIKÓ–VERŐ 2008, 276. o.).

Spillenberg Dávid lutheránus lelkész fia, Spillenberg Sámuel 1573-ban született Szepesolasziban (Wallendorf) (WESZPRÉMI 1960, 338. o.).

Személyéről köztudott, hogy lőcsei orvosként nagy hírnevet szerzett, azt viszont kevesen tudják, hogy vállalkozó kedvű személyiség is volt: magánszemélyként ötödikként alapított Magyarországon egy rendkívül sikeres, évszázadokon át működő papírmalmot (BOGDÁN 1963, 86. o.). De mielőtt erre részletesebben is kitérnénk, lássuk e nevezetes gyógyító pályafutását!

Spillenberg Sámuel a lőcsei iskolában kezdte meg tanulmányait (PRÓDER–FÁBIÁN–VARGÁNÉ 2001, 168. o.). Már a lőcsei iskolában kitűnt kivételes szellemi képességeivel, így további tanulmányait a városi tanács anyagi támogatásával protestáns egyetemeken (Wittenberg, Görlitz, Bazel) folytathatta 1592–1597 között (HORÁNYI 1777, 292–293. o.). 1596 őszén Bazelbe ment az egyetem orvosi karára: itt avatták orvosdoktorrá 1598. január 26-án.¹

¹ *Lőcsei stipendiánsok és literátusok*, 207. o.

1597-ben adta ki a *Theses de morbo hungarico quas... pro gradu doctoratus in arte medica consequendo publice discutiendas proponit...* címet viselő orvostani értekezését (MIKÓ-VERŐ 2008, 276. o.). Értékes orvostörténeti alkotás: ez a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár gyűjteményének legkorábbi orvosi disszertációja (HÓMAN 1925, 84. o.).

Már Wittenbergben is foglalkozott (a teológiai tanulmányok mellett) orvostudománnyal, de orvosdoktori oklevelét végül Bázelen szerezte meg, miután a tudósok ünnepélyes gyűlésén megvédte a magyar betegségről és a gyógyító utasításokról szóló tételét.² A *Theses de morbo hungarico...* címet viselő disszertáció fontos része magyar orvostörténeti irodalmunknak (SZINNYEI-SZINNYEI 1878, 723. o.).

Értekezésének 19. pontjában ekként írt e betegség lelki tényezőjéről: „Jelentős szerepe van ennél a betegségnél is csakúgy, mint más dologban, a félelemnek és képzelődésnek. Bizony, ráillik erre is egy híres jogász mondása: a képzelődés okozza magát a bajt.” (WACZULIK 1986)

Lőcse városa által finanszírozott hatévi németországi tanulmányai után két éven át ingyen gyógyított a városban. Létrehozta Lőcsén a városi patikát, és felszerelte drága gyógyászati eszközökkel.³

1605-ben Lőcsén a város főorvosa lett, és (Thurzó Kristóf ajánlására) Szepes vármegye első választott megyei orvosává nevezték ki.⁴ 1610-ben gróf Thurzó György nádor főorvosaként tevékenykedett; 1614-ben pedig Bethlen Gábor fejedelem udvari orvosává nevezte ki (WESZPRÉMI 1960, 341. o.). 1619 márciusában orvosi konzíliumra hívták Bécsbe II. (Habsburg) Mátyás súlyos betegségének gyógyítására.⁵

Spillenberg Sámuel Lőcse város főorvosaként írta meg orvosi szakkönyvét a pestissel történő fertőzés ellen való védekezésről 1622-ben: egyidejűleg jelentette meg latin (*Tempore infectionis haec ante omnia observanda, quae sequuntur*), illetve német nyelven (*Zur Zeit der Infection soll man vor allen Dingen nachfolgende Mittel brauchen*). Mindkét kiadvány Daniel Schultz lőcsei műhelyéből került ki (SZINNYEI-SZINNYEI 1878, 723. o.).

A két azonos tartalmú kiadvány két fejezetben (I. *Pro praeservatione*, II. *Pro curatione*, illetve I. *Zu Verbütung der Pest*, II. *Die Curation*) tartalmazta a szerző orvosi tanácsait a pestis elleni védekezésről, az orvosságokról és gyógynövényekről.

Ezeket a praktikus egészségügyi tanácsokat tartalmazó népszerű füzetait valószínűleg hatósági felkérésre írta, mert a legtöbb későbbi lőcsei vagy szepességi orvos hivatalos felszólításra készült munkái mind hasonló tartalmúak voltak. Okot erre az 1621–1622-ben pusztító pestis adott: Lőcsén ezerhétszáz ember halt meg a járvány következtében. Spillenberg Sámuel a pestis elleni küzdelem kiváló magyarországi tudósa volt a 17. században: *Pestilenzbüchlein* címet viselő, 1622-ben írott műve a magyar orvostörténeti irodalom egyik fontos és többször ismertetett írása (ZIMMERMANN 1933).

A gyógyító munka során az emberi végzet nyilvánvaló volta alapvető tapasztalat. Vélhetően ez mutatkozik meg abban, amikor a megbecsült orvosdoktor egyik ajánló versében az ember mulandóságát állította szembe többek között Nagy Sándor hatalmával, és erkölcsfilozófiai intelemként hitet tett a földi életet követő boldogabb örök élet mellett:

² Lásd a tanulmány szerzőjének a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság ülésén 2010. március 25-én elhangzott előadását *A Spillenberg-család 17–19. századi genealógiája* címmel.

³ *Lőcsei stipendiánsok és literátusok*, 217. o.

⁴ *A Szepesmegyei Történelmi Társulat évkönyve 1889*, 88–89. o.

⁵ Uo.

„Nagy Sándor, ki egész földrészt hódította magának,
meghódolt a halálnak s nyüvek étele lett.
Kincs, rang és a gyönyör szentháromsága csak ezt ér,
isteneként a világ mit leborulva imád.

Mind, ki a legfőbb jót e világon véli elérni,
kákán vél göcsöt és tűzben keres jeget az.
Istenesen halj meg, törekedjél erre s eléred
menten a legfőbb jót, mit szanaszét keresel.”⁶

1634-ben szintén a pestis elleni védekezés céljából jelentette meg az orvosi tanácsokat tartalmazó művét (*Pestis alexiacus renovatus et in usum communem comitatus Scepusiensis publicatus. Quae huc pertinent medicamenta characteribus notata, in pharmacopolico Leuschoviensi venalia prostabunt*), amelyet gróf Thurzó Ádámnak ajánlott március 19-én (RMNY 2: 578–579. o.).

1646-ban II. Rákóczi György erdélyi fejedelem a felesége, Báthori Zsófia gyógyítására Nagyváradra hívta az ekkor már 73 éves lőcsei orvost.⁷

Korának legnevesebb orvosa volt, ám e doktor emlékét mégis valójában egy ipartörténeti tette őrzi napjainkig is.

Az ipartelepítő

A szepességi Teplicen 1613-ban létesített papírmalma különleges és kiemelt szerepet tölt be a magyar papírtörténetben: a Spillenbergről Sámuel lőcsei orvosdoktornak papírkészítésre alkalmas kézi őrlésű papírmalom alapítására (2 évvel később) adományozott 1615. évi latin nyelvű királyi privilégium egyedülálló a magyar papírtörténetben, senki más nem részesült ilyen adományban Magyarországon!

Okirati szinten ebből a szempontból igen lényeges az alábbi dokumentum. 1615. október 2-án kelt az a papírmalom létrehozását (Lőcse városának ugyancsak e tárgyban ez év január 2-án kiadott engedélyét) átíró királyi szabadalom, amely engedélyezte Spillenbergről Sámuel számára a Lőcséhez tartozó Teplic-völgyben a régi gabonamalom átalakításával papírmalom létrehozását.⁸ Az orvosdoktor 40 forint évi díj megfizetése mellett kizárólagos jogot kapott a királytól papiros előállítására.⁹

Szepestapolca 1885-ben leégett: a lakóházak nagy részével együtt semmisült meg szeszfőzdéje, gótikus temploma és a nevezetes papírgyár is.

„Jelentős szerepe van ennél a betegségnél is csakúgy, mint más dologban, a félelemnek és képzelődésnek. Bizony, ráillik erre is egy híres jogász mondanisa: a képzelődés okozza magát a bajt.”



⁶ SZENCZI MOLNÁR 1975, 95. o.

⁷ MAGYARY-KOSSA 1995, 3: 366. o.; *Monum. Okm.* XXIV. 369. o.

⁸ Magyar Országos Levéltár 37.220 filmtári doboz. A 57. Magyar Kancelláriai Levéltár. Libri regii. Királyi Könyvek 6. köt. 550–553. o.

⁹ *A Szepesmegyei Történelmi Társulat évkönyve* 1889, 88–89. o.

A címerszerző

A lőcsei orvosdoktor volt családja címerszerző őse. A II. Mátyás király által 1615-ben adott nemeslevél a „kiváló SPILLENBERG SÁMUUEL lőcsei orvosdoktorunk igyekezetére, megfontoltságára, hűségére és hűséges szolgálataira” tekintettel került kiadásra, melyeket „egyrészt a Mi Magyar Szent Koronánk Királysága, másrészt saját Fenségünk irányába különböző helyeken és időkbén hűségesen kifejtett és teljesített”.¹⁰



Az 1615. évi címeres nemeslevél

¹⁰ Az 1615. évi címeres nemeslevél 19. századi magyar fordítása hadusfalvi Spillenber László (1908–1966) főhadnagy hagyatékából.

A címer leírása a nemeslevélben: „fekete színű álló katonai pajzsos egy teljes, természetűen ábrázolt, válla fölül emelkedő kétágú borzas farkú, mellső lábait előrenyújtó, kítartott szájából nyelvét kiöltő, hátsó lábain ágaskodó aranyoroszlán mintegy a pajzs jobb oldala felé tartva emelkedik, és az oroszlán nyakára egy nyitott szájából nyelvét kiöltő, koronával koszorúzott fejű teljes kígyó csavarodik a farkával, és az oroszlán feje felett a pajzs jobb oldala felé tartva kanyargón emelkedik. A pajzsra boruló királyi koronával ellátott, katonai tölcseres nyílt sisakot az előbbihez hasonló, lágyékáig emelkedő oroszlán díszíti. A sisak tölcseré arany és fekete szalagokkal ékesített, amelyek a pajzs területén összevegyülve hullámszerűen és a pajzsot tetszetősen díszítik oly módon, amint mindezt jelen oklevelünk kezdetén, vagyis fejénél a festő tanult keze és művészete által a szemlélők szemei számára kellemes látványt nyújtva sajátos és valódi színeivel megfestette.”

E címeradományozás az orvosdoktor részére a két címerállat együttes alkalmazásával, a rettenthetetlen bátorsággal párosuló kimagasló szellemi teljesítmény jelképeként egyedülállónak minősíthető a magyar címerábrázolásokat illetően.

Lutheránus kapcsolatrendszere

Spillenberg doktor lutheránus egyházi kapcsolatrendszerének számos adata arra utal, hogy a hitörzés és a tudás egységében élte életét.

Jó példa erre, hogy a *Theses de morbo Hungarico...* címet viselő orvostani értekezésében ezt rögzítette 1597-ben: „a betegségnek az okait nemcsak testünkben, hanem a lelkünkben is viseljük” (WACZULIK 1986).

Ennek a látásmódnak a gyökerei a lőcsei diákévekig nyúlnak vissza. Az ifjú Spillenberg Sámuel patrónusa volt a lőcsei Anton Platner lutheránus lelképásztor: neki köszönhette az egyetemi tanulmányait lehetővé tevő ösztöndíjat is.¹¹

Anton Platner tanulmányai során Philip Melanchthon legjobb tanítványaként lett ismert. 1569-ben már Lőcsén lutheránus lelkész volt. Philipp Melanchthonnak még a 16. század közepén kérdés-felelet alakjában megírt, 1619-ben Lőcsén kiadott latin nyelvtankönyvéhez (*Compendium grammaticae Latinae...*) írt ajánló verset Spillenberg, Xylander és Bocatius (RMNY 2: 281. o.). (



Az 1615. évi Spillenberg-címer 20. századi vízfestmény-ábrázolása

¹¹ *Lőcsei stipendiánsok és literátusok*, 149. o.

Spillenberg kiváló kapcsolatban állt a lőcsei lutheránus lelképásztorokkal. 1635-ben Alauda Bertalan lőcsei lutheránus lelképásztor leánya, Hertel András kisszebeni tanácsos nevelt leánya, Lapscher Zsuzsanna menyegzőjére a híres orvosdoktor már fiaival, Spillenberg Jónással és ifjabb Spillenberg Sámuellel írt üdvözlő verseket a *Gamelia votiva et beneprecatoria in solemnitate nuptiarum...* című, német és latin nyelvű lakodalmi versgyűjteménybe (RMNY 2: 599. o.).

A *Faustae acclamationes in optatissimum... Christophori Schlegelii...* címet viselő, 1647-ben Lőcsén kiadott versgyűjteményben megjelentetett üdvözlőverssel köszöntötte Schlegel Kristófot, a Boroszlóbból Lőcsére költöző új lutheránus papot. 1648. október 25-én Spillenberg Sámuel orvosdoktor, aki ekkor már ötven éve volt Lőcse város hivatalos orvosa, másokkal egyetemben sok szerencsét kívánt Schlegel Kristóf lőcsei lelkésznek és a boroszlói Rosina Glogernek aznap esküvőjük alkalmából (RMNY 3: 2177., 2232. sz.).

Spillenberg Sámuel 1654. június 11-én Lőcsén halt meg. Haláláról a *Miscellanea Curiosa, sive Ephemeridum Medico-Physicarum Germanicarum Academiae Naturae Curiosorum* latin nyelvű folyóirat még 1688-ban is megemlékezett, és egyúttal közölte az *Effigies humana in ossiculo cordis humani* (A szív csontocskáján lévő emberalakról) címet viselő, kisebb terjedelmű latin nyelvű anatómiai észleletét (WESZPRÉMI 1960, 343. o.).

Spillenberg Sámuel és fia, Spillenberg Dávid (1627–1684) orvosdoktorok életművét és hírét jól tükrözik a *Memoria Medicorum Thorunensis* (Torunyi orvosok emléke) című alkotás 687. verssorában írtak:

„Ott, hol a Kárpátok magas ormai nyúlnak az égig
Leucopolis mellett, a gonosz bajokat kikezelvén,
Két Spillenberg neve él a szívekben örökké.”¹²

A Spillenberg család az első volt azon magyarországi családok között, ahol apáról fiúra szálló hivatás lett az orvoslás; ráadásul a család több tagja is kiemelkedő érdemeket szerzett az orvostudomány területén (BUZINKAY 1974).

A lutheránus „Spillenberg-nemzetség szinte fogalomná lett” a történelmi orvoscsaládok között (PUKÁNSZKY 1926, 364. o.).

A Spillenberg család a 16–18. századi lőcsei lutheránus közösségben kiemelkedő szerepet töltött be. Érdeemes megemlíteni, hogy az itteni lutheránus fatemplom a mostani temető területén, a Ménhárd-kapuvál szemben, a 17. század végén épült föl. A kuruc szabadságharc idején e templom leégett: a helyén 1713-ban új fatemplomot emelt a lőcsei lutheránus közösség. Czenthe Miklós 2012. augusztusi, nagy jelentőségű lőcsei levéltári kutatása során derített fényt arra, hogy a régi lőcsei lutheránus fatemplom oltárasztala alatt temették el a Spillenbergek és rokon családjaik, a Calisiusok és az Újházyak több tagját is.

¹² WESZPRÉMI 1960, 343. o.

Hivatkozott művek

- A Szepesmegyei Történelmi Társulat évkönyve.* Szerk. DEMKÓ Kálmán – HAJNÓCZY R. József. Lőcse, 1889.
- BOGDÁN István 1963. *A magyarországi papíripar története 1530–1900.* Budapest.
- BUZINKAY Géza 1974. Orvostörténetünk nagyjai. 9. Spillenberg orvoscsalád. *Egészségügyi Munka*, 9. sz. 319–320. o.
- DIÓSZEGI GYÖRGY ANTAL 2012. Hit és tudás Spillenberg Sámuel lőcsei orvos életművében. *Evangelikus Élet*, 77. évf. 7. sz. február 19. 14. o.
- HÓMAN Bálint 1925. *A forráskutatás és forráskritika története.* Budapest.
- HORÁNYI, Alexius 1777. *Memoria Hungarorum et Provincialum scriptis editis notorum.* 3. köt. Pozsony.
- Lőcsei stipendiánsok és literátusok.* S. a. rend. KATONA Tünde – LATZKOVITS Miklós. Szeged, 1990. /Fontes Rerum Scholasticarum II/1./
- MAGYARY-KOSSA Gyula 1995. *Magyar orvosi emlékek.* 3. köt. Budapest. Reprint.
- MIKÓ Árpád – VERŐ Mária (szerk.) 2008. *Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század).* Budapest.
- Monum. Okm.* XXIV. köt.
- PRÓDER István – FÁBIÁN Éva – VARGÁNÉ Nyári Katalin 2001. Tanulmányok és alkotások a Magyar Vegyészeti Múzeum gyűjteményeiben. In: *Tanulmányok a természettudományok, a technika és az orvoslás történetéből. Prof. dr. Pungor Ernő tiszteletére.* Szerk. VÁMOS Éva – VÁMOSNÉ VIGYÁZÓ Lilly. Budapest.
- PUKÁNSZKY Béla 1926. *A magyarországi német irodalom története (a legrégebb időktől 1848-ig.)* Budapest.
- Régi magyarországi nyomtatványok 1601–1635.* 2. köt. Szerk. BORSA Gedeon – HERVAY Ferenc – HOLL Béla. Budapest, 1983.
- Régi magyarországi nyomtatványok 1636–1655.* 3. köt. Szerk. HELTAI János – HOLL Béla – PAVERCSIK Ilona – P. VÁSÁRHELYI Judit. Budapest, 2000.
- SZENCZI MOLNÁR Albert 1975. *Discursus de summo bono* [Értekezés a legfőbb jóról]. Szerk. Tolnai Gábor. Budapest. /Régi Magyar Próza Emlékek 4./
- SZINNYEI József – SZINNYEI József 1878. *Magyarország természettudományi és matematikai könyvészete 1472–1875.* Budapest.
- WACZULIK Margit 1986. *A táguló világ magyarországi hírmondói.* Budapest.
- WESZPRÉMI István 1960. *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza.* 1. köt. *Első száz. Succincta medicorum Hungariae et Transylvaniae biographia.* 1. köt. *Centuria prima.* Reprint. Budapest.
- ZIMMERMANN Frigyes 1933. A lőcsei pestiskönyvről. *Természettudományi Közöny*, 65. évf. 977–978. o.

Diószegi György Antal (Budapest, 1962) jogtanácsos, családtörténész, művelődéskutató. 2009 szeptemberétől a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság titkáráként tevékenykedik. Fél száz előadás, számos tanulmány és cikk fémjelzi kutatói munkáját. 1981 óta publikál (*Magyar Nemzet, Tokaj és Hegyalja, Ethnica, Széphalom, Honismeret*). Tanulmányainak, cikkeinek jelentős része a család-, hely- és községtörténet egysége jegyében a Felvidék és Tokaj-Hegyalja 17–19. századi történeti folyamatait, néprajzi értékeit mutatja be.



Ittész
Gábor

Sua fata

*A Bibliotheca Palatina hat évszázada**

„Habent sua fata libelli” – tartja a régi latin mondás, de nemcsak a könyveknek, a könyvtáraknak is megvan a maguk sorsa, sőt végzete. Kinek ne jutna rögtön eszébe az alexandriai könyvtár felgyújtása vagy a corvinák szétszórattatása? A németországi könyvtárak sem mindig jártak sokkal szerencsésebben. A kora újkor talán legjelentősebb európai gyűjteményét, a fénykorában „minden könyvtárak anyjaként” számon tartott Bibliotheca Palatinát a harmincéves háború (1618–1648) során a Heidelberget feldúló katolikus seregek hadizsákmányként elhurcolták, majd felpakolták kétszáz öszvére, és I. Miksa bajor fejedelem (1573, 1597–1651) ajándékként elvitték XV. Gergely pápának (1554, 1621–1623) Rómába.¹ A páratlan gyűjtemény nagy része immár közel négyszáz éve a Biblioteca Apostolica Vaticana állományát gyarapítja.

A könyvtáralapítás és a karok gyűjteményei



1. kép. Ingheni Marsilius, a heidelbergi egyetem első rektora (1386–1396)

A voltaképpen „pfalzi könyvtárát” az az Ottó Henrik választófejedelem (1502, 1556–1559) hozta létre, aki az uralomra jutását követő évben a tartományban bevezette a reformációt. A gyűjtemény gyökerei azonban jóval régebbre, a heidelbergi egyetem alapításának (1386) idejére nyúlnak vissza.² Már 1396-ból írásos említést találunk az elsődipomás képzést biztosító bölcsészettudományi (filozófiai) kar könyvtáráról, és az iratokból az is valószínűnek tűnik, hogy a magasabb fakultások is – teológia, jog, orvostudomány – rendelkeztek egy külön közös gyűjteménnyel. Hogy egy egyetemnek több könyvtára is legyen, az páratlan volt a 14. század végén. Ebben Heidelberg a legjelentősebb európai főiskolákat, köztük a mintaképnek tekintett Párizst is megelőzte.

Az állományt elsősorban hagyatékok és – jóval kisebb mértékben – a „költészetési keret” terhére történt vásárlások gyarapították, de olyan tragikus események is hozzájárultak a gazdagodásához, mint a pfalzi zsidók száműzése 1391-ben.³ Az általuk hátrahagyott

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült (BO/233/11).

¹ Németországban tavaly ifjúsági regény formájában is megjelent ezeknek az eseményeknek a feldolgozása (BEHRENS 2012): valóban kalandregénybe illő történet.

² A könyvtár és egyes könyvei történetének hatalmas szakirodalma van; én elsősorban a következő forrásokra támaszkodtam: ADELUNG 1796, 14–16. o.; Antient Literature Discovered 1816; BÄHR 1869; CHRIST 1916, 1–30. o.; EFFINGER 2012; METZGER 2002, XIII–XXIII. o. és METZGER 2005; MITTLER 2007; PREISENDANZ 1954; SCHOTTENLOHER 1927; WILKEN 1817; ZANGEMEISTER 1888; ZIMMERMANN 2003, XI–XXVII. o.

³ Az egyetem valószínűleg nem csak ártatlan haszonélvezője volt a szomorú epizódnak. Alapítója, I. Rupert választófejedelem (1309,

héber könyveket ugyan jobbra pénzzé tette az egyetem (ezáltal nem is csekély bevételhez jutva), hiszen a keleti nyelvek oktatása ekkor még nem volt a tanrend része, ugyanakkor figyelemre méltó, hogy a szenátus úgy döntött, „a zsidók könyvei közül egyetlen Talmud tartassék meg az egyetem eljövendő hasznára”.⁴

A korabeli katalógusoknak köszönhetően egészen pontos adatokkal rendelkezünk a könyvnyomtatás felfedezését megelőző időkből a heidelbergi állománnyal kapcsolatban. Tudjuk, kinek a hagyatékából mely könyvek kerültek a könyvtár tulajdonába, melyik kötet melyik kar gyűjteményébe tartozott, sőt azt is, a kötetek hogyan helyezkedtek el a polcokon. Néhány jelentősebb hagyatékknak⁵ köszönhetően gyors fejlődésnek indult a gyűjtemény, amelyben jellemzően skolasztikus műveket találunk, így a kommentárirodalom mellett a primér szövegek között a görög szerzőket latin fordítások képviselik. A 14. század végére az állomány már jóval meghaladta a 400 kéziratot, a 15. század közepére pedig ez a szám majdnem megduplázódott: a bölcsészkar 286, a felsőbb karok együttesen mintegy 400 kötettel büszkélkedhettek. A leggazdagabb szakirodalma a teológiának volt, míg orvostudományi könyvekből volt a legkevesebb.



2. kép. Vatikánba szállításáig (1623) a heidelbergi Szentlélek-templom karzatán őrizték a Bibliotheca Palatina gyűjteményét

Az alapítványi és a választófejedelmi könyvtár

A fenti két gyűjtemény mellé egy harmadik is társult, amikor a 15. század elején a német királyságra jutott III. Rupert választófejedeleme (1352, 1398–1410, király 1400-tól) alapítványi templommá tette a város közepén ma is álló Szentlélek-templomot. Ezt a munkát végül fia, III. (Szakállas) Lajos fejedelem (1378, 1410–1436) fejezte be, aki egyébként Zsigmond magyar (1368, 1387–1437) és német király (1411–1437, 1433-tól német-római császár) birodalmi helyettese is volt, és ebben a minőségében Husz János (1369–1415) kivégzését is felügyelte a konstanzi zsinaton. A pápai bullával megerősített alapítvány nemcsak egy tucat egyetemi oktatói státusz finanszírozását biztosította, hanem egy önálló könyvtár létrehozását is jelentette, amelyet a templom karzatán helyeztek el, ahol megfelelően világos hely állt rendelkezésre a könyvek olvasásához (2. kép). Lajos tudományok iránti elkötelezettségét mutatja, hogy idősebb korában latintanulásra adta a fejét, a várkastélyban pedig egy scriptoriumot működtetett, ahol latin nyelvű műveket másoltak. Szenvedélyes gyűjtőként értékes kódexeket is megszerzett Heidelberg számára, többek között a Karoling-kori *Lorschi evangeliáriumot*⁶ (3. kép) vagy a 13. századi *Solymász-*

1329–1390) még meg tudta védeni a worms-i és speyeri pogromok (1349) után – jó pénzért – befogadott zsidókat az egyetemisták túlkapásaival szemben. Utódja, II. Rupert (1325, 1390–1398) azonban trónra lépése után nem sokkal elűzte tartományából a zsidókat, a heidelbergiek vagyonát pedig (beleértve ingatlanait) az egyetemnek adományozta (HÄUSSER 1856, I: 161–162., 212., 300. o.).

⁴ Idézi WILKEN 1817, 20. o. 13. jegyz.: „de libris Judeorum retineatur unus Talmud pro futura utilitate Universitatis.” A későbbi katalógusokban ennek a Talmudnak azonban nincs nyoma.

⁵ Kiemelkedik közülük Ingheni Marsilius (1340 k.–1396, I. kép) 183 tételt számláló gyűjteménye. De az ellenpápaság nyomán kibontakozó zsinati mozgalom egyik alapítója, Gelnhauseni Konrád (1320 k.–1390) is arra az intézményre hagyta 84 kötetét, amelynek első kancellárja volt, s ezzel jelentősen hozzájárult az egyetemi könyvtár megalapozásához.

⁶ Ennek külön érdekessége számunkra, hogy a ma a Vatikánban őrzött kódex az eredetinek valójában csak a második fele. A könyvtábláit elvesztő kötet eleje (Márk evangéliuma végéig) nem tisztázott körülmények között Migazzi bíboros bécsi érsekhez



3. kép. Az Arany kódex (Batthyáneum, Gyulafehérvár), a Lorsch evangeliárium első fele Márk evangéliuma végéig (9. sz. eleje); Máté evangéliumának eleje az evangélista képével (fol. 13^r–14^r)



4. kép. *De arte venandi cum avibus* (Vatikáni Könyvtár, Cod. Pal. lat. 1071). II. Frigyes császár fia, Manfréd számára készül solymáskönyv (Dél-Itália, 1258–1266): a kódex egyik leggazdagabban illusztrált oldala (fol. 49^r)

könyvet (4. kép). Ezen túlmenően saját könyvtárának latin nyelvű részét is az egyetem rendelkezésére bocsátotta. Az alapítványi könyvtár (*Stiftsbibliothek*), ahogy ezt a gyűjteményt ma is számon tartják, a 15. század közepén másfélszáz kötetet számlált. A 16. század elejére nagyjából megduplázódott, és immár ősnymotatványokat is magában foglalt.

Hogy Szakállas Lajos német kódexgyűjteménye a várkastélyban maradt, amikor latin kéziratok a Szentlélek-templomba kerültek, jól jelzi, hogy a tartományurak – bármennyire támogatták is az egyetemi gyűjteményeket – nehezen mondtak le egy szűkebb értelemben vett választófejedelmi (udvari) könyvtár fenntartásáról. A tágabban vett *Bibliotheca Palatina*nak ez lett a negyedik jelentős komponense.⁷

Az Erasmus előtti holland humanizmus egyik legjelentősebb alakja, Rudolf Agricola (1443/1444–1485) élete utolsó éveit Heidelbergben és Wormsban töltötte. Az ő hatásának tulajdonítják, hogy Igazságos Fülöp választófejedelem (1448, 1476–1508) alatt új lendületet vett a könyvgyűjtés, és nagyszámú itáliai és egyéb külföldi kézirat került Pfalzba. Agricola barátja, a szintén humanista wormsi püspök, Johann von Dalberg (1445–1503) a saját gyűjteménye számára a tartományi székhelytől két óra járásra (10 km) fekvő Ladenburgban rendezett be könyvtárat, s ezt gazdagította a Karoling alapítású lorsch apátság részben kiemelkedően régi könyveivel, kézírataival is. Ez történetünk szempontjából azért jelentős, mert később az egész ladenburgi anyag beolvadt a heidelbergi könyvtárba. Agricola korai halála után a választófejedelem megbízásából Melanchthon (1497–1560) távoli rokona, a nagy hebraista, Johannes Reuchlin (1455–1522) folytatta az állománygyarapítást, amelyet aztán a 16. század első felének tartományurai is támogattak.

került (1714, 1757–1803), aki az 1780-as évek elején 8 000 kötetes könyvtára részeként eladta azt Batthyány Ignác erdélyi püspöknek (1741, 1780–1798). A kéziratot, amelyet a magyar könyvészet *Arany kódex* néven tart számon, azóta is a gyulafehérvári Batthyáneumban őrzik (Jakubinyi György érsek a pápa ajándékaról 2010). A gyűjteményt a 20. század közepén államosították, és a híresztelések szerint a Ceaușescu-időkben ez a kódex szolgált Románia külföldi kölcsöneinek fedezetéül.

⁷ Voltak még további kisebb gyűjtemények a városban, az egyetem kollégiumai mellett például a 16. század közepéig fennálló ágostonos kolostornak is – amely 1518-ban Luther híres heidelbergi disputációjának színhelyéül szolgált – önálló könyvtára volt.

Kiemelkedik közülük Ottó Henrik (5. kép), aki már fiatal kori közel-keleti útjáról (1521) is feltehetőleg több száz arab, szír és héber kéziratot tért vissza, köztük olyanokkal is, amelyekért nem kevesebb mint 1000 tallér vételárat fizetett.⁸ (Akkoriban 20 gulden, vagyis kb. 13 tallér nagyjából biztosította egy ember számára az éves létminimumot.) Előszeretettel kölcsönzött is értékes kódexeket más könyvtárakból – hogy aztán „elfelejtse” visszaszolgáltatni őket. Trónra lépése után a feloszlatott kolostorok könyvtárait is begyűjtötte, és ügynökei járták Európát, hogy megbízásából könyveket vásároljanak az Alpoktól északra és délre egyaránt. Igaz, nem minden próbálkozását koronázta siker. Amikor például 1552 nyarán, az augsburgi vallásbékét (1555) megelőző zivataros időkben a protestáns csapatok feldúlták Speyert, Ottó Henrik mindent megtett, hogy rátegye a kezét az ottani dóm könyvtárára. A várost elfoglaló Alkibiádesz Albert (1522–1557) – egyébként a választófejedelem feleségének első házasságából származó fia – be is csomagoltatta számára a könyveket, ám a ládák elszállíttatására a császári csapatok érkezése miatt már nem maradt idő.

Azonban Ottó Henrik nem utolsósorban azért játszik kiemelkedően fontos szerepet a heidelbergi könyvtárak történetében, mert ő volt az, aki a várkastélybeli fejedelmi könyvtár és a *Stiftsbibliothek* egyesítésével az 1550-es évek közepén létrehozta a klasszikus értelemben vett *Bibliotheca Palatinát*. A könyveket a Szentlélek-templom karzatán helyezte el: ott, ahol az alapítványi könyvtár már III. Lajos óta működött.⁹ Ezt valószínűleg átmeneti megoldásnak tekintette, amíg meg nem épül az új könyvtár, de erre haláláig már nem kerülhetett sor, utódai pedig letettek a tervről.

Az állománygyarapítással azonban ők sem hagytak fel, sőt ehhez a fejedelmi család más tagjai is jelentősen hozzájárultak. Egyrészt, ahogy III. Lajos esetében, úgy az Ottó Henrik-féle átcsoportosítás után is újra növekedésnek indult a választófejedelemi könyvtár, vagyis a várkastélyban őrzött anyag. A német nyelvű kéziratok jó részét mindvégig itt tartották, ezek tematikusan is a pfalzi udvar érdeklődési körét tükrözik (orvosi receptek, alkímia, teológia, történelem, vernakuláris irodalom stb.). Másrészt a szűkebben vett *Palatina* állományának számottevő bővülése is folytatódott a 16. század második felében.



5. kép. Georg Pencz (1500–1550), Ottó Henrik (1550 k.) (Ermitázs, Szentpétervár)

⁸ Összehasonlításképpen: Johannes Trithemius (1462–1516) sponheimi apát büszke volt arra, hogy 24 év alatt több mint 1500 dukátot (4000 tallért) költött arra, hogy kolostorában szinte a semmiből létrehozza a korabeli Németország talán legnagyobb, több mint 2000 kötetet számláló könyvtárát, amelyet ritkaságszámba menő itáliai, görög és keleti kéziratok is gazdagítottak.

⁹ A könyvtárak elnevezése akkor is, most is ingadozott. Szűkebb értelemben ezt a választófejedelemi és alapítványi könyvtárak összevonásával létrehozott és a templomkarzaton elhelyezett gyűjteményt nevezzük *Bibliotheca Palatinának*. Tágabb értelemben azonban a heidelbergi könyvgyűjtemények összességét értjük ez alatt a név alatt.



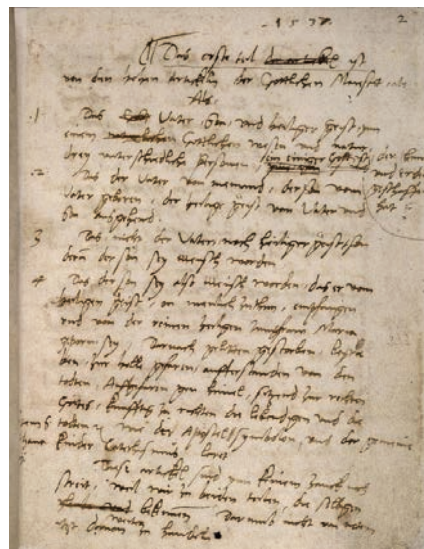
6. kép: *Sachsenspiegel* (Heidelbergi Egyetemi Könyvtár, Cod. Pal. germ. 164), a legfontosabb középkori német joggyűjtemény, amelyet eredetileg a 13. század elején Eike von Repgow állított össze (Közép-Kelet-Németország, 14. sz. eleje): a szöveg közben kiemelt színes betűk jelzik, hogy az ábrák melyik tényállást illusztrálják (fol. 8)

(7. kép) és négy további autográf. A Fugger-hagyaték befogadásával a pfalzi gyűjtemény egyértelműen németföld legjelentősebb protestáns könyvtárává vált.

A középkorból a kora újkorba

Mindeközben a kari könyvtárak fejlődése lelassult, de nem állt meg. Az adataink a 16. századról jóval foghíjasabbak, mint az egyetem korai időszakáról, de azért sejtethetjük, hogy az 1400-as évek második felében még jelentős hagyatéki gyarapodás később sem szűnt meg teljesen. A kódexeket ezekben a gyűjteményekben azonban fokozatosan kiszorították a nyomtatott könyvek, míg a *Palatina* kéziratos anyagának nagyobbik fele 16. századi. (Persze a 16. századi gyűjtemény túlnyomó része ott is nyomtatvány.)

E folyamat legjelentősebb mozzanata a Fugger-könyvtár megszerzése volt,¹⁰ amelynek csak a kéziratára meghaladta az ezer tételt. Az akvizíció háttérében az állt, hogy az augsburgi humanista, Ulrich Fugger (1526–1584) – a híres kereskedőház egyetlen tagja, aki nyíltan a reformáció oldalára állt – családja üldözése elől a választófőjedelemséget a gyermektelen Ottó Henriktől megöröklő és a tartományt a kálvini irányzatra térítő III. Frigyes (1515, 1559–1576) udvarában talált menedéket. Elkötelezett és vagyonos humanistaként Ulrich páratlan értékű kéziratgyűjteményre tett szert. Könyvtárát a kortársak még a pápáénál is jelentősebbnek tartották. Nem csoda, hiszen csak 1546–1553 között 126 000 guldent (84 000 tallért) költött könyvvásárlásra és tudományos vállalkozásokra! Gyűjteményét Heidelbergben bekövetkezett halálakor a fejedelemre, vagyis közvetve az ottani könyvtára hagyta. Így került például a *Bibliotheca Palatina* állományába a középkori német törvénykönyv, a *Sachsenspiegel* legrégebb példánya (6. kép), amelynek keletkezési körülményeit és a heidelbergi felbukkanását megelőző két és fél évszázados történetét máig sem ismerjük. Amikor Luther (1483–1546) a mózesi törvény jelentőségét próbálta meg érzékeltetni a keresztyén ember számára, akkor párhuzamként több ízben is éppen erre a műre hivatkozott, sőt egyenesen azt állította, hogy „Mózes a zsidók *Sachsenspiegelje*” (LUTHER 2011, 339. o.). Az augsburgi humanista örökségének részeként számos Luther-mű (főként prédikációk) kézírata is Heidelbergbe került, köztük a *Schmalkaldeni cikkek* nagyobb-részt saját kézzel írt fogalmazványa¹¹



7. kép: A *Schmalkaldeni cikkek* (Heidelbergi Egyetemi Könyvtár, Cod. Pal. germ. 423) Luther saját kézírásával (Wittenberg, 1536. december 11–26.): a szöveg eleje az egyetemes hitvallásokat összefoglaló első négy tétellel (fol. 2)

¹⁰ A már említett hatalmas sponheimi bencés könyvtár bekebelezése valószínűleg csak legenda, mivel a gyűjtemény feltehetőleg már nem sokkal Trithemius lemondása (1506) után szétszóródott. A *Bibliotheca Palatina*ba került kötetek is korábbi szerzemények lehetnek.

¹¹ Vö. ZANGEMEISTER 1883.



8. kép: M. Antonini Imperatoris Romani, et philosophi De seipso seu vita sua Libri XII. Latine nunc primùm aediti [...] e bibliotheca illustrissimi principis Othonis Henrici (Gesner, Zürich, 1558). Marcus Aurelius meditációinak első nyomtatott kiadása (VD16 M 963): a heidelbergi kézirat alapján Wilhelm Xylander rendezte sajtó alá (címlap)

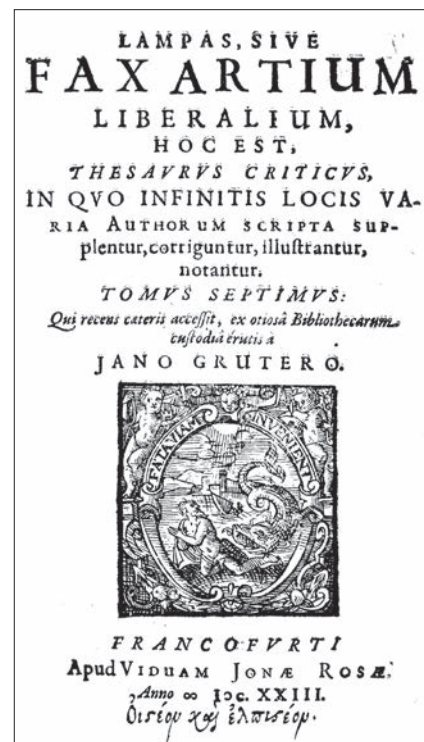
azonos értékű könyvet kellett biztosítékul hátrahagyni.

Az alapítványi könyvtár előírásai még szigorúbbak voltak. Használata a 15. század második felében is csak szűk kör számára volt engedélyezett, s ők is csak helyben olvasásra voltak jogosultak (nem csoda, ha a helyi világítás kulcskérdés volt a gyűjtemény elhelyezésekor!). A 16. századra azonban fokozatosan liberalizálódott a könyvtárhasználat, és a választófejedelem engedélyével még idegenből érkezett kutatóknak is lehetősége volt akár régi kéziratok kölcsönzésére is. Ez már javában a humanizmus virágkora, és nem egy régi szöveg *editio princeps* – például Marcus Aurelius (121–180) Wilhelm Xylander (1532–1576) által sajtó alá rendezett *Meditációi* (8. kép) – éppen a heidelbergi példány alapján került nyomdába, vagy az itt őrzött kódexek alapján javították a máshol készült kiadásokat.

Nagyban hozzájárult a *Bibliotheca Palatina* hírnevének elterjedéséhez, hogy a könyvek hozzáférhetőek voltak, a szövegeket valóban használni lehetett a tudomány és a műveltség szolgálatában. Nemcsak az állomány, hanem a forgalom növekedését is mutatja, hogy a 16. század közepétől Xylander személyében először a fejedelmi kancellária által felügyelt gyűjtemény, majd 1590-től – Lambert Ludolph Helm (1535–1596) jóvoltából – a kari könyvtárak is önálló könyvtárost kaptak. Ha könyvtárosi javadalmazásuk önmagában még nem is biztosított volna számukra stabil egzisztenciát (mindketten az egyetem professzorai voltak, s utódaiknak is volt

A jogi kar könyvtárában 1520 táján 167 nyomtatott könyvet találunk. Ez azt jelenti, hogy a gyűjteményben megvolt az új technológiával addig megjelent jogi szakirodalom nagy része! A technológiai váltással az is együtt járt, hogy a módszeres vásárlás egyre fontosabb szerepet töltött be az állománygyarapításban. Az 1570-es években például az egyetem évente 40 guldent (kb. 27 tallért) biztosított arra, hogy a frankfurti könyvvásáron a szükséges kiadványokat a könyvtárak megvásárolhassák. Ezt a keretet éves rotációban a karok felváltva használhatták fel, és amikor már minden fakultásra sor került egyszer, újraindult a ciklus a teológiai karral. Hogy közben a skolasztika helyét átvette a humanizmus és a reformáció, az szintén jól nyomon követhető a könyvállomány alakulásán.

Ezzel párhuzamosan lassanként a könyvtárhasználat is átalakult. A kezdetekkor a gyűjtemény elsődleges célja az volt, hogy az oktatáshoz szükséges másolatokat el lehessen készíteni az előadásokon tárgyalt, a tanrend alapját képező szövegekről. A kódexeket nem szekrényben, hanem pultokon tárolták, amelyekhez a biztonság kedvéért hozzá is láncolták őket. Szigorú feltételek mellett – a könyvtári szabályzat betartására vonatkozó eskü letétele után – legalább az oktatók számára lehetőség volt azonban a kölcsönzésre a kari könyvtárakból, bár unikáliák (a gyűjteményben csak egy példányban meglévő művek) esetében zálogot kellett adni: az olvasó saját tulajdonában levő, a kölcsönzőtől



9. kép: Janus Gruterus: *Lampas, sive Fax Artium Liberalium*, 7. köt. (Rosa, Frankfurt, 1623). Az utolsóként megjelent könyv a *Bibliotheca Palatina* állományában (VD17 547:638870D): egész röviddel a könyvtár Vatikánba szállítása előtt kerülhetett a gyűjteménybe (címlap)



10. kép: Emsi Rudolf Világkrónikája (Badeni Tartományi Könyvtár, Karlsruhe, Sig. Donaueschingen 79). Az I. Rupert számára készült kéziratot a pfalzi fejedelmi könyvtár első darabjaként tartják számon (Délnyugat-Németország, 1365); Dávid és Góliát (fol. 133^r)

számozott mellékjöveldme), a fizetett státusz létrehozása egyértelműen a munkakör fontosságának növekedését jelzi.¹²

A „hivatásos” könyvtárosok működése alatt a *Palatina* állománya szisztematikusan bővült. A nyomtatványok megjelenési dátumát tekintve a 16. század utolsó évtizedéből évről-évre átlagosan 60 (ténylegesen 40–80 közötti) címet találunk a gyűjteményben. A 17. század második évtizedére – kicsit nagyobb (40–110 közötti) ingadozás mellett – ez a szám 75-re emelkedett, ami összecseng azzal, hogy az utolsó könyvtáros, az 1602-től hivatalban levő Janus Gruterus (1560–1627) kiemelkedő érdemeket szerzett a vezetése alatt álló gyűjtemény bővítésében. Az állománygyarapodás egészen az összeomlásig tartott. A *Palatina* katalógusában 11 címet találunk 1620-ból, négyet 1621-ből és kettőt 1622-ből, sőt a kronologikusan utolsó tétel megjelenési éve már 1623: ez éppen Gruterus egyik fő művének záró kötete (9. kép).

Életmentő katasztrófa

A gyűjteményben – különösen a nyomtatványok között – meghatározó helyet töltöttek be a teológiai, ezen belül – Ottó Henrik és utódai működése nyomán – a protestáns teológiai művek. A megtisztelő „minden könyvtárak anyja” címet is elsősorban ezzel vívta ki magának a *Bibliotheca Palatina* – és bizonyos értelemben ez okozta a vesztét is. A reformáció irodalmának ez a hatalmas gyűjteménye felkeltette a katolikus oldal érdeklődését is, és – a többek között Loyolai Ignácot (1491–1556) és Xavéri Ferencet (1506–1552) is szentté avató – XV. Gergely pápa idejében kifejezésre juttatta, hogy a Vatikánban szeretné látni a könyvtárat.

A pápai vágy korántsem volt megalapozatlan az adott történelmi helyzetben. V. Frigyes pfalzi választófejedelem (1596, 1610–1623, 1632) II. Frigyesként rövid ideig (1619–1620) cseh király is volt. Uralkodásának a protestánsok számára katasztrófális vereséggel végződő fehér-hegyi csata (1620) vetett véget, amely után menekülnie kellett. Németalföldi száműzetéséből még megpróbált visszatérni törzsbirtokaira, de kudarcot vallott, és 1622 őszén Tilly grófja (1559–1632) több heti ostrom után elfoglalta Heidelberget. A katolikus liga feje, Miksa bajor herceg – noha maga is szívesen megtartotta volna a gyűjteményt – nem tagadhatta meg legfőbb támogatója, a pápa kívánságát. XV. Gergely igen jelentős összegekkel támogatta Miksa háborús törekvéseit, amiért cserébe elvárta a könyvtár átadását. Carl Caraffa (1584–1644), a pápai nuncius, aki kulcsszerepet játszott abban, hogy 1623 januárjában a regensburgi fejedelmi gyűlésen a bajor uralkodó megszerezte száműzetésbe kényszerült riválisától a választófejedelemi címet (ANTHIENY 1869, 17–18. o.), maga írja, hogy az ünnepélyes beiktatás után emlékeztette Miksát a *Bibliotheca Palatina* Rómába küldésére (CARAF[F]A 1639, 150. o.).

¹² A könyvtárosi feladatkör korábban is létezett, de azt éves váltásban az oktatók lárták el ugyanúgy, mint az egyetemi önkormányzatban vállalt más adminisztratív feladataikat.

Ekkor már egy hónapja Heidelbergben ténykedett a pápa görög származású pártfogoltja, Leo Allatius (1586–1669), hogy megszervezze a „Palatinorum thesaurus librorum” elszállítását. Háromszáz évvel később a *Catholic Encyclopedia* elismeréssel nyugtázza majd, hogy a feladatot – a háborús támogatásért elvart ellenszolgáltatás begyűjtését – a nagy nehézségek dacára sikerrel elvégezte (GREY 1907). Maga Allatius büszkén jelentette, hogy egy könyvtárért jött, s hárommal (valójában négygel!) tér haza.

Eredetileg a Szentlélek-templomban őrzött, akkoriban már tartományi könyvtárként emlegetett gyűjteményre – a tulajdonképpeni *Bibliotheca Palatina*ra – szólt a mandátuma, de amikor Tilly januárban szintén Heidelbergben járt, engedélyt adott neki arra, hogy a várkastélyban működő fejedelmi könyv- és irattára (ahol például a középkori német kódexeket is őrizték), illetve a kari könyvtárakra is rátegye a kezét. Allatius elsősorban kéziratokat gyűjtött, és azok közül jószerivel mindent felpakolt, beleértve Gruterus személyes iratanyagát is. A könyvek dolgában már kevésbé volt alapos, azok közül – az Itáliában nehezebben beszerezhető – német kiadványokra specializálódott, és a másodpéldányokat alkalmasint hátra is hagyta. Igaz, a nagyjából 3700 kézirat mellett így is sok ezer kötetet pakolt össze közülük.¹³

Hogy a februárban útnak induló rakomány súlyát csökkentse, a kódexek fatábláit eltávolították, ami önmagában is hatalmas könyvtörténeti veszteséget okozott. Az út az Alpokon át azonban hosszú volt, ráadásul előtte Münchenben még minden kötetben el kellett helyezni egy ex librist, amely az ajándékozó, az újdonsült választófejedelem hírnevét volt hivatott öregbíteni. Így történhetett, hogy amikor fél évvel Heidelbergből történt elindulása után a könyvtár 1623 nyarán végre megérkezett Rómába, Gergelyt már nem találta életben, sőt a pápa július eleji halála újabb hetekkel késleltette a küldemény átvételét. De hát mi ez a pár hónap azokhoz az évszázadokhoz képest, amelyeket a könyvek majd új szálláshelyükön töltenek!

Könyvsorsok

Persze a néhai pfalzi gyűjtemény nem minden kötete jutott el a Vatikáni Könyvtárba.¹⁴ Jelentősek voltak a veszteségek már Heidelberg megszállásakor is. Egy szűk emberöltővel később, 1641-ben Johann SCHMIDT (1594–1658) egy strassburgi prédikációjában arról számolt be, hogy a bajor katonák a kéziratok kitépett lapjait szalma helyett



11. kép: A Codex Manesse (Heidelbergi Egyetemi Könyvtár, Cod. Pal. germ. 848), a nagy heidelbergi dalkézirat (Zürich, 1300 k. – 1340 k.): Klingsor von Ungarland, azaz Magyarországi Klingsor, a wartburgi dalkonkverseny fiktív szerzője (fol. 219^v) – a felső képen Hermann türingiai őgróf (1155, 1190–1217) látható feleségével, alul a hét költő

¹³ Érdekes bizonytalanság övezi az elhurcolt nyomtatványok darabszámát. Általában 5000, illetve 12 000 körüli számról beszélnek. Az eltérés oka valószínűleg a terminológiai pontatlanságban – vagy éppen pontosságban? – keresendő. A kora újkorban gyakran több önálló művet is egybekötöttek. A Rómába szállított nyomtatott állomány tehát feltehetőleg 12–13 000 műből állt, fizikailag azonban ez kb. 5000 kötetet jelenthetett.

¹⁴ Az ismeretlen okokból Heidelbergben maradt – talán csak hanyagságból otffelejtt – kéziratok listáját lásd: WILKEN 1817, 220–223. o.



12. kép: Walther von der Vogelweide (fol. 124^r) a Codex Manesséből (vö. 11. kép)

a lovak alá szórták. A sokat idézett beszámoló történelmi hitelessége kétes ugyan, de az aligha kétséges, hogy a város feldúlásakor a könyvek egy része megrongálódott vagy elpusztult. A nyomtatott állomány egy másik része – mint láttuk – Heidelbergben maradt. Ottó Henrik néhány díszes kódexe mégis Münchenben kötött ki. A Rómába küldött transzportból pedig tizenkét ládát Allatius már az induláskor félretett a saját maga számára, tartalmukat gondosan kihagyva a leltárból. Ezeknek a köteteknek jó része később különböző római könyvtárakban bukkant fel; némelyek például az 1920-as évek új szerzeményi listáin szerepelnek.¹⁵

Könyv(tár)történeti érdekesség, hogy az I. Rupert megbízásából készült és ma Karlsruheban őrzött 14. századi *Világkrónika* (10. kép) – amelyet a kastélykönyvtár első darabjaként tartanak számon – úgy menekült meg az Itáliába hurcolástól, hogy 1461-ben Savoyai Margit (1439–1483) kikölcsönözte, és soha nem hozta vissza – noha a kézirat borítóján is olvasható a figyelmeztetés, hogy a kötetet vissza kell vinni Heidelbergbe! Hasonlóan három 1620-ban Wittenbergbe kölcsönadott görög kézirat is elkerülte az elszállítást, és 1881-ben Hallén keresztül visszakerült Heidelbergbe.

Végül, de nem utolsósorban kimaradt a Vatikáni Könyvtárba tagozódásból a középkori német líra legfontosabb gyűjteménye, a *Codex Manesse* is (11. kép). A kötet jelentősége és hatása szinte felbecsülhetetlen. Tulajdonképpen a magyar kultúrtörténeten is közvetlen nyomot hagyott, hiszen melyikünk ne ismerné például a fejét a tenyerébe hajtó, könyökével a térdén támaszkodó Walter von der Vogelweide-ábrázolást

(1170 k. – 1230), amely ennek a kéziratnak a lapjairól származik (12. kép)? A könyv sorsa azonban nem teljesen tisztázott. A kódexet a menekülni kényszerülő fejedelem apja, IV. Frigyes (1574, 1583–1610) szerezte meg eredetileg a saját maga számára hosszas tárgyalások eredményeként 1607-ben. Tizenöt évvel később valószínűleg a fiú vehette magához, amikor a nyár elején még egyszer székvárosába utazott, hogy irattárának és vagyónának egy részét kimenekítse. Halála után özvegyétől kerülhetett a század közepén Párizsba, a francia király könyvtárosához, akitől aztán a könyvtár örökölte meg.¹⁶ Több sikertelen kísérlet után egy bonyolult könyvcseré keretében Németország végül a 19. század végén visszavásárolta. Mire azonban a nagy dalkézirat 1888-ban megérkezett régi-új helyére, a Heidelbergi Egyetemi Könyvtárba, már csak a „Cod. Pal. germ. 848” – vagyis a *Bibliotheca Palatina*ból származó 848. (és máig utolsó) német nyelvű kódexnek járó – jelzetet kaphatta. Közel 900 kézirat ugyanis jócskán megelőzte a hazatérésben.

¹⁵ Ez talán ugyanaz az anyag, amelyről ADELUNG (1796, 16. o.) a 18. század végén úgy vélte, hogy a szállítmány érkezése után a frissen megválasztott VIII. Urbán pápa (1568, 1623–1644) unokaöccse, Francesco Barberini bíboros (1597–1679) és mások ki-mazsolázták a gyűjtemény legjavát, még mielőtt az a Vatikáni Könyvtárba került volna. Az sem kizárt, hogy Allatius eladott nekik a külön kezelt kötetekből, ahogy ezzel meg is vádolták, bár sikerült tisztáznia magát (hiszen már az induláskor ő állította össze a nyilvántartást...). Mindenesetre a 19. század végén is tartotta magát ez a változat, és – tekintettel Barberini francia kapcsolataira – a *Codex Manesse* Párizsba kerülésének egy lehetséges magyarázataként is felmerült (ZANGEMEISTER 1888, 367. o.).

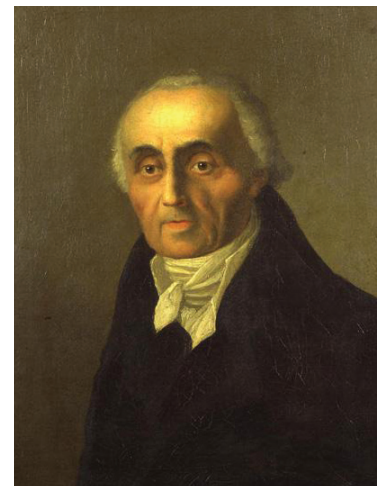
¹⁶ Ezt a ma általánosan elfogadott történelmi rekonstrukciót eredetileg Rudolf SILLIB dolgozta ki 1921-ben.

A német kéziratok visszatérése

Bár a harmincéves háború végétől kezdve számos kísérlet történt az elhurcolt könyvtár visszaszerzésére, ezek hosszú időn keresztül sikertelenek maradtak. Bármilyen abszurdnak tűnik is, utólag teljes szívvel örülhetünk a könyvtár elszállításának és a hazavitelére tett 17. századi kísérletek kudarcának. Ellenkező esetben ugyanis nemcsak a Károly Lajos (1617, 1649–1680)¹⁷ által újraalapított gyűjtemény, hanem a teljes régi állomány is megsemmisült volna 1693-ban, amikor a pfalzi örökösödési háborúban a francia csapatok porig égették Heidelberget.

A rendelkezésre álló adatok szerint – éles ellentétben a heidelbergi gyakorlattal – a Vatikáni Könyvtárban alig-alig kerültek használatba a kötetek. Új pergamenkötést és oldalszámozást kaptak, többé-kevésbé a katalógizálásuk is megtörtént, de a tudomány vérkeringéséből lényegében kikerültek. Ettől persze a pápai udvar még igen csekély hajlandóságot mutatott a visszaszolgáltatásukra. Napóleon – és a hadserege nyomában járó műgyűjtők – azonban a régi könyveket is szerették. Az 1797-es tolestinói békeszerződés értelmében ezért mintegy 500 kézirat – köztük harminckilenc, Heidelbergből elhurcolt kódex – a Biblioteca Apostolica Vaticana állományából a francia fővárosba került.

A napóleoni háborúkat lezáró párizsi békeszerződés (1815) határozata értelmében a hadizsákmányként elhurcolt kultúrjavakat vissza kellett szolgáltatni. Ezt a lehetőséget használta ki a szerzőként már idézett Friedrich Wilken (1777–1840, 13. kép), hogy – az egyetem prorektoraként és könyvtárosaként – visszaszerezze az elveszett kincseknek legalább egy részét. Az ügy melletti elkötelezettsége és ügyes diplomáciája mellett az is segítségére volt, hogy saját veszteségeinek helyreállítása érdekében a Vatikán német támogatásra szorult ahhoz, hogy úrrá tudjon lenni a francia hivatali apparátus ellenállásán.¹⁸ Wilken nemcsak azt szervezte meg, hogy a harminckilenc *Codices Palatini germanici* – egy kivétellel – hazakerüljön a Neckar partjára (egy kötet valahogy Párizsban „felejtődött”), hanem komoly eredményeket ért el a Rómában őrzött pfalzi állomány visszaszármasztásában is. Rövid időre a teljes *Bibliotheca Palatina* hazahozatala felmerült, ám ehhez VII. Pius (1742, 1800–1823) végül mégsem járult hozzá, s a heidelbergieknek be kellett érnie a német kéziratgyűjtemény 847 darabjával. Az is a könyvek átvételére 1816 elején Rómába utazó Wilken szemfülességén múlt, hogy a listát még kiegészítette öt további



13. kép: Friedrich Wilken, a Heidelbergi Egyetemi Könyvtár igazgatója (1808–1816)



14. kép: Weißenburgi Otfried evangéliáriuma (Heidelbergi Egyetemi Könyvtár, Cod. Pal. lat. 52), ófelhímet verses evangélium-harmónia (Weißenburg, 870 k.); a Jézus tanításairól és csodáiról szóló 2. könyv eleje János 1,1 latin nyelvű idézetével (fol. 42^v)

¹⁷ A vesztfáliai béke (1648) nyomán a birtokok jelentős része mellett az apja, V. Frigyes által elveszített választófejedelmi címet is visszaszerezte.

¹⁸ Fura finta a sorsnak, hogy míg a 17. században a bajor herceg Vatikán iránti diplomáciai lekötöttségéből mentette meg a gyűjtemény veszét, addig kétszáz évvel később a római kúria Németország iránti hasonló lekötöttségéből mentette meg az állománynak legalább egy részét eredeti tulajdonosa, a heidelbergi egyetem számára.

kódexszel, köztük a Fugger-hagyaték egy rendkívül értékes darabjával, Weißenburgi Otfried (800 k. – 870 u.) 9. századi ófelnémet nyelvű evangéliumharmóniájával, amelyet a címe alapján tévesen a latin kéziratok között katalogizáltak (STOLL 1898, 237–239. o.; 14. kép). Jellemző adalék e meglepő, sőt bizarr részletekben sem szűkölködő sok száz éves történethez, hogy miközben a porosz és az osztrák kormány azon versengett, hogy a saját szerepét a diplomáciai sikerben minél dicsőbb fényben tüntesse fel, rivalizálásuk valójában egy bő hónappal késleltette a kódexek átadását és a szállítmány útnak indítását Németország felé.

Ha figyelembe vesszük, hogy a 17. század közepén Károly Lajos megbízottja azt is csak nagy nehézségek árán tudta elérni, hogy a választófejedelem nagyapja, IV. Frigyes saját kezűleg írt naplóját visszaszerezze Rómából,



15. kép: Kódexdigitalizálás a Heidelbergi Egyetemi Könyvtárban: munkában a Goeli-miniatúra (fol. 262v) a Codex Manesséből (vö. 11. kép)

Wilken teljesítménye káprázatos siker! Különösen is nagy jelentőségűnek tűnik ez az eredmény Friedrich ADELUNG húsz évvel korábbi beszámolója fényében, aki részletesen – bár kissé tendenciózusan¹⁹ – leírja, micsoda nehézségekkel kellett megküzdenie annak, aki a Vatikáni Könyvtárban a német kódexeket akarta kutatni, vagy akár csak látni. Panaszkodik a protestánsokkal szembeni előítéletre; a legmagasabb helyen – ha nem is magához a pápához – kell engedélyért folyamodni. A válasz jó esetben hetek múltán érkezik meg, és akár elutasító is lehet (ahogy az vele első római útja során meg is történt). Használható katalógus nincs, mégis pontosan meg kellene mondani előre, mely kódexeket szeretné látni az ember. A könyvtár eleve csak november végétől húsvéig van nyitva, amikor a hatalmas, alig fűtött termekben a téli hideg szinte lehetetlenné teszi a munkát. A nyitva

tartás a délelőttre korlátozódik, de a hivatalos 8 órás kezdés helyett jó, ha 9 körül előkerülnek a könyvtárosok, akiknek még meg kell szerezniük a kulcsot a kardinálistól, aki persze még vagy alszik, vagy nincs otthon (újabb óra). Mire a kívánt kötetet előkeresik, már szinte el is telt a délelőtt, és zárják a könyvtárat, miközben kölcsönzésről nyilvánvalóan szó sem lehet, az még a bíborosok számára sem megengedett – hogy az oldalakon át részletezett tapasztalatai közül csak a leglényegesebbeket emeljem ki (WILKEN 1796, 6–12. o.). Hogy a 19. század elejétől német földön őrizték legalább a kéziratok egy részét, azt is jelentette tehát, hogy évszázadok után újra hozzáférhetővé váltak ezek a páratlan szövegek, és nagy lendülettel meg is indult a feldolgozásuk.

Másrészt viszont ha összevetjük az Allatius felügyeletével Rómába szállított 196 láda számát azzal a négyvel, amelyeket a heidelbergi könyvtáros indított útnak az Alpokon át visszafelé, érzékelhetjük a veszteség nagyságát.²⁰

¹⁹ Egy emberöltővel korábban (1767–1768) a pfalzi udvari könyvtáros, Nicolas Maillot de la Treille (1725–1794) sokkal pozitívabb tapasztalatokat szerzett (CHRIST 1916, 26–27. o.). Igaz, ebben szerepet játszhatott az is, hogy ő maga katolikus pap volt.

²⁰ Ezen az sem változtat, hogy tudjuk, Wilken ládái összesen mintegy másfél tonnát nyomtak, s feltételezhető, hogy 200 évvel

Márpedig újabb kötetek azóta is csak látogatóba érkeztek Heidelbergbe.²¹ Az egyetem ötszáz éves fennállásának ünnepére – amely a nagy dalkézirat pár évvel későbbi visszavásárlásában is szerepet játszott – XIII. Leó pápa (1810, 1878–1903) csak a pfalzi könyvtár katalógusainak díszesen kötött példányait küldte ajándékba. A 600 éves jubileumra 1986-ban azonban rendeztek egy kiállítást a Szentlélek-templom karzatán, amelyre a Vatikánból is hoztak több száz kéziratot és nyomtatványt,²² de ezek a tárlat bezárása után harmadszor is átkeltek az Alpokon – amiért az egyetem vagyonának elsikkasztása címén egy jogász szabályosan feljelentette a rektort és a könyvtárigazgatót! Az utóbbi húsz évvel későbbi visszaemlékezéséből is érződik, hogy a heidelbergiek számára milyen felkavaró pillanat volt, amikor újra meg kellett válniuk a *Palatina* kincseitől.²³ A történet azonban ezzel még nem ért véget, hiszen a kiállítás hatalmas lendületet adott a további kutatásnak (és az ehhez szükséges anyagi források előteremtésének).

Virtuális újraegyesítés

A *Stampati Palatini*, a könyvtár nyomtatott állománya a 16–17. század szinte teljes tudományosságát felöleli a filológiától a teológián, jogon és orvostudományon keresztül a csillagászatig, botanikáig, zoológiáig és tovább. A latin, görög, héber és német nyelvű kiadványok mellett angol, francia, olasz, spanyol, holland, szláv és arab szövegekkel, sőt két magyar nyomtatvánnyal – egy 1612-es Károli-Bibliával és egy öt évvel későbbi, Szenczi Molnár Albert által fordított posztilláskönyvvel – is találkozhatunk a gyűjteményben. Ez a könyvállomány máig a Biblioteca Apostolica Vaticana része – legalábbis ami az eredeti példányokat illeti. Baden-Württemberg tartomány támogatásával ugyanis a kézikönyvek reprodukciójára szakosodott müncheni K. G. Saur kiadó a Rómában őrzött teljes állományt mikroformátumban rögzítette és kiadta 1989–1996 között.

A kiadói munkálatokhoz kapcsolódó könyvtári kutatások eredményeként 1200-nál több új, eddig ismeretlen tétellel gazdagodott a *Bibliotheca Palatina* címjegyzéke. A több mint 21 000 microfiche-t tartalmazó kollekció, amelynek egy-egy lapja – a kicsinyítés mértékétől függően – akár több száz könyv-



16. kép: A Heidelbergi Egyetemi Könyvtár digitalizáló műterme

korábban ennél kisebb csomagok utaztak öszvérháton.

²¹ Legalábbis Rómából. A már említettekén kívül az elmúlt évtizedekben néhány régi kézirat máshonnan azért visszakerült a Neckar-parti városba.

²² A minden idők legsikeresebb könyvtári kiállításaként számon tartott tárlat 280 000-nél több látogatót vonzott.

²³ MITTLER 2007, a feljelentéshez lásd a [8.] bekezdést.

oldalt is tartalmazhat, ma minden nagyobb német egyetemi és kutatókönyvtárban hozzáférhető, a könyvtári adatbázisokban pedig általában a teljes katalógusa kereshető – akár az interneten is.²⁴ Természetesen Németországon kívül is sokfelé megtalálható ez a „könyvtár a könyvtárban”. Hogy Magyarországon csak a nyomtatott katalógusából akad példány, magából a microfiche-kollekcióból viszont nem, az akkor is fájdalmas hiánya a hazai közgyűjteményeknek, ha tudjuk, hogy a több tízezer eurós ár csak nehezen leküzdhető akadályt jelent a beszerzésében.

A microfiche-ek ma már könnyen – és díjmentesen – digitalizálhatók a könyvtári microfiche-olvasókban, így az anyaggyűjtés után a feldolgozás során a kutató nincs helyhez kötve. Ennél is könnyebben hozzáférhetővé váltak azonban az idestova kétszáz éve újra Heidelbergben őrzött – jobbára német nyelvű – kéziratok, amikor 2006–2009 között – mindössze három év alatt²⁵ – a teljes anyagot digitalizálták (15. kép), és szabadon hozzáférhetővé, sőt jól kutathatóvá tették az egyetemi könyvtár honlapján.²⁶ A 270 000 kódexoldalt és 7000 miniatúrát tartalmazó adatbázis valóságos kincsésbánya. Tavaly, 2012-ben pedig megkezdődött a *Palatina*-kódexek Vatikánban maradt – nagyobbik – részének teljes körű digitalizálása (16. kép). Amikor ez befejeződik, évszázadok után legalább virtuálisan hazatérhet az egykori pfalzi könyvtár valamennyi kötete, s a világhálón újraegyesülhet a kettészakított állomány – minden könyvbarát örömére és épülésére.

Hivatkozott művek

- ADELUNG, Friedrich 1796. *Nachrichten von altdeutschen Gedichten, welche aus der Heidelbergischen Bibliothek in die Vatikanische gekommen sind. Nebst einem Verzeichnisse derselben und Auszügen*. Nicolovius, Königsberg.
- Antient Literature Discovered. Heidelberg, Dec. 4[, 1815]. *Classical Journal*, 1816. 13. évf. 25. sz. (márc.) 212–213. o.
- ANTHIENY, Johann P. O. V. 1869. *Der päbstliche Nuntius Carl Caraffa. Ein Beitrag zur Geschichte des dreissigjährigen Krieges*. Nietack, Berlin.
- BÄHR, Johann C. F. 1869. Zur Geschichte der Wegführung der Heidelberger Bibliothek nach Rom im Jahr 1623. *Heidelberger Jahrbücher der Literatur*, 62. évf. 1. sz. 1–7. o.
- BEHRENS, Katja 2012. *Der Raub des Bücherschatzes*. Hanser, München.
- CARAF[F]A, Carl 1639. *Commentaria de Germania Sacra Restavrata sub Summis PP. Gregorio XV, & S. D. N. Urbano VIII. Regnante Aug. & Piiss.mo Imp. Ferdinando Secundo*. Egmond, Köln [VD17 12:115333T].
- CHRIST, Karl 1916. *Die altfranzösischen Handschriften der Palatina. Ein Beitrag zur Geschichte der Heidelberger Büchersammlungen und zur Kenntnis der älteren französischen Literatur*. Harrassowitz, Leipzig. (A *Zentralblatt für Bibliothekswesen* 46. különyomata.)
- EFFINGER, Maria 2012. Stampati Palatini. In: *Bibliotheca Palatina – digital*. Universitätsbibliothek Heidelberg. http://digi.ub.uni-heidelberg.de/de/bpd/bibliotheca_palatina/stampati_palatini.html. (Megtekintés: 2012. december 8.)
- GREY, Francis 1907. Leo Allatius. In: *The Catholic Encyclopedia*. 1. köt. Appleton, New York. <http://www.newadvent.org/cathen/01317b.htm>. (Megtekintés: 2012. december 10.)
- HÄUSSER, Ludwig 1856. *Geschichte der rheinischen Pfalz. Nach ihren politischen, kirchlichen und literarischen Verhältnissen*. 2 köt. 2. kiad. Mohr, Heidelberg.

²⁴ Például az északnémet könyvtárszövetség online katalógusában (www.gbv.de, megtekintés: 2012. december 6.).

²⁵ Ezt 2001–2003 között megelőzte egy jóval kisebb volumenű pilotprogram.

²⁶ <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/de/bpd/index.html>, illetve http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/_md_search. Megtekintés: 2012. december 10.

- Jakubinyi György érsek a pápa ajándékaról. *Magyar Kurír*, 2010. szept. 20. Web: <http://www.magyarurir.hu/hirek/jakubinyi-gyorgy-ersek-papa-ajandekarol>. (Megtekintés: 2012. december 12.)
- LUTHER, Martin 2011. A keresztények és Mózes (1525). Ford. Csepregi Zoltán. In: *Luther válogatott művei*. 5. köt. Szerk. Csepregi Zoltán. Luther Kiadó, Budapest. 329–345. o.
- METZGER, Wolfgang 2002. *Die humanistischen, Triviums- und Reformationshandschriften der Codices Palatini Latini in der Vatikanischen Bibliothek (Cod. Pal. Lat. 1461–1914)*. Reichert, Wiesbaden.
- METZGER, Wolfgang 2005. „Ein unvergleichlicher Schatz an Büchern”. Ottheinrich von der Pfalz und die „Bibliotheca Palatina”. [A szerző honlapján:] <http://www.wolfgangmetzger.de/Ottheinrich-Bibliothek.html#Schatz>. (Megtekintés: 2012. december 14.)
- MITTLER, Elmar 2007. Eine Bibliothek für die Welt. Die Wiedergewinnung der „Bibliotheca Palatina”. *Ruperto Carola*, 2007/2. Web: <http://www.uni-heidelberg.de/presse/ruca/ruca07-2/palatina.html>. (Megtekintés: 2012. december 10.)
- PREISENDANZ, Karl 1954. Alte Versuche zur Wiedergewinnung der Palatina. *Neue Heidelberger Jahrbücher*, új folyam 22. évf. 90–115. o.
- SCHMIDT, Johann 1641. *Gott zu Lob Drey Christliche Danck Predigten. Wegen dero im Jahr 1440. und also vor zweyhundert Jahren durch Göttliche eingebung in Straßburg erfundenen Hochwerthen thewren Buchtrucker-Kunst Nach anleitung deß andern versiculs deß 111. Psalms Groß sindt die Wercke deß Herrn wer ihr achtet der hat eitel Lust daran*. Zetzner, Straßburg [VD17 39:135778L].
- SCHOTTENLOHER, Karl 1927. *Pfalzgraf Ottheinrich und das Buch. Ein Beitrag zur Geschichte der evangelischen Publizistik*. Asschendorff, Münster.
- SILLIB, Rudolf 1921. *Zur Geschichte der großen Heidelberger (Manesseschen) Liederhandschrift und anderer Pfälzer Handschriften*. Winter, Heidelberg.
- STOLL, A. 1898. Wilcken, Friedrich. In: *Allgemeine Deutsche Biographie*. 43. köt. Duncker & Humblot, Leipzig. 236–241. o.
- WILKEN, Friedrich 1817. *Geschichte der Bildung, Beraubung und Vernichtung der alten Heidelbergischen Büchersammlungen. Ein Beytrag zur Literär-geschichte vornehmlich des fünfzehnten und sechszehnten Jahrhunderts*. Oswald, Heidelberg.
- ZANGEMEISTER, Karl 1883. *Die Schmalkaldischen Artikel vom Jahre 1537. Nach D. Martin Luther's Autograph in der Universitätsbibliothek zu Heidelberg zur 400-jährigen Geburtsfeier Luther's herausgegeben*. Winter, Heidelberg.
- ZANGEMEISTER, Karl 1888. Zur Geschichte der grossen Heidelberger, sog. Manessischen Liederhandschrift. *Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst*, 7. évf. 325–371. o.
- ZIMMERMANN, Karin 2003. *Die Codices Palatini germanici in der Universitätsbibliothek Heidelberg (Cod. Pal. germ. 1–181)*. Reichert, Wiesbaden.

Iltzs Gábor irodalomtörténész és teológus, egyetemi docens. Az ELTE-n angol szakos egyetemi diplomát, majd bölcsészdoktori címet, a Harvard Egyetemen pedig vallástudományi képesítést, majd teológiai doktori fokozatot szerzett. Külföldi ösztöndíjas tanulmányokat, illetve kutatásokat Angliában (Birmingham), Németországban (Münster, Heidelberg, Erfurt, Gotha és Wolfenbüttel), valamint az Egyesült Államokban (Cambridge, Mass.) folytatott. Kutatási területe Milton és a 17. századi angol költészet, illetve a német reformáció teológiatörténete a 16. században. Hazatérése óta a kelenföldi gyülekezet tagja.



Velladics
Márta

A sziráki Teleki-Degenfeld-kastély

Településtörténet¹

A Szirákkal kapcsolatban ismert szakirodalom napjainkig Borovszky Samu Magyarország vármegyei és városai sorozatában a *Nógrád megye* kötetben szereplő településtörténetet idézi (DERCSÉNYI 1954, 400. o.). E szerint Szirák már a tatárjárás előtt is lakott hely volt. A falu első említése a *Várad Regestrum*ban található: 1219-ben a Jeruzsálemi Szent János-lovagrend itteni rendházának gondviselője panaszt emelt a zempléni vár jobbágjai ellen. A tatárjárás alatt elpusztult, majd helyreállított rendház a 14. században szűnt meg, s a település az esztergomi János-lovagok birtokába került. 1439-ben a falu egy része Buják várához tartozott. 1453-ban a lovagok birtokait Mohorai Vidfi János kapta meg praediális jószágként. Az 1560-as években Szirák már török hűbértartó volt. A török időkben elnéptelenedett, majd tót lakossággal benépesült faluban a 17. század végén vásárlás útján szerzett birtokot a felvidéki származású Roth család (SOMORJAY 1986).

A kastély a szakirodalomban

A kastélyról szóló irodalom csekély, építéstörténetének feldolgozása a megyei műemléki topográfia (DERCSÉNYI 1954, 405–411. o.) és az 1978–1985 között végzett teljes körű felújítás ellenére sem készült el.

Vályi András 1799-ben megjelent országleírásában Nógrád vármegyei tót faluként jellemzi Szirákot, melynek „Gr. Teleky Uraság” a földesura, de magát a kastélyt nem említi (VÁLYI 1799, 3: 414. o.).

Mocsáry Antal 1826-ban négy kötetben kiadott megyei leírásában jelentős mennyiségű adatot, köztük középkori forrásokat közöl főként az itt birtokos Szent János-lovagrendről, de megemlékezik a reformáció térhódításáról és a templom építéséről is. Végül hosszan ír a Teleki-sírboltról, és méltatja annak építőit, gróf Teleki Józsefet és feleségét, Roth Johannát (MOCSÁRY 1826, 1: 263–295. o.).

Fényes Elek 1851-es rövid leírásában említi a kastélyt és gazdasági épületeit, valamint a település evangélikus templomát.²

A *Vasárnapi Újság* 1864. április 17-i számában megjelent rövid ismertető összefoglalja a település történetét, megemlékezik birtokosairól, így a Teleki családról. A híres família kapcsán bemutatja a szintén itt található sírboltjukat, majd rátér az „urasági kastély” történetére. Szöveghűen közli a bejárat feletti címeres faragvány feliratát,

¹ BOROVSZKY é. n., 125. o.

² FÉNYES 1851, 2: 139. o.: „Ékesíti ezen helységet gr. Teleki József kastélya s gazdasági épületei, és az evang. tornyos anyatemplom.”

s – tévesen, mivel a „Wattay a Watta” dupla „W” betűit nem veszi figyelembe – a kronosztikonból kiszámolható 1728-as évszámot, a várkastély újjáépítésének dátumát.³

A millennium alkalmával Borovszky Samu szerkesztésében megjelent fent említett kötetben található a legtöbb adat nemcsak a településre, de a kastélyra vonatkozóan is (BOROVSZKY É. N., 125. o.). Borovszkynál már helyesen az 1748-as dátum szerepel a rezidencia újjáépítésének időpontjaként. A leírásból úgy tűnik, hogy az örökös Telekiek és Degenfeldek a 19. században már csak alkalmanként használták a családi ereklyét, értékes berendezési tárgyakat őrző épületet.

Forster Gyula Magyarország műemlékeit számba vevő munkája szerint a kastély 1723-ban épült. Nincs adat arra, hogy milyen forrásból merítette az információt, de a dátum nem elfogadhatatlan mint első építési időpont.⁴

Rados Jenő magyar kastélyokat bemutató összefoglalójában sejtetni engedti a főhomlokzat 19. századi átalakítását, amely véleménye szerint ellentétben áll az épület oldalhomlokzatainak formaképzésével. Ez utalás az épület többszöri átalakítására (RADOS 1939, 39. o.).

Az 1954-ben megjelent *Nógrád megye műemlékei* című kötet a lehetőségekhez mérten, főleg stíluskritikai alapon foglalkozik az építéstörténettel.⁵ Voit Pál, a szócikk írója veti fel egy korai, 17. század végi építkezési lehetőségét. Helyesen 1748-nak írja a kapu feletti kronosztikonból kiolvasható dátumot, valamint itt merül fel először – vélhetőleg a Rados Jenő által is megjegyzett főhomlokzat alapján – az 1860 körüli romantikus átépítés kérdése.

Genthon István kétkötetes, Magyarország műemlékeit feldolgozó munkájában a már ismert adatokat ismétli, az első építési periódust 1690 körülre teszi. Kéziratos formában fennmaradt bibliográfiájában feldolgozta a kastélynak az 1950-es évekig ismerhető irodalmát (GENTHON 1961, 2: 279. o.).

Az eddig felsorolt adatok az 1950-es éveket követő munkákban újra felbukkannak, így az épület alaprajza, a *Vasárnapi Újság*ban közölt ábrázolása, valamint az építéstörténet rövid összefoglalója olvasható Kelényi György 1974-ben megjelent könyvében (KELÉNYI 1974) vagy Badál Edének a Pest, Heves és Nógrád megyei kastélyokról szóló, rendkívül precíz és aprólékos munkájában (BADÁL 1987).



A főbejárat feletti díszes kronosztikon

³ *Vasárnapi Újság*, 11. évf. (1864) 16. sz. 150. o. A topográfiában tévesen az 1748. év szerepel.

⁴ FORSTER 1906, 2: 545. o.: „Teleki-család kastélya. 1723.”

⁵ Lásd DERCSENYI 1954, 405–411. o. A kötethez készült felmérési rajzok, illetve fényképek a Forster Gyula-központ tervtárában és fotótárában megtalálhatók.

Ábrázolások



A kastély és kertje az 1867-es kataszteri térképen

Szirák mezőváros 1867-es kataszteri térképén a katonai felméréshez képest bővebb információhoz juthatunk. A térképszelvény készítésének időpontja a *Vasárnapi Újság* előbb említett cikkével és az ott látható, alább ismertetendő ábrázolással azonos korú. A kastély formája a maihoz közelít, tehát állnak kert felőli bővítmenyei, de nem jelenik

Térképek

Az 1784-ben felvett I. katonai felmérés szelvényén még négy-szögletes, melléképületek nélküli, fallal körülkerített épület látható, díszkertnek – vélhetőleg a lépték miatt – nincs nyoma.⁶ Szem előtt tartva a katonai térképek pontatlanságát, így is leszögezhető, hogy a kastély sarokbővítmenyei erre az időre még nem készültek el, azok egy 1784 utáni kiépítés eredményei, valamint a körítőfal jelzi a maitól lényegesen eltérő terpezviszonyokat. A felvétellel egy időben a településről készült országleírás négy maradandó épületet említ, úgymint a templom, a kastély és két nemesi udvarház.⁷ Tehát Sziráknak több birtokosa volt a 18. század utolsó negyedében, s mindannyian, de legalábbis többen jelentősebb lakóépülettel bírtak.

Végigtekintve a leírás pontjait, összességében nem ad igazán kedvező képet a vidékről, ugyanis az itt folyó patakot csak a marhák számára véli ivásra alkalmasnak, az erdőt részben ritkásnak, részben tömötteknek, a mezőket mocsarasnak, az utakat rossznak és esős időben a ragadós talaj miatt nagyobb kocsik számára használhatatlannak írja.⁸

Az 1850-es évek közepén készült II. katonai felmérésen, amely Fényes Elek „geographiai szótárával” állítható párhuzamba, már felismerhető a kastély mai körvonala. Eltűnt a körítőfal, és egy kanyargós angolkert azonosítható, amely dél felé oldalkerttel bővült. Megvannak már a melléképületek, de hogy méretük eléri-e a ma meglévőt, nem eldönthető. Feltehetőleg a gazdasági szárnyaknak az út felé eső, keskenyebb része állhatott a 19. század közepén, amelyek a későbbiekben szélesebb résszel bővülve csaknem összeérnek a főépülettel.⁹

⁶ I. katonai felmérés (1784) XVI. colonne, 17. sectio.

⁷ „2. Die Kirche, das Schloss und die zwey Edlhöfe sind Solide erbaut.”

⁸ „Das durchflüssende Bachel, hat nur vor Vieh genussbares Wasser. 4. Die Wälder sind Theils schitter, Theils dicht bewachsen. 5. Die Wiesen sind sumpfig. Die Weege sind schlecht, und bey Nasser Witterung wegen leimigten grund, für schwere Wagen gar nicht practicable. 7. Liegt am Abfall des Berges, und wird von 2 seiten Dominiret.”

⁹ II. katonai felmérés XXXIV. colonne, 47. sectio.

meg a főhomlokzat előtti terasz és a felvezető lépcső. Melléképületeinek alakja szintén megfelel a mai elrendezésnek, kivéve a gazdasági épületeknek az utca vonalához illeszkedő sarokbővítményeit, valamint a déli melléképület kert felőli saroképítményét. Az utcai tornyocskáknak 1867-ben nincs nyoma, illetve a kert felőli sarokpavilon mára hiányzik. A díszudvaron még nincs növényi kiültetés, az angolkert a főépület főhomlokzatának vonaláig nyúlik le, s egy, a homlokzat vonalában húzódó, a kastélyt a melléképületekkel összekötő, vélhetőleg a ma is meglévő támfal szab neki határt.

Az 1882-es III., szempontunkból kevésbé használható katonai felvételen a főépület mögötti kertrész nagyobb az előzőeknél, nem azonosítható viszont a déli oldalkert. A melléképületek és a főépület viszonya a mai elrendezést sejteti.¹⁰

Az 1867-es kataszteri térkép 1959-ig volt használatban, változás a kastély ingatlanán nem történt, ami az 1950-es éveket tekintve ritka kivétel. 1971-től gyakorlatilag évtizedenként készült kataszteri térkép a településről.

Képek

Az épületre vonatkozó ilyen típusú ábrázolások száma csekély. A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Képcsarnoka nem őriz anyagot a kastélyról, a Történeti Fényképtárban, amint a Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ Fotótárában is, csak az 1960-as, illetve 1980-as évekből vannak fényképek. Néhány, az Arcanum Kiadó honlapján¹¹ megtekinthető képeslap, illetve Rados Jenő magyar kastélyokat bemutató könyvében közölt fénykép sorolható az 1945 előtti ábrázolások közé.

Az egyetlen korainak mondható kép a *Vasárnapi Újság* 11. évfolyamában jelent meg.¹² Az 1864-ben készült metszet a főutca másik oldaláról mutatja a főhomlokzatot, jól látszik az együttes körítőfala a középtengelyben vázákkal díszített pillérek határolta bejárattal. A fal mögött a díszudvarból növényzet kandikál ki, amely idegen a funkciótól, és térképpel sem igazolható. A főhomlokzat tengelykiosztása a maival azonos. A háromtengelyes középrizalit emeletén félköríves záródású ablakok látszanak a mai egyenes záródású, lekerekített sarkú nyílások helyett. A tengelyeket pillérpárok választják el egymástól, megvannak a hangsúlyos, ívelt szemöldökdíszek, a parapetek tükrös formája, de túlbujánzó neoreneszánsz díszítésük talán még hiányzik. A homlokzat oldalszakaszai szintén háromtengelyesek, de az emeleten csak egy pillér látható a tengelyközökben, a szemöldökdíszek egységesen íveltek. Az épület földszintjén elmaradt a tükrös kiosztás és az egyenes szemöldökök feletti vakolatdísz. A kertből az 1978–1985 között zajló felújításkor elbontott, egy karral induló, majd kettéágazó lépcsőzet vezet a bejárathoz, illetve a homlokzat előtt végigfutó teraszhoz. A rajzoló félreértelmezte a homlokzat sarkait lezáró tornyocskákat. Ugyanakkor az apró részletek pontos megjelenítése jó megfigyelőre utal. Jól azonosíthatók a kert felé megépült, a főhomlokzatot megsokszorozó, téglalap alakú saroképítmények/bővítványek. Nem láthatók viszont a díszudvar határoló melléképületek, azokat vagy az előtér épületei, vagy a dús növényzet óvón eltakarja. A jobb oldalon az előtérben álló istálló (?) mögött toronysisak kukucskál, talán a melléképület bővítványének teteje. Az elrendezés több ponton ellentmond az 1850-es évekbeli II. katonai és az 1867-es kataszteri térképeknek.

Érdekes összehasonlításra ad alkalmat a Borovszky Samu szerkesztette *Nógrád megye* kötetben található fénykép a *Vasárnapi Újság* ábrázolásával. A korábban egyszerűbbnek tűnő főhomlokzat a fotón már a maihoz áll közel, de mintha a középrizalit két oldalára eső homlokzatszakaszokon a tengelyközök kialakítása még mindig eltérne a jelenlegitől. A terasz korlátja tömör-

¹⁰ III. katonai felmérés 4863/3. szelvény.

¹¹ <http://muzeum.arcanum.hu/kepeslapok>.

¹² *Vasárnapi Újság*, 11. évf. (1864) 16. sz. 149. o.; közli még: KELÉNYI 1974, 24. kép.



A sziráki kastély — (A gróf Teleki-család birtoka.)

A kastély és környezete a *Vasárnapi Újság* 1864-es évfolyamában

nek tűnik, ugyanis eltakarja az emelet lábazati részét, illetve a parapeteket. Talán érzékelhető az erősebb tónusú, kétféle színnel való kifestés, amelynek köszönhetően mintha az osztópárkány és az emeleti falpillérek kapnának hangsúlyt. Azonosítható a képen a baloldali melléképület utcai homlokzata, amely gyakorlatilag nem változott, viszont nem megállapítható, hogy a sarkához csatlakozó négyzetes toronyszerű bővítmény állt-e már ebben az időben.

A kastély tulajdonosai¹³

A bejárat feletti címeres táblán szereplő Roth Tamásról (†1782) keveset tudunk. 1728-ban Jénában tanult. E csekély adat művelt, világot látott nemesemberre enged következtetni, ugyanakkor bizonyos, hogy nem ő vá-

sárolta a sziráki birtokot, és nem ő a korai építtető. 1748-ban feleségével, Wattay Borbálával (†1784) ő építette újjá a leégett sziráki várkastélyt. Fiú utódjuk nem lévén, lányuk, Johanna¹⁴ (†1813) örökölte a birtokot és az épületegyüttest. Roth Johannát gróf Teleki József (1738–1796) koronaőr, író vette nőül, s ezáltal a Roth család a Telekiek igencsak kiterjedt, rendkívül művelt rokonságába került, rokonságra lépve például a Ráday családdal is.¹⁵ Négy gyermekükből László (1764–1821) lett a családi vagyon eme részének örököse. László gyermekei közül leányának, Augusztának (1813–18??) juttatta Szirákot, akinek gróf Degenfeld Ottóval (1801–1849) kötött házassága révén került a kastély a Degenfeld család tulajdonába. Idősebb fiuk, gróf Degenfeld Lajos József (1843–19??) a századfordulón bírta az együttest (BOROVSKY É. n., 125. o.). 1945 után gróf Degenfeld Miklóst (1882–1955) tüntetik fel az iratokban egykori tulajdonosként.¹⁶

¹³ NAGY 1862.

¹⁴ Telekiné Roth Johanna az evangélikus egyház egyik legmeghatározóbb bőkezű mecénása volt. A sziráki és garamszegi gyülekezet mellett az 1796-ban alapított pesti egyház (ma Deák tér) templomépítését és lelkészének fizetését is támogatta. Végrendeletében igen jelentős összegeket biztosított egyházi célokra. Legfontosabb rendelkezése egy 100 000 forintos alaptőkével létrehozott ösztöndíj alapítása volt, amelynek kamataiból évente 60 teológiát hallgató diák nyerhetett 100-100 forint támogatást. (Az ösztöndíj egészen az I. világháborút követő inflációig működött.) A Roth–Teleki-ösztöndíj amellest, hogy jelentős mértékben előmozdította a szegény sorsú evangélikus diákok tanulási lehetőségeit, az evangélikus iskolarendszer integrációjához is hozzájárult. Ez volt ugyanis az egyetlen olyan eszköz a szétaprózódott oktatási intézményrendszerben, amely felett nem az egyes gyülekezetek, iskolák, egyházmegyék vagy egyházkerületek, hanem az egyetemes közgyűlés rendelkezett.

¹⁵ Teleki József mamája gróf Ráday Eszter. F. CSANAK 1983.

¹⁶ Forster Gyula-központ, irattár, Rados-hagyaték, 1866. sz.

Építéstörténet

A fent ismertetett források és szakirodalom alapján Roth Ádám (†1731), Roth Tamás apja vásárolhatta meg a sziráki birtokot a 17. század utolsó évtizedeiben, és építtetett rá lakóépületet 1690–1723 között. Figyelembe véve a Rákóczi-szabadságharc alatti pusztítást, a falvak elnéptelenedését, valószínűbbnek tartom az 1720 körüli építkezést. Az épület zárt volta, a földszint ívsoros árkádja, amely mögött a kiszolgáló helyiségek sorakoznak, a reprezentatív második szint belső elrendezése, boltozatai valóban alátámaszthatják a korai eredetet. Nem tisztázott ugyanakkor az épület harmadik szintjének kialakítása, a földszinti, az épületen túlnyúló, ívsoros árkád kiterjedése, formája, továbbá a bejárat és a lépcsőház elhelyezése.¹⁷

Az épület jelenlegi bejárata felett olvasható felirat elsődleges forrás az építéstörténetre vonatkozóan: Roth Tamás és felesége, Wattay Borbála építtette újjá a tűzben rommá vált kastélyt 1748-ban, dacolva háborúval, saskajárással és pestissel, maguk és utódaik számára.¹⁸ Borovszky Samu az evangélikus templom építéstörténetének ismertetésekor említi, hogy 1743. július 11-én nagy tűz pusztított Szirákon, amelyben a paplak is leégett. Talán nem túl merész feltételezés, ha a kastélynak a feliratban említett pusztulását is ehhez az eseményhez kötjük (BOROVSZKY é. n., 125. o.).

Állandó lakhelyként valószínűleg 1813-ig használták a kastélyt. Roth Tamás, illetve Wattay Borbála haláláig biztos, hogy lakott volt az épület. F. CSANAK Dóra, Teleki József életrajzírója a gróf építkezései kapcsán megjegyzi, hogy Roth Johanna szülei megkívánták az ifjú pártól, hogy az év egy részét náluk, Szirákon töltsék (1983, 420. o.). Vélhetőleg a fiatalok beköltözése kisebb-nagyobb átalakítással, festéssel járt, de általánosságban megállapítható, hogy az 1780-as évek közepéig az épület a Roth–Wattay házaspár lassan divatjamúlt ízlését tükrözhetette.

Az örökösen úton lévő, mindig aktív Teleki József idejét az 1770-es években geryeszegi és gyömrői építkezései, míg az 1780-as évek végén és az 1790-es években budai és pesti palotájának tető alá hozása foglalta le. Kampis Antal általa meg nem jelölt forrás alapján leírja, hogy Wattay Borbála halálát követően (1784) nemcsak a Teleki-sírbolt megépítésével bízta meg Jung Józsefet a család, de a kastély átalakításával is. Igaz, hogy az épület felújítására nincsenek közvetlen adatok, de Kampis Antal megjegyzése könnyen elfogadható.¹⁹ Ugyanakkor a változás nem lehetett nagyszabású, hiszen az épület – az I. katonai felmérés tanúsága szerint – az 1780-as években továbbra is őrizte zárt elrendezését.



Az elhanyagoltnak minősített kastély 1931-ben

¹⁷ Lásd még H. TAKÁCS 1970.

¹⁸ A feliratot legpontosabban a *Vasárnapi Újság* közli: „ChrIsto aVXIIlante! ThoMas Roth a KiráLyfaLVa, Barbarae Wattay a Watta, propter rVInas Ignae faCras, BeLLO, BrVCho, Peste obstantlBVs, HaeC SibI, sVaeqVe PosterItatl ExstrVvnt HospItla!”

¹⁹ F. CSANAK 1983, 429. o.; KAMPIS 1958; KAMPIS 1968, 132. o.; GERÓNÉ KRÁMER 1970, 201. o.

A gyömrői kastély megépültével itt rendezte be birtokközpontját Teleki József. Halála után László fia vette át Gyömrőt. Teleki József özvegye, Roth Johanna viszont visszaköltözött szülei hajlékába, Szirákra. Valószínűleg így nemcsak az életét meghatározó lakóépületben tölthette özvegyi éveit, de az 1784-ben épült kriptában eltemetett szeretteihez is közel lehetett.²⁰

Roth Johanna halálát követően, 1813 után már csak mulatókastélyként funkcionált a sziráki kastély, tehát alkalmanként használta a család az épületet. Erre utal mind Mocsáry Antal 1826-ban íródott munkája, mind a *Vasárnapi Újság* 1864-ben megjelent cikke.²¹ A 19. század első felében bővíthették az épületet, körülvették angolparkkal, valamint kialakították melléképületeit.

Hogy pontosan mikor került sor az épületnek az ábrázolásokon dokumentálható megújításaira, az jelenleg nem meghatározható. A Teleki család ezen ágának kéziratos hagyatéka három részre szakadt az idők folyamán. Egy része a családi könyvtárral együtt a Magyar Tudományos Akadémia tulajdonába került 1844-ben. Ezt dolgozta fel F. Csanak Dóra Teleki Józsefről írott munkájában. A Telekiek könyvtára alkotta az Akadémia könyvtárának alapját. Az 1945-ben csonkult, úgynevezett gyömrői levéltár a háborút követően a Magyar Országos Levéltár állományába olvadt, ahol 1956-ban súlyos tűzkár érte. Végül a harmadik rész Kolozsvárott kapott helyet. Tehát a hiányok miatt még az anyag teljes átvizsgálása sem nyújt garanciát arra, hogy a sziráki rezidenciáról bármit is megtudhatunk.

Rados Jenő az 1930-as években elhanyagoltként jellemzi a tömegében impozáns épületet, amit nem támaszt alá a könyvében megjelent fénykép.²²

Viszonylag jól dokumentált a kastély második világháború utáni szomorú sorsa. A Degenfeld család 1944-ben hagyta el birtokait, majd az 1945-ös szabad rablást követően orosz katonai kórházat rendeztek be a kiürített épületben. 1947-ben gazdaképző iskola költözött falai közé.²³ 1950-ből maradt fenn a Műemlékek Országos Bizottsága által kért helyzetjelentés, amely szerint az épületben 34 szobát írtak össze, feljegyzésre méltó volt még a bejárat feletti, már idézett tábla, a hallban meglévő, figurális díszű kandalló, valamint a díszterem falképei. A bútorok és a könyvtár eltűnt. Arról, hogy milyen volt az épület átvételi állapota, a következő olvasható: „Ajtók, ablakok, villany nem volt, csak szemét. A falon egy festett arckép volt található, melyet a rendőrség eltávolított.” A válaszadás időpontjában folyt a helyreállítás, és az olvashatatlan aláírású adatszolgáltató szakértőket kért a munkához.²⁴

1952-ben, majd 1953-ban Voit Pál a műemléki topográfia munkálatai során járta végig a kastélyt. Második útja alkalmával rögzítette az egy év alatt bekövetkezett változásokat, miszerint a kastély díszkapuját (vázákkal díszített pillérekkel határolt bejárat) – mivel a kombájn nem fért be az udvarra – kidöntötték, kőfaragványait szétszórták, vasanyagát a fémgyűjtésnél beszolgáltatták. Az épület földszintjét átmeszelték, a fent említett 2,5 m magas díszkandallót elbontották, ajtókat helyeztek át, és a díszterem falképeinek egy részét átvakolták.²⁵

1954-ben a mezőgazdasági szakiskolát a Sziráki Állami Gazdaság váltotta a kastélyban, mely az irodáit helyezte el az épületben.

²⁰ MOCSÁRY 1826, I: 292. o.: „...legnevezetesebb G. Széki Teleki László jó maradékáé, melyben ez előtt néhai született Róth Johanna, néhai G. Teleki József Belső Tit. Tanácsosnak özvegye lakott, aki példás életének nagyobb részét itten töltötte, s végezte is el.”

²¹ MOCSÁRY 1826, I: 294. o.: „Idősb G. Teleki Józsefnek és Lászlónak, midőn terhes kötelességeik engedték, itt volt pihenések helye.” *Vasárnapi Újság*, 11. évf. (1864) 16. sz. 150. o.: „E kastély már a Teleki család több tagjának volt kedves mulató helye, midőn az illetőknek terhes kötelességeik engedték, e csendes és regényes helyre vonultak többnyire...”

²² RADOS 1939, 39. o.: „Távolról a környezetében eléggé elhanyagolt emeletes kastély impozáns tömeghatást nyújt.”

²³ Forster Gyula-központ, irattár, no. 243/1948.

²⁴ Forster Gyula-központ, irattár, Rados-hagyaték, no. 1866.

²⁵ Forster Gyula-központ, irattár, no. 1975.

1959-ben került sor először az ország műemlékállományának felmérésére, különös tekintettel a kastélyépületekre. Ezt nevezzük az első távlati tervnek. Az 1959. szeptember 22-én kitöltött adatlap „Megjegyzés” rovatában a következő mondat olvasható a kastélyról: „Igen szép épület, a tatarozással nem szabad soká várni.”²⁶

Erre a tatarozásra tizennyolc évet kellett várni. 1977-ben került a kastélygyűttes a Kőolaj- és Gázipari Tröszt tulajdonába, s ezzel megkezdődött a helyreállítás 1985-ig tartó folyamata. A műemléki karton bejegyzése szerint az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség előírta a tervezés előtti falkutatást és a már említett freskók restaurálását.²⁷ A Forster Gyula-központ tervtárában fennmaradt dokumentációk alapján elmondható, hogy a tervezés minden részletre kiterjedő és körültekintő volt. Sajnos azonban meg kell állapítani, hogy a falkutatás elmaradt, továbbá igaz ugyan, hogy a díszterem falképeit restaurálták, de senki sem figyelt arra, hogy a fennmaradó helyiségek meszelésrétegei alatt számos, történeti szempontból értékelhető, köztük barokk kifestés bújik meg. Ezeket a rétegeket vakolatcsere címén levették.

Épületbelső, falképek

A kastély 1945 előtti belső elrendezését az 1950-es évek felmérései őrizték meg számunkra.²⁸ E felmérési rajzok módot adnak az 1970–1980-as évek módosításainak nyomon követésére.

A topográfia az 1950-es évek eleji állapot ellenére 18. századi ajtókat ír, néhol a földszinten kőkereteket említ (411. o.). A 18. századi asztaloszerkezeteken, fűtőberendezéseken (kályhák, kandallók) túl Borovszky könyvéből alkothatunk képet arról, hogy mi is pusztulhatott el a második világháború végén. A kastélyban sok értékes műtárgyat, egyben családi ereklyét őriztek, így – többek között – Teleki Mihály székét,²⁹ 17. századi bútorokat, ötvösműveket, berendezési tárgyakat, textileket a 18. század közepéről. Számos családi portré és több ezer kötetet számláló könyvtár veszett oda.³⁰

A díszterem megmaradt kifestésével Somorjay Sélysette foglalkozott az 1980-as években (SOMORJAY 1986). Stíluskritikai alapon az 1780-as évekre datálta a falképeket, ami összecseng Jung József építőtevékenységével.

A látszatarchitektúrával tagolt falmezőkben hat grisaille-technikával festett figurális jelenet látható, Ovidius



A kastély földszintjének kibontása az 1978–1985 közötti helyreállítás során

²⁶ Forster Gyula-központ, tervtár.

²⁷ Forster Gyula-központ, archív műemléki karton.

²⁸ Forster Gyula-központ, tervtár. Átveszi: KELÉNYI 1974, 14. o.

²⁹ A székét leírja: BÁRÁNYNÉ OBERSCHALL 1939, 25. o.

³⁰ BOROVSZKY é. n., 125. o.: „A kastélyban sok értékes és érdekes ereklye és műtárgy van. Itt őrzi a család Teleki Mihály székét, 1652-ből és egy aranyozott vert ezüst tálat, Bethlen Gábor ezüstveretű díszes pipáját, egy 1639-ből való remek faragott szekrényt, egy remekművű nagy értékű régi legyezőt; XVII. századbeli ötvösműveket. Van itt még sok értékes régi bútor, Roth Johanna és a Vattayak idejéből, sok régi, remek hímzés, több régi értékes úri ruha, számos egykorú családi kép és körülbelül 4000 kötetes könyvtár.”



*Metamorphosis*ának egy-egy epizódját jelenítve meg. A hat jelenet három falon kapott helyet, a negyedikén az ablakközöket és béléteket ornamentális festés, váza és virágfüzér díszíti. A képek egy 17. századi német mester, Johann



A helyreállított épület az új kétkarú lépcsővel

Wilhelm Baum metszetsorozata alapján készültek. A 151 Ovidius-illusztráció 1641-ben jelent meg Bécsben, majd számtalan további kiadást ért meg. A magyar festő meglehetősen pontossággal követte metszetelőképét, csak az esetleges helyhiány miatt módosított a kompozíción. Azt nem tudni, hogy a 151 ábrázolás közül miért ez a 6 került megfestésre.

Összességében megállapítható, hogy a kastély belső kialakítása, elrendezése, berendezése minden időben tükrözte a tulajdonosok műveltségét és igényességét.

Kastélykert

Végül essék néhány szó a kastélyt körülölelő kertről. A katonai felmérések és kataszteri térképek segítségével jól követhető a kert változása. A 19. század elején létesült angolkert a 19. században megmaradt, majd a 20. század első felében úgynevezett gyűj-

teményes kertté alakult át. A megérkezést, a vendégek fogadását biztosító díszudvar ilyenén funkciója a 20. század elején szűnhetett meg, s ezzel egy időben itt is megjelent a növényi kiültetés.

Az 1950-ben készült állapotfelmérés szerint a kert fáinak egy részét kivágták.³¹

Az 1959-es távlati tervben a kastély környezetét, pontosabban a kertet szépnek, de elhanyagoltnak írják a szemlélők.³² A vizsgálat nem foglalkozott a kastélyparkok áttekintésével, csak a kastélyépületekkel. Ennek következtében műemléki védettséget sem kaptak. Elhanyagoltsága ellenére mégis szerencsés helyzetben volt a sziráki kastély, mivel telkének mérete a kastélykert jelentős részét is magában foglalta, így megmenekülhetett a kikapcsolástól.

A kert 1977 óta természetvédelmi terület.³³ Felújítását 1978-ban a Kertészeti Egyetem Táj- és Kertépítészeti Tanszéke végezte el Möcsényi Mihály vezetésével. Az elhanyagoltságot a sűrű bozót és a 35-40 éves növendék fák mellett a legjobban a következő megjegyzés jellemzi: „A háborúban a park területén lövészárkokat, nehézfegyveres löállásokat stb. ástak. Ezek nyomait természetesen el kell tüntetni.”³⁴ A kert helyreállítása során nem tértek vissza minden részletében az 1945 előtti kialakításhoz, figyelembe vették az új, megváltozott funkciót.

³¹ Forster Gyula-központ, irattár, Rados-hagyaték, no. 1866.

³² Távlati terv, 1959. Forster Gyula-központ, tervtár.

³³ Forster Gyula-központ, archív műemléki karton.

³⁴ Forster Gyula-központ, tervtár, no. 15564.

A rendezés során a legnagyobb problémát a díszudvar szintjének kialakítása okozta, mivel a feltöltés elhordása és a földszintnek a földréteg alóli kiszabadítása után a meglévő díszlépcső rövidnek bizonyult. Ennek következtében és a jobb megközelíthetőség kedvéért új, kétkarú lépcső épült a régi helyén. Az udvar közepét visszatöltötték, s új növényi kiültetéssel a 20. század eleji összképet állították helyre. Az egykor ledöntött kerítés helyett új, a régítől teljes mértékben eltérő kerítés határolja el az együttest a településtől.

Végszó

Elégedettek lehetünk tehát, hogy egy hosszú évtizedekig méltánytalanul elhanyagolt emlékünksorsa szerencsés véget ért, jelenlegi tulajdonosai jó karban tartják az épületegyüttest. Ugyanakkor sajnálhatjuk az elszalasztott alkalmat, a felújítás időszakát, amelynek során megfelelő kutatással még többet megtudhattunk volna a sziráki kastély építéséről, történetéről.

Hivatkozott művek

- BADÁL Ede 1987. *Kastélyok, kúriák Pest, Heves és Nógrád megyében*. Budapest.
- BÁRÁNYNÉ OBERSCHALL Magda 1939. *Magyar bútorok*. Budapest.
- BOROVSKY Samu é. n. *Magyarország vármegyéi és városai. Nógrád vármegye*. Budapest.
- DERCSÉNYI Dezső (szerk.) 1954. *Nógrád megye műemlékei*. Budapest.
- F. CSANAK Dóra 1983. *Két korszak határán. Teleki József, a hagyományörző és a felvilágosult gondolkodó*. Budapest.
- FÉNYES Elek 1851. *Magyarország geographiai szótára*. 2. köt. Pest.
- FORSTER Gyula 1906. *Magyarország műemlékei*. 2. köt. Budapest.
- GENTHON István 1961. *Magyarország művészeti emlékei*. 2. köt. Budapest. Kézirata: Forster Gyula-központ, könyvtár.
- GERÓNÉ KRÁMER Márta 1970. Jung József pesti építómester. In: *Magyar műemlékvédelem 1967–1968*. Budapest.
- H. TAKÁCS Marianna 1970. *Magyarországi udvarházak és kastélyok*. Budapest.
- KAMPIS Antal 1958. Pest megye műemlékei. Magyarország műemléki topográfiája. Könyvismertetés. *Művészettörténeti Értesítő*, 7. évf. 301. o.
- KAMPIS Antal 1968. *A magyar művészet a XIX. századig*. Budapest.
- KELÉNYI György 1974. *Kastélyok, kúriák, villák*. Budapest.
- MOCSÁRY Antal 1826. *Nemes Nógrád Vármegyének Historiái, Geographiai és Statistikai Esmertetése*. 1. köt. Pest.
- NAGY Iván 1862. *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. Pest.
- RADOS Jenő 1939. *Magyar kastélyok*. Budapest.
- SOMORJAY Sélysette 1986. *Szirák. Kastélyszálló*. Budapest. /TKM 239./
- VÁLYI András 1799. *Magyar országnak leírása*. 3. köt. Buda.

Velladics Márta történész-művészettörténész az ELTE BTK történelem–művészettörténet szakán végzett. Doktori disszertációját a II. József kori szerzetesrendi abolíció művészettörténeti vonatkozásairól írta. Jelenleg Budapest Főváros Kormányhivatala Építésügyi és Örökségvédelmi Hivatalának Örökségvédelmi Irodáján dolgozik kutatóként. Szakterülete a 18. századi magyar építészet, az enteriőrök és az egyháztörténet.



Szücs
Kinga

Állati jogok és egyházi állásfoglalások

Az EKD 1991-es vitaanyagának tanulságai

Az állatok védelmével és a védelmüket garantáló jogokkal kapcsolatos kérdések időről időre nagy vitákra adnak alkalmat, s mivel így vagy úgy a társadalom minden tagját érintik, a kérdéskör tudományos háttére is találkozik a közvélemény élénk érdeklődésével. Az állatvédelem a bioetika egyik ágaként számos, egymástól igen eltérő területet foglal magában, de mindegyik részterület kezelésének alapja, hogy hogyan viszonyulunk a minket körülvevő élő környezethez.

Táplálkozásunk, ruházkodásunk, gyógyszereink és szabadidős elfoglaltságaink jelentős része szorosan kötődik az állatokhoz, ám e szoros kapcsolat ellenére az állatokkal való bánásmódunkat gyakran a kíméletlenség jellemzi, amely ember és állat közös története során (leginkább a tömegtermelés kibontakozásával) egyre fokozódott. De nemcsak ember és állat közvetlen viszonyában vizsgálhatjuk az állatvédelem kérdését, hanem tágabb kontextusban is: korunk egyik legégetőbb problémája, az emberi tevékenység következtében fellépő ökológiai krízis, ezen belül a fajok számának és az élővilág változatosságának drasztikus csökkenése feltétlenül szükségessé teszi az állatokkal szembeni viselkedés etikai normáinak – végső soron az állatok jogainak és az emberek kötelességeinek – megállapítását és rendszeres felülvizsgálatát.

A szélesebb közvéleményhez hasonlóan több évtizede az egyházak is komolyabb érdeklődést mutatnak a modern állatvédelem, az ember–állat viszony etikai vetületei és az állatokat megillető jogok iránt. A dolgozat célkitűzése, hogy egy kiemelt egyházi nyilatkozat és néhány további dokumentum alapján megvizsgálja, az egyházak korábbi álláspontjához képest érzékelhető-e valamilyen elmozdulás, illetve a vizsgált dokumentumok az állatvédelem mely aspektusaira helyezik a hangsúlyt, s hogy ezen aspektusok hogyan tükrözik az egyház jelenkori önértékelését, valamint szerepvállalását. A legfontosabb dokumentum az EKD honlapján olvasható, címe: *Zur Verantwortung des Menschen für das Tier als Mitgeschöpf* (Az ember felelőssége az állatokkal mint társteremtményekkel szemben).

Az állatvédelmi mozgalmak kezdeteitől az állatok jogaiig

Ahhoz, hogy az egyházak és az állatvédelem mai kapcsolatát megfelelően értékelhessük, nem árt, ha – rendkívül vázlatosan – felidézzük az állatvédelem és az állatvédelem kihívásaira adott egyházi válaszadás néhány fontosabb állomását. A 20. század második felében több olyan tudományos munka jelent meg, amely a nyugati egyházat, illetve annak torz világszemléletét, etikájának szigorú antropocentrizmusát tette felelőssé az ökológiai katasztrófa

előidézéséért s ezen belül az állatokkal való méltatlan bánásmódot.¹ Az Európában uralomra jutó keresztény egyház állatokkal kapcsolatos értékrendjének alapját elsősorban az az arisztotelészi elgondolás adta, amely szerint összetettségének és a racionális gondolkodásra való képességének köszönhetően az ember áll az élők nagy láncolatának élén, s a hierarchiában alatta elhelyezkedő létezők mind őt szolgálják. Ez a szemlélet érhető tetten Aquinói Tamás etikájában, aki Pálra hivatkozva állítja,² hogy az állatokkal szemben semmilyen kötelezettség nem terhel bennünket. Az állatok nem racionális lények, ezért nem kerülhetünk velük morális viszonyba. Az egyetlen erkölcsi aggály az állatokkal való kegyetlen bánásmóddal szemben annak a veszélye, hogy általa az emberekkel szembeni kegyetlenség is szabadabb utat találhat a társadalomban.³

A felvilágosodás kora sem hozott az állatok megítélésében gyökeres változást: az állatok továbbra is alacsonyabb státuszú létezők maradtak az emberhez képest. Egy fontos szempont azonban ettől kezdve elengedhetetlen része a disputának: mégpedig hogy az állatok érző lények. A szenvedés (és az örömrzés) képessége részben Rousseau-tól, de sokkal inkább Benthamtól fogva egyre jelentősebb szerepet tölt be a morális határok átrajzolásában. Bentham szerint ha csak az értelemmel bíró lényekkel szemben lennének erkölcsi kötelezettségeink, akkor a gyermekek vagy fogyatékosok is hasonló bánásmódban részesülhetnének, mint az állatok. A valódi határvonalat nem az értelem vagy a beszéd jelenti, hanem a szenvedés képessége.

Az arisztotelészi szemlélet mindennek ellenére egészen a 19. századig uralta a világi közgondolkodást csakúgy, mint az egyházit. Az állatvédő mozgalmak az egyre jobban megerősödő emberi jogi törekvések táptalaján kaptak erőre, és sokszor kísérleti terepként, illetve párhuzamként szolgáltak az emberek jogaiért folytatott csatában. Az állatok kísérleti célú élveboncolása ellen küzdő 19. századi antivivisekcionista mozgalom, a nők jogainak kiterjesztését szorgalmazó feminista és nem utolsósorban a rabszolgák felszabadítását célzó emberi jogi mozgalmak fejlődésükben, működésükben sok hasonló vonást mutatnak: elvontabb síkon az egyes létező élethez való, önrendelkezési jogai terén, gyakorlati téren a saját testhez való jog kikövetelésében, valamint társadalmi szinten a fennálló hatalmi struktúrák megdöntéséért vívott harcban.

A mozgalmak térnyerésében nem kis szerepet játszott az evolúcióelmélet megszületése, amely eltörölte az éles határt az ember és a többi faj közt. *A fajok eredetének* 1859-es megjelenése után egyre szélesebb körű elfogadásra talált az a gondolat, hogy az állatok rokonaink, s mint ilyenek, a velük való bánásmód nem különbözhet gyökeresen a fajtársainkkal kapcsolatos bánásmódtól, sőt a kettőnek ugyanazon az etikai talapzaton kell nyugodnia. A 20. század viselkedéstudományi kutatásai ezt az intuíciót erősítették meg, mikor kimutatták, hogy az állatok még kognitív képességeikben sem állnak olyan messze az embertől, mint azt korábban gondolták – hogy csak néhány példát említsünk: nem kizárólag az ember készít szerszámot, nem csak ő képes jelekkel kommunikálni, és még csak nem is az ember alkalmazkodik bizonyos természeti körülményekhez a legeredményesebben. Az ember és állat közt

¹ PL. WHITE 1967; PASSMORE 1974; AMÉRY 1972.

² 1Kor 9,9–10: „Mert Mózes törvényében meg van írva: »A nyomtató ökör száját ne kösd be.« Vajon az ökörrel gondoskodik-e így az Isten? Nem teljes egészében értünk mondja ezt? Bizony, értünk íratott meg, hogy aki szánt, reménységgel kell szántania, és aki csépel, azzal a reménységgel csépeljen, hogy részesedik a termésből.”

³ Fontos rámutatni ugyanakkor, hogy Aquinói ontológiája egy másik utat is kínál. A hierarchikus szemléletben az a lény a legértékesebb, aki hasonlóságban legközelebb áll Istenhez. Ugyanakkor minden létező, istenképiségének mértékétől függetlenül, bír valamilyen önértékkel, és teremtett lényként részese Isten jóságának. A teremtett világgal szembeni viselkedésünkre viszont kétségtelenül vonatkoznak erkölcsi normák. Aquinói gondolatainak lehetséges mai interpretációiról bővebben lásd: MELIN, Anders: *Towards a Theological Virtue. Ethic for the Preservation of Biodiversity*. www.ecen.org/uploads/10theologybiodiversity.pdf. (Megtekintés: 2012. december 3.)



a racionalitás nevében húzott elválasztó vonalat szintén kérdéssé teszik azok az emberek, akik életkoruk vagy valamilyen fogyatékoságuk révén nem rendelkeznek a racionális belátás képességével, öntudattal, önállósággal és/vagy a beszéd képességével. Az állatvédő mozgalmak törekvésének egyik legfontosabb területe, hogy az ember és állat közti faji alapú megkülönböztetést (amit a szakirodalom a csak körülményesen magyarítható *speciesism* terminussal jelöl)⁴ megszüntesse.

Az emberi jogok területén ma már elvetendőnek tartjuk a rasszizmust, az idegengyűlöletet vagy a szexizmust, hiszen az ember értékét nem befolyásolja faji vagy etnikai származása, illetve neme. Ha az állatokkal szemben is azonos etikai mércét akarunk használni, akkor a fajok közti morális különbségtétellel is le kell számolnunk. Az ausztrál erkölcsfilozófus Peter Singer szerint az élőlényekkel kapcsolatos erkölcsi megítélésünket az előítéletek helyett kizárólag az határozhatja meg, hogy az adott létező képes-e az öröme és a szenvedésre (SINGER 2001).

Amint az a mindennapok tapasztalataiból látható, az állatokkal szemben tanúsított emberi vélekedés és gyakorlati magatartás évszázadok alatt kialakult sémáit nem változtatják meg egy csapásra sem a tudomány felismerései, sem az erkölcsi megítélés (ezen belül is kiemelten a törvénykezés) lassú formálódása. Az állatkezelések, a cirkuszi látványosságok, a prémkereskedelem vagy a vadászat bizonyos különösen kegyetlen formái lassanként kiszorultak a civilizált viselkedés keretei közül, de a természetes igényeket messze meghaladó húsfogyasztás, a gyógyszerkísérletek és vegyipari tesztek még így is rengeteg ártatlanul szenvedő áldozatot követelnek. De nem csak közvetlen formái léteznek az állatkínzásnak. Indirekt módon is szenvedésre kárhoztatjuk őket, mikor saját életterünk növelése érdekében kiszorítjuk őket természetes élőhelyeikről. Az emberi faj túlszaporodása egyértelműen veszélyezteti a többi faj fennmaradását.

Még ha sokan el is fogadják, hogy az állatok felhasználhatók az emberi célok elérésére, a közvélemény túlnyomó része nagyjából egységes abban a tekintetben, hogy az állatokkal jobban lehetne és kellene bánni. Ez a megközelítés az úgynevezett állatjóléti szemlélet (*animal welfare position, animal welfare ethics*).

Az állatok szenvedésének pusztá csökkentésével azonban nem elégszenek meg az állati jogok követelői. Számukra legalábbis az volna kívánatos, ha az állatokat a teremtés egyenrangú részeseiként (*Mitgeschöpf*) ismernénk el. Ez a radikális erkölcsiség kizárja az állatok bármilyen emberi céllal történő felhasználását. Nem humánusabb bánásmódra van szükségük az állatoknak, hanem ki kell terjeszteni az egyenlőség és a jogok fogalmát a nem emberi létezőkre. Az egyenlőség, ahogy Peter SINGER fogalmaz, nem egyszerű ténymegállapítás, hanem erkölcsi ideál (1985). Az egyenlőség számára természetesen nem az állatok szavazati jogát vagy az állatok törvény előtti felelősségét jelenti, hanem az egyes létezők érdekeinek alapvető, fajokon túlmutató egyenlő elbírálását.

Egyház és állatvédelem

Ahogy az előzőekből láttuk, a nyugati kereszténység hagyományosan vajmi kevés együttérzést mutat az állatokkal. Noha az Ószövetség egyes passzusaiban kitapintható az állatok jóléte iránti mérsékelt figyelem (nemcsak a mózesi törvényekben, de a történeti és a prófétai könyvekben is), az Újszövetség – és hosszú évszázadokon keresztül a későbbi keresztény egyház – nem foglalkozik velük. A szeretet parancsán alapuló vallás az állatokra nem terjeszti ki a *caritas* fogalmát. Ennek okait illetően Richard D. Ryder a következő feltételezésekkel él: a korai kereszténységnek részben olyan pogány vallásokkal kellett felvennie a versenyt, amelyek az állatok kultikus tisztelésén alapultak. A zsidók

⁴ Richard D. Ryder *A tudomány áldozatai* című művének magyar fordításában az „embersovinizmus” megjelöléssel találkozhatunk.

és a kereszténység istene ezzel szemben a legkevésbé sem hasonlított egyik állatra sem; emberhez hasonlatos istent tiszteltek. Fontos továbbá az a történelmi háttér, amelyben a kereszténység uralomra jutott. A Római Birodalom széthullásával a keletről betörő barbárokat gyakran azonosították vadállatokkal, az ember magasabbrendűsége, az ember uralma ilyen módon magával a civilizációval vált rokon értelművé. Az állatok érdekeinek figyelembevétele a hanyatlást, a pusztulást, a természet felett nehezen kivívott uralom elherdálását jelentette volna (RYDER 2000, 27–28. o.).

Aquinói Szent Tamás ezt az ideológiai vonalat követte, és Arisztotelész tanulmányozása nyomán nem talált kivétnevelőt abban, hogy az alacsonyabb rendű létezők a racionálisabb lények érdekeinek kiszolgáltatására termettek. Fontos ugyanakkor hangsúlyozni, hogy az egyház által elismert (antropocentrikus) irányzatokon belül is találkozzunk az állatokról való vélekedés más irányú tendenciáival, amelyek nem csupán az embert, de a teremtés teljességét helyezik vallásos gyakorlatuk fókuszába. Ezek közé tartozik több középkori szent mellett⁵ például Assisi Szent Ferenc is, aki a tudós Aquinóiával ellentétben a rajongói-elragadtatott attitűdöt testesíti meg, mikor minden (élő és élettelen) teremtményt testvéreként üdvözöl.

Az egyes szentek által képviselt állatok iránt elkötelezett eszmei-etikai vonulat azonban a későbbi századok során is folyamatosan háttérbe szorul a hivatalos egyház szigorúan emberközpontú szemléletével szemben, s ebben a protestáns egyházak megjelenése sem hoz lényeges változást. Az egyházak csak akkor kezdenek érdemben az állatvédelem problémájával is foglalkozni, mikor a 20. század második felében az ipari fejlődés következtében fellépő ökológiai változások visszafordíthatatlanságával kénytelenek számot vetni. E kérdéscsoport – a teremtett világeért viselt felelősség – egyik aleggysége az állatokhoz fűződő viszony. Előrelépést jelent, hogy az újabb egyházi megnyilvánulásokban helyet kap az állatvédelem témája, ugyanakkor szinte kizárólag csak tágabb kontextusban, egy-egy paragrafus erejéig jut érvényre ez az érdeklődés. A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia 2008-as körlevele,⁶ amely a teremtett világ védelméről szól, világosan megjelöli a katolikus egyház gondolkodásának mai irányát. Ennek lényege a „relatív antropocentrizmus”, amely az ember és a természet közti lételméleti különbségnek erkölcsi következményeket tulajdonít (hogy például „az állatok védelméért folytatott törekvések sohasem helyezhetők a humánembrió tisztelete és védelme elé”),⁷ de az élet más formáival szembeni „helyes és arányos tisztelet” megkövetelésével elismeri a természet önértékét is.

Evangélikus szemszög: az EKD nyilatkozata

A katolikus püspöki körlevél szellemében fogant egyházi megnyilvánulások tükrében egyedi és különleges az az egyházi nyilatkozat, amelyet a Németországi Evangélikus Egyház, az EKD tett közzé 1991-ben, és amelynek kizárólagos témája az ember állatok iránti felelőssége.⁸ A nyilatkozat három évvel az úgynevezett *Glaubergeri bűnvallás* (Glauberger Schuldbekenntnis) után jelent meg, amely az állatokkal szemben tanúsított emberi magatartás töredelmes megbá-

⁵ A korai egyház szentjei közül ide tartozik pl. Aranyszájú Szent János, Nagy Szent Vazul vagy Szent Jeromos.

⁶ Felelőségünk a teremtett világeért. A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia körlevele a teremtett világ védelméről. 2008. *Magyar Katolikus Püspöki Konferencia*. uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=209. (Megtekintés: 2012. december 20.)

⁷ Uo. 47. pont.

⁸ Zur Verantwortung des Menschen für das Tier als Mitgeschöpf (Az ember felelőssége az állat mint társteremtmény iránt). 1991. *Evangélikus Kirche in Deutschland*. www.ekd.de/EKD-Texte/44656.html. (Megtekintés: 2012. december 20.)



nására szólított fel mindenkit.⁹ E bünvallást az Aktion Kirche und Tiere nevű teológiai egyesület állította össze, és több száz egyházi szereplő aláírásával tették közzé. A szöveg meglehetősen élesen fogalmaz, az általános társadalmi érdeklődésen túl talán ez is okot adhatott az EKD hivatalos állásfoglalásának kidolgozására és közzétételére.

Az EKD terjedelmes dokumentumát egy tizennégy tagú szakértői bizottság állította össze és fogadta el. A legfontosabb célkitűzés, hogy a természet, illetve a teremtés és az ember viszonyának újragondolási kísérletei mellett a nyilatkozat pótolja azt a hiányt, amely speciálisan az állat–ember kapcsolat aktuális értékelésének, illetve az állatvédelem konkrét feladatainak kijelölése terén mutatkozik.

A dokumentum mindenekelőtt megjelöli reményeit: a téma nyilvános vitájának előrehaladtával annak tisztázódását várja, hogy csökkenthető-e az erőszak a bibliai útmutatás alapján, akár az erőszak teljes elutasításának radikális állásfoglalásáig. Másként fogalmazva azt kérdezi, hogy a teremtés békéjébe vetett hit milyen módon maradhat fenn mint eszkatológiai remény, és milyen mértékben kell befolyásolnia már most cselekedeteinket.

A bevezetés a probléma egyházi és társadalmi gyökereit mutatja be vázlatosan, az egyház felelősségének elismerése mellett azonban arra is rámutat, hogy a mára kialakult összképet – amelyben a természet nem pusztán az emberi hasznoszerzés eszköze – több hagyomány és újkori fejlődési irányzat együttes működése alakította ki. Az állatvédelem egyházi történetéből kiemel néhány korát megelőző evangélikus gondolkodót is, akik mai fogalmaink megalkotásában is jelentős szerepet játszottak.¹⁰

Az előszó és a bevezetés után a szöveg törzse négy nagy fejezetre oszlik, melyek a következő címeket viselik: II. Elméleti alapvetések; III. Meddig mérsékelhető az erőszak?; IV. Társteremtényként létezni a gyakorlatban; V. Az egyház és a politika feladatai.

Az elméleti alapvetés kulcsa a keresztyén ember számára természetesen a Biblia. (A dokumentum által kiemelt kulcsfogalmakat a jobb áttekinthetőség kedvéért a továbbiakban dőlt betűvel jelezzük.) Fontos, hogy az élet, azon belül is az állatok élete *hálás rácsodálkozással* és istenfélelemmel töltsön el bennünket. A föld létezői feletti uralkodás parancsában nem az ember kivételezett helyzete vitás, hanem az uralkodás mikéntje – hiszen a hatalom egyben alázatot is követel. A hatalom gyakorlója a teremtés megőrzésén kell fáradozzék, s tegye mindezt a *szeretetteli féltés* és a *gondoskodó ápolás* jegyében. Fontos tehát annak belátása, hogy a kivételezett helyzet felelősséggel jár. A bibliai szöveghelyek ugyanakkor rámutatnak arra is, hogy az élőlények mind szűk határok közé vannak szorítva, a verseny, az agresszió és a harc a túlélés eszköze. Az emberszeretet és az állatok iránti szeretet ilyen módon könnyen feszültségbe is kerülhet egymással (például napjainkban az állati kórokozók esetében). Az erőszakon alapuló viszony ember és állat között alapvetően nem szüntethető meg, minőségében a jövőben is ilyen marad. Törekedni kell azonban arra, hogy az erőszak a lehető legkorlátozottabb mértékben jusson érvényre mind az állatok tartási és leölési eljárásait, mind az áldozatok számát tekintve.

A Biblia nem ad szabad kezét az állatok gátlástalan kizsákmányolására, erre utal a vérontás tilalma is (1Móz 9,4). Nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy az ember más életek feláldozásának köszönheti életét, ezért az ezek-

⁹ A *Glaubergeri bünvallás* szövege magyar fordításban így hangzik: „Megvalljuk Isten, az állatok és felebarátaink Teremtője előtt, hogy *keresztyénként* kudarcot vallottunk, mert hitünkben elfeledkeztünk az állatokról. *Teológusként* nem voltunk készek, hogy az életidegen természettudományt és filozófiát szembesítsük a teremtés teológiájával. Elárultuk Jézus *diakóniai parancsát*, és nem szolgáltuk legkisebb testvéreinket, az állatokat. *Lelkészként* féltünk az állatoknak egyházunkban és gyülekezeteinkben helyet adni. *Egyházként* süketek voltunk a megkínzott és kizsákmányolt teremtmények sóhajaira.” Az eredeti szöveget lásd: http://www.aktion-kirche-und-tiere.de/cms/upload/Downloads/Glauberger_Schuldbekenntnis.Fertig.pdf. (Megtekintés: 2012. december 20.)

¹⁰ Például Fritz Blanke zürichi teológus; az ő nevéhez fűződik a „Mitgeschöpflichkeit” (társteremtettség) terminus 1959-es megalkotása is.

kel a létezőkkel kapcsolatos bánásmódot elsődlegesen a *tiszteletnek* kell meghatározni. Az állatokkal szembeni *irgalmasságra* is több igehely szólít fel (2Móz 20,10; Péld 12,10). Az állatokkal szemben is a *humánus* viselkedés a mérce. Az irgalmasság és a humánus viselkedés mellett nagy jelentősége van az *igazságosságnak*. Noha sokan az állat és az ember szükségtelen egyenjogúsítását látják ebben a követelményben, fontos rámutatni, hogy az igazságos bánásmód nem csak az azonos jogállásúakat illeti meg, ugyanígy kell bánni az elnyomottakkal, szegényekkel, kiszolgáltatottakkal is. Az állatokat nem az emberhez való hasonlóságuk mértéke szerint, hanem *másságukban* kell elfogadni, a másság pedig semmiféleképp sem leértékelésként értendő.

A bibliai-teológiai szemlélet nélkülözhetetlen eleme, hogy nem csupán e világra, hanem egy új, eljövendő világra is tekint. Ebben az új világban – csakúgy, mint a bűnbeesés előtt a paradicsomban – állat és ember békében él egymással és a teremtéssel (1Móz 1,29, ill. Ézs 11,6–9; 65,17).

A III. részben a dokumentum azzal vet számot, hogy mennyiben csökkenthető az erőszak, s hogy az erőszak pusztá mérséklése etikai szempontból elegendő lehet-e. A nyilatkozat összeállításában részt vevő tudományos bizottság tagjai mindannyian osztják azt a nézetet, hogy az ember–állat viszony egyik alapvető jellemzője az erőszak, az emberi erőszak mértéke azonban csökkenthető, egyszersmind csökkentendő. A társteremtettség radikális etikájának követelői az erőszak teljes megszüntetése mellett törnek lándzsát. A béke megteremtésének első lépése, hogy az ember saját, legszűkebb környezetében békét teremtsen, és ez nem csupán embertársainkkal, hanem az állatokkal szemben is érvényes.

A dokumentum szerkesztőbizottsága azt a kompromisszumot tartja vállalhatónak, amely az állatok használatát megengedi, amennyiben az alkalmazott eljárások nem okoznak az állatnak fájdalmat vagy szenvedést, és az állat teremtett méltósága megőrizhető. Hangsúlyozza továbbá az állatokkal szembeni igazságosság kettős karakterét, azaz hogy a szenvedésre és fájdalomérzésre való képességük révén azonos bánásmódban kell részesülniük, ugyanakkor, mivel az állat nem tud saját haláláról, az etikai ítéletalkotásnál figyelembe kell venni ezt az embertől való lényeges különbözőséget is. E kettős karakter tudatosításával a bizottság szorgalmazza annak vizsgálatát, hogy a halálhoz való viszonyra alapozott bánásmódbeli különbség ember és állat között igazságosnak tekinthető-e. A nyilatkozat szerkesztői leszögezik, hogy igyekezetük ellenére nem sikerült áthidalni az erőszakcsökkentés mérsékeltebb iránya (amely az erőszakot a teremtett világ részének tekinti) és az erőszak teljes elutasításának radikális etikai álláspontja (amely a jézusi szeretetparanccsal összhangban visszautasít mindenfajta erőszakot) közti árkot.

A IV. rész – az egyházi nyilatkozatok között egyedülálló módon – az állatvédelem legfontosabb területeit és a konkrét teendőket sorolja fel. A fent lefektetett etikai elvek gyakorlati megvalósítása közben nem szabad megfeledkezni arról, hogy e nézetek konfliktusba kerülhetnek más, a társteremtettség fogalmát (el) nem ismerő értékrendekkel, amelyeket nem lehet egyszerűen félresöpörni, szükség van az egymást egyenlőnek tekintő partnerek kommunikációjára.

Az első és legfontosabb cselekvési terület a vágóállatok leölése. Az etikai alapvetésekben taglaltak alapján a nyilatkozat nem támaszt elvi aggályokat a húsfogyasztással szemben, ahogy az emberek többségében sem merül fel ilyen kétely. Nem mellékes szempont, hogy a húsevés egykori státuszszimbólum jellege a mai napig érzeteti hatását, ami a folyamatosan növekvő igényekben nyilvánul meg. A radikális etikai álláspontot hirdetőik azonban e téren is másként érvelnek: mivel a húsfogyasztás a tudomány mai állásfoglalása szerint nem okvetlenül szükséges az egészséges és kielégítő táplálkozáshoz, nincs, mi legitimálja az állatok ilyen célú leölését.

A vágóhidak működésének fokozottabb ellenőrzésére, ezen belül az állatok szenvedésének lehető leghatékonyabb csillapítására is szükség van. A rituális vágásoknál is figyelembe kellene venni, hogy a még élő állat vérének kieresztése kapcsán az előírások nem tiltják az állat elkábítását.

Az állatok levágását gyakran hosszadalmas szállítás előzi meg. Ennek gyakran kíméletlen körülményei ugyan csak érdemi javításra szorulnak. Az állatok levágását és szállítását illetően áthidaló megoldást jelenthetne a húsrak ésszerű növelése, valamint a tömegtermelés helyett a háztáji gazdálkodás célzottabb támogatása, mivel ezek határt szabnának a mértéktelen fogyasztásnak.

A haszonállattartás ellen nem merül fel elvi kifogás. Nem elégedhetünk meg azonban az állatkínzás pusztá kiküszöbölésével, hanem a haszonállatok mint társteremtények lehető legnagyobb mértékű jóllétére kell törekednünk, és kíméletesebb tartási formákat kell előnyben részesítenünk – ilyen lehet például a különböző típusú csonkítások szigorúbb korlátozása vagy az érzéstelenítés nélküli ivartalanítás betiltása.

A tenyésztés terén szintén az állatok egészségét és optimális életkörülményeit kell szem előtt tartani. A fajok közötti határok megtartása óvatosságra int, különösen a géntechnológia fejlődésére való tekintettel.

Az állatvédelem kérdései közül a legnagyobb nyilvános vitát kiváltó terület az állatkísérletek problémaköre. A dokumentum szerzői úgy foglalnak állást, hogy az állatkísérletek számát a lehető legkisebbre kell csökkenteni, és ahol lehet, helyettesítő eljárásokat (például sejtenyészeteken végzett tesztek) kell alkalmazni. A kísérleti állatok fájdalmát és szenvedését minimális szintre kell szorítani. Az állatokkal szembeni humánus bánásmód és irgalmaság alapkövetelménye állandó feszültségben áll az állatoknak való szándékos fájdalomkozással. Ezért hajlanak sokan arra, hogy ne vagy csak korlátozottan ismerjék el bizonyos fajok fájdalomérző képességét. A szenvedésre és fájdalomra való képesség valószínűsíthető megléte mégis döntő etikai jelentőséggel bír.

A vadászat komoly hagyományokkal rendelkező, kedvelt társasági szabadidős elfoglaltság, de mély kulturális beágyazottsága ellenére is felmerül a kérdés: vajon nem kell-e változtatnunk megrögzött szokásainkon, és a társteremtettség jobb megértésével nem kell-e erkölcsi értelemben is fejlődnünk. Az erdőgazdálkodás keretében folytatott vadászat, például a beteg állatok kilövése az irgalmas gondoskodás megnyilvánulása lehet, ellentétben a szórakozás kedvéért feláldozott állatok leölésével. Helyes lenne a vadászat helyett más társasági elfoglaltságokat előnyben részesíteni.

A prémes állatok vadászata külön területként kezelendő. Mivel korunkban a hideg elleni védekezésben ruházati célokra számos más, a prémekkel megegyező hőszigetelési képességű anyag felhasználható, a prémviselés etikailag nem védhető luxust jelent. Noha az egyes államok törvényileg tiltják, illetve szigorúan korlátozzák a prémkivittelt és -behozatalt, nem számolható fel könnyen az illegális prémkereskedelem. Kiemelten fontos ezért, hogy egyéni szinten is bojkottáljuk a prémes árucikkeket.

A nyilatkozat következő bekezdése az állatkínzó eljárásokkal előállított luxusélelmiszerek (libamáj, békacomb) kerülésére int. Ugyanilyen erkölcsi tilalom vonatkozik a ritka fajok vadászatából nyert egyéb luxuscikkekre (mint például az elefántcsontra vagy a krokodilbőrre).

A szórakozás keretében elkövetett állatgyilkosság (állatviadal, illetve sporthorgászat) a vadászathoz hasonló megfontolást érdemel. Helyettük a társas időtöltés más, állatokra veszélytelen formáinak meghonosítására volna szükség, ahogy ez az agyaggalamb-lövészet esetében sikerült is korábban.

A hobbiállatok tartása lehetőséget nyújt arra, hogy testközelből átélhessük a társteremtettség különböző aspektusait, az érzelmi kötődéstől az állat jólléte iránti folyamatos felelősségvisseléig. A háziállattartás a gyerekeket elvezetheti a teremtt világgal szembeni felelősség megtapasztalásához, ugyanakkor fontos, hogy a szülő mindig ott álljon a háttérben, ha a gyerek elmulasztaná a gondoskodást vagy valamilyen hibát vétene. Az idős embereknek szintén kell keresniük olyan személyt, aki adott helyzetben képes helyettük a háziállat ellátására. A hobbiállatokkal kapcsolatos megfelelő tudás nélkülözhetetlen: mindenféle rossz szándék nélkül is bánhatunk kíméletlenül az állatokkal, amennyiben adott esetben nem a számukra alkalmas életkörülményben tartjuk vagy helytelenül tápláljuk őket.

A kisállattartás egyik kiszolgáló iparága az állatkereskedelem. E téren a vonatkozó szabályok részletesebb kidolgozása és betartatása, valamint a szankciók szigorítása volna kívánatos.

Az állatkerti és cirkuszi állatok tartása komoly vitákat vált ki. Látnunk kell ugyanakkor, hogy az állatkertek az elmúlt évtizedekben jelentős átalakuláson mentek át, és napjaink modern létesítményei nemcsak sokkal kedvezőbb körülményeket biztosítanak az egyes fajok egyedeinek, de jelentős szerepet játszanak a fajok sokszínűségének megőrzésében is. A cirkuszi állatokat általában lényegesen rosszabb fizikai körülmények között tartják, de az optimális esetben folyamatos törődés nem engedi eltompulni az ilyen módon fogságban tartott egyedeket.

A nyilatkozat konkrét teendőket felsoroló fejezete végül a vadon élő állatokkal szembeni kötelezettségeket sorolja fel. E téren nem közvetlen cselekedetekre van elsősorban szükség, hanem arra, hogy tudatában legyünk az emberi civilizáció környezetre gyakorolt hatásának. Más szavakkal: kerülnünk kell az olyan magatartásformákat, amelyek a vadon élő állatok életterét beszűkítik, elpusztítják vagy a fajok sokféleségét fenyegetik. Ami az aktív szerepvállalást, a tetteket illeti: minden erőnkkal azon kell munkálkodni, hogy az élőhelyeket megőrizzük, esetleg helyreállítsuk, valamint a biodiverzitást a lehető legnagyobb mértékben fenntartsuk. A közlekedés fejlesztésének, valamint az ember nyílt teret igénylő szabadidős tevékenységeinek (olyan sportokra gondolhatunk elsősorban, mint a motorcsónakázás, a jetski, a sízés vagy a szörf) az állatok igényeit is szem előtt tartó szabályozása még várat magára.

Külön kategóriába sorolandók a városban szabadon élő állatok, a városi galambok, illetve kóbor macskák. Ezek túlszaporodása semmiképp sem kívánatos, ezért etetésüket kerülni kell. Kritikus esetekben állományuk ritkítása is szükséges lehet, ennek során azonban kíméletes eljárásokat kell választani.

A dokumentum V. része az egyház és a politika feladataira koncentrál. Az állattartók és az állati eredetű termékek felhasználóinak személyes felelősségén túl az állatvédelem kérdéseivel kapcsolatban az intézményekre, így az egyházakra is komoly felelősség hárul. A nyilatkozat a Példabeszédek könyvéből idéz: „*Nyisd meg szádat a némaért*” (31,8) – e felelősségvisselélés az állatokra is ki kell hogy terjedjen. Mivel a hittantanítás és az istentisztelet keretében viszonylag kevés szerep jut az állatoknak, tudatosítani kellene, hogy a *Miatyánk* szavai („*Jöjjön el a te országod*”) az egész teremtésre vonatkoznak, a társteremtett lények tehát éppúgy benne foglaltatnak, mint az ember.

Az egyház viselkedése akarva-akaratlanul mintaként szolgál a nyilvánosság számára, azaz komolyan kell vennünk a teremtés iránti felelősségvállalást, amelynek életvitelünkben is meg kell nyilvánulnia (ilyen intézkedés volt például, hogy egyes egyházi intézmények étlapján jelentős mértékben csökkentették a hústelekek kínálatát).

A politika feladata, hogy az alkotmányban rögzítse a környezetvédelem, azon belül is az állatvédelem célkitűzéseit. Az állatvédelmi törvénykezésben, valamint a törvény végrehajtásának ellenőrzésében is további lépésekre van szükség. Az egyháznak pedig meg kell találnia azokat az eszközöket, amelyekkel hatást gyakorolhat az egyes országok, valamint a nemzetek feletti együttműködések (a dokumentum idején még az Európai Közösség) döntéshozóira, és etikai elveit és a környezetvédelemmel kapcsolatos felismeréseit mind szélesebb körben propagálni tudja.

Tanulságok, következtetések

Ahogy a dokumentum rövid áttekintéséből kiderülhetett, a Németországi Evangélikus Egyház számára az állatokkal kapcsolatos emberi viselkedés alapelvei az irgalmasság, a humanitás és az igazságosság. Az aktuális helyzet kemény kritikája mellett számos javaslatot tesz az erkölcsileg botrányos gyakorlat enyhítésére, de nem határolódik el élesen és teljesen az állatok kihasználásának tényétől és módjától és tömeges leölésüktől. A dokumentum felveti ugyan az állatok – teremtesen alapuló – egyenjogúságát, de az ebből fakadó dilemmákra csak rámutat, az esetleges következtetéseket nem vezeti végig.

Az EKD állatvédelemmel kapcsolatos nyilatkozata több mint húsz esztendő. Sem előtte, sem az azóta eltelt időszakban nem találkozunk olyan hivatalos egyházi állásfoglalással, amely kizárólag e témát járta volna (legalább ilyen alapossággal) körül. A környezetvédelem és a teremtésvédelem ügye ugyan folyamatosan napirenden van, érzékelhető a klímaváltozás problematikája, és az is, hogy a hozzá kapcsolódó etikai kérdések az egyházakat is kihívások elé állítják, az állatvédelem és az állatok jogainak képviselője azonban mintha kevésbé foglalkoztatná az egyházak felelős vezetőit. Ahogy a bevezetőből láthattuk, az állatok jogainak kérdése – az állatokkal folytatott párbeszéd híján – meglehetősen ingoványos terület, mégis akadnak olyan cölöpök, amelyekre az állatokkal szembeni viselkedés etikai alapelvei lefektethetők. Ha az egyház hagyományaihoz hűen szigorú bibliai alapokon kívánjuk elgondolni teendőinket, akkor is találunk ilyen támpontokat. Az egyik legfontosabb ezek közül, hogy az állatok társaink, kísérőink a teremtésben, akik iránt felelősséggel tartozunk. A szociális érzékenység alapvető keresztény értéke a teremtett világ iránti érzékenységgé szélesedhetne, ha a szeretetparancsot nem pusztán az emberekre vonatkoztatnánk. A bibliai hermeneutika egyik új feladata lehet, hogy értelmezési keretet teremtsen a társteremtény, illetve a társteremtettség fogalmának. Hogy a szeretetparancs mennyiben terjeszthető ki az állatokra, az a mai napon valószínűleg nem eldönthető és nem eldöntendő, ugyanakkor mindenképpen felteendő kérdés.

Hivatkozott művek

- AMÉRY, Carl 1972. *Das Ende der Versöhnung. Die gnadenlosen Folgen des Christentums*. Reinbek, Hamburg.
- MELIN, Anders: *Towards a Theological Virtue. Ethic for the Preservation of Biodiversity*. www.ecen.org/uploads/10theology_biodiversity.pdf. (Megtekintés: 2012. december 3.)
- PASSMORE, John 1974. *Man's Responsibility for Nature: Ecological Problems and Western Traditions*. Charles Scribner's Sons, New York.
- RYDER, Richard D. 2000. *Animal Revolution: Changing Attitudes Towards Speciesism*. Jav., átdolg. kiad. Berg, Oxford – New York.
- SINGER, Peter 2001. Animal Rights. *Slate Magazine*, http://www.slate.com/articles/news_and_politics/dialogues/features/2001/animal_rights/_2.html. (Megtekintés: 2012. december 11.)
- SINGER, Peter 1985. *The Animal Liberation Movement. Its Philosophy, Its Achievements, and Its Future*. Old Hammond Press, Nottingham.
- WHITE, Lynn 1967. The Historical Roots of Our Ecological Crisis. *Science*, 155. évf. 1203–1207. o.



Szűcs Kinga (1975) az ELTE magyar és német szakán szerzett diplomát, majd 2003-ban a Central European University (CEU) történelem szakos posztgraduális mesterképzésén végzett. Jelenleg az Evangélikus Hittudományi Egyetem mesterszakos hallgatója szociáletika szakirányon.

Úton 2017 felé

Kőhádi
Dorottya

Az MEE Reformációi Emlékbizottságának munkája (1. rész)

Mind a világ, mind hazánk evangélikussága nagy várakozással tekint a reformáció kezdetének 500 éves jubileumára. 2017-ben világszerte hálaadással és ünnepléssel fognak megemlékezni a Luther Márton és reformátortársai által megkezdett egyház- és világtörténelmi jelentőségű munkáról. A méltó ünneplés sokrétű feladatot ró az egyházakra, hiszen nem csupán a templomok falai között kívánunk összegezni, hálát adni, hanem kilépve a világ elé, konferenciákkal, kulturális események sorával, könyvekkel, sajtótermékekkel, digitális adatbázisok létrehozásával, tévé- és rádióműsorokkal, zeneművekkel, koncertekkel, filmmel, kiállítá-sokkal, turizmussal kapcsolatos programokkal és számtalan más érdekes, színes módon kívánunk emlékezni és megmutatni magunkat. A Magyarországi Evangélikus Egyház a Reformációi Emlékbizottság felállításával jó időben, már 2010-ben hozzálátott a tervezéshez, szervezéshez, koordináláshoz. Ezt a nagyszabású, egyházunk értelmiségét megmozgató, kreatív szellemi, lelki munkát most két részletben mutatja be a *Credo* folyóirat *Evangélikus műhely* című rovata, összefoglalva a kezdeteket, az előzményeket is. (A második részben a tizenkét kötetesre tervezett Luther-életműsorozat szerkesztéséről és kiadásáról adunk átfogó képet.) Még ez a kétrészes cikksorozat is csak ízelítő, hiszen folyamatosan születnek új ötletek, tervek, elképzelések.

A magyar evangélikus kezdet: már 2010-ben „vitorlát bontottunk”

Több mint három évvel ezelőtt, 2010. január 28-án tudatta az MTI-vel Fabiny Tamás püspök: „Megkezdődött a készülődés a reformáció 500 éves jubileumára azzal, hogy Budapesten megtartotta első ülését a reformációi emlékbizottság.” A tervek között már akkor szerepelt egyebek mellett rajzfilm, irodalmi alkotás és komolyzenei mű készítése a reformáció elindítójáról, Luther Mártonról, aki 1517. október 31-én Wittenbergben meghirdette az egyház megújításának programját. A zenemű szerzésével a tervek szerint Szokolay Sándort bízzák meg – nyilatkozta akkor a távirati irodának a bizottság elnöke. A tizenöt tagú, evangélikus egyháziakból és világiakból álló bizottság célja a felkészülés megkezdése és összehangolása 2017-re. Az előkészületek kezdetét hivatalosan a pütkösi istentiszteleteken hirdették ki a gyülekezetekben. A nemzetközi Luther-évtized programsorozatát egyébként már 2009 szeptemberében útjára indították a németországi Wittenbergben, ezzel összhangban a Magyarországi Evangélikus Egyház (MEE) is megkezdte készülődését a nagy jelentőségű jubileumra. A megemlékezésnek, felkészülésnek egyfajta keretet ad, hogy 2017-ig minden évnek saját tematikája van. A reformáció mai üzenetét tematikus évek sorával jeleníti meg a hazai evangélikusság a világ 70 millió lutheránusával összhangban.

Az előkészületek, ahogyan arról az alakulást bejelentő híradás is beszámolt, alapvetően három fő területen zajlanak: beruházások (az Országos Evangélikus Múzeum bővítése, digitalizálási munkák), kiadványok (protestáns lexikon és Luther-sorozat), illetve rendezvények. Utóbbiak között szerepelne egy, a reformációt bemutató tudományos konferencia és egy országos kiállítás, illetve egy vándorkiállítás, amelyet autóbusszal visznek majd körbe az országban.

Természetesen az evangélikus egyházi sajtó, az Evangélikus Hírszolgálat és az *Evangélikus Élet* című hetilap, valamint az elektronikus média is hírt adott a nagy kezdetről, hangsúlyozva, hogy az MEE Zsinatának felhatalmazásával és Országos Presbitériumának megbízásával és Országos Presbitériumának megbízásával



ből 2010. január 27-én kezdte meg munkáját az MEE Reformációi Emlékbizottsága. A grémium 2010 pünkösdjét jelölte ki a jubileumra való felkészülés zászlóbontásaként.

Az akkori interjúban a bizottság elnöke, dr. Fabiny Tamás püspök rámutatott: „Nem pusztán egy egyháztörténeti eseményt szeretnénk magunkban ünnepelni 2017-ben, hanem a reformáció megindulásának ötszázadik évfordulóját be akarjuk ágyazni az egész egyház kontextusába. Azt szeretnénk, ha például a katolikusok is ügyüknek éreznék a reformációt. Németországban már régóta gyakorlat az, hogy október 31-én katolikus lelkész prédikál az evangélikus templomban. De

az is a terveink között szerepel, hogy elérjük: 2017-et állami szinten nyilvánítsák a reformáció évének, mint ahogy 2008 a Biblia, illetve a reneszánsz éve volt.”

A további tervekből: Luther- vagy reformációi szobor felállítása, emlékérem és emlékbélyeg kibocsátása, gályarab-emléktúra kialakítása a hazai református és a szlovák protestáns testvéregyházak bevonásával.

Egyházunk fája – Wittenbergben és Budapesten

„Ha tudnám, hogy holnap elpusztul a világ, még ma ültetnék egy almafácskát.” (Luther) 2011 óta áll egyházunk fája a wittenbergi Luther-kertben és Budapesten, a Reformációi emlékparkban. Egy-egy szép jelkép, egy-egy ünnepélyes pillanat tanúi lehettek mindazok, akik egyházunk tagjait képviselve egy téli hárs csemetefát ültettek el Wittenbergben, a reformáció szülőhelyén, illetve egy császárfát a budapesti Reformációi emlékparkban. 2011. április 12-én a Magyarországi Evangélikus Egyház Reformációi Emlékbizottságának tagjai kihelyezett ülésükön igei liturgia mellett ültették el egyházunk fáját a wittenbergi Luther-kertben. Dr. Fabiny Tamás prédikációja magyar és német nyelven hangzott, majd Hans W. Kasch mondott beszédet a Lutheránus Világszövetség képviselőjében. Ittész János nyugalmazott püspök és Fabiny Tamás püspök áldásával és az *Erős vár a mi Istenünk* eléneklésével ért véget az ünnepség. A bizottság tagjai egy-egy igével magyar és német földet szórtak a fa tövére. Hogy jelezzék a fa eredetét, néhány piros-fehér-zöld szalagot is akasztottak az ágakra. A Magyarországi Evangélikus Egyház képviselői által elültetett fa egyike az évfordulóra emlékeztető ötszáz emlékfának.

2011. október 5-én a fasori evangélikus templom melletti Reformációi emlékparkban, a Városligeti fasor és a Bajza utca sarkán – csatlakozva a Lutheránus Világszövetség kezdeményezéséhez, s egyben az *Október a reformáció hónapja* rendezvénysorozat nyitányaként – az emlékbizottság tagjai és egyházunk hívei körében ismét fáültetésre került sor. Aradi György fasori lelkész igehirdetése után Fabiny Tamás püspök egy doboz wittenbergi földet is szórt a fa tövére, emlékeztetve, hogy magyarországi földet hintettek a wittenbergi fára, így most a két testvérfa tövén a másik országból származó rögök is éltetik a fákat.

Fabiny Tamás többek között erről szólt wittenbergi igehirdetésében:

„Neki [Jézusnak] növekednie kell, nekem pedig kisebbé lennem...» (Jn 3,30)

Kedves Testvérek! Növekednie kell... Természetesen ez igaz erre a fára, amit most ültetünk... És az apostoli igé is igaz: »Én ültettem, Apollós öntözte, de a növekedést az Isten adta.« (1Kor 3,6)

Elég nagy ez a fa, de – a biológia törvényeinek megfelelően és a mi reményünk szerint is – még növekednie kell. Egyre nagyobb és lombosabb fák kell hogy benépesítsék ezt a wittenbergi Luther-kertet. (...) Keresztelő János jól tudta: Jézusnak kell növekednie, neki pedig kisebbé lennie.

Miként alkalmazhatjuk magunkra ezt az igét? Diaszpórahelyzetünket magyarázhatjuk ezzel? Általában a kisebbségi létet? Ezzel talán jó lesz vigyázni, mert könnyen kiderülhet rólunk, hogy valójában kisebbségi komplexus gyötör minket. Egyházként nem ajánlatos belesétálnunk abba a csapdába, amelyet magyar politikusaink néhány évvel ezelőtti vitája jelentett: a »merjünk nagyok lenni« – »merjünk kicsik lenni« hamis alternatívájára gondolkodni. Ebben az összefüggésben hadd javasoljam azt, hogy merjünk akkorák lenni, amekkorák éppen vagyunk. (...)

Kedves Testvérek! Faültetésünk alkalmából eszünkbe kell hogy jusson a Luthernak tulajdonított, sokat idézett mondat: »Ha tudnám, hogy holnap elpusztul a világ, még ma ültetnék egy almafácskát.« A budapesti fásori gimnázium díszterme előtti szobor is ennek a – vélhetően – Luther-apokrifnak állít emléket. Nekünk, magyaroknak talán József Attila *Kertész leszek* című versének sorai is eszünkbe juthatnak erről: »Ha már elpusztul a világ, / legyen a sírjára virág.« Csernobil és Fukusima után talán nem is olyan abszurd a vers vagy a Luthernak tulajdonított mondat felvetése. Aki azonban fát ültet, az bízik a jövőben. Minden baljós prognózis ellenére az életre szavazunk. Itt, a wittenbergi vártemplom tövében valósul meg a Luther-kert. (...) Jó sétálni egy ilyen kertben, amely a Szentírás gazdagságát idézi meg. És jó sétálni egy olyan kertben is, amelynek fái a világ evangélikusságát, vagy még szélesebben, a világ keresztyén egyházainak sokszínűségét jelenítik meg. A mi egyházunk fája sem gyökértelen. Hiszem, hogy – megannyi veszély ellenére is – virágba borul és termőre fordul ez a fa.»

Az LVSZ-es kezdetek: Budapest, 2011. november 14–15.

A Lutheránus Világszövetség a világ 79 országában 145 tagegyházat és több mint 70 millió tagot számlál. Néhány évvel ezelőtt a Lutheránus Világszövetség döntéshozó testülete határozott arról, hogy létrehoz egy reformációi emlékbizottságot, amely a Luther Márton Ágoston-rendi szerzetes által elindított, reformáció néven ismert egyháztörténelmi eseménysorozat 1517-es kezdetének 500 éves évfordulójára, 2017-re készül. Az alakuló ülésre – érdekes módon – éppen Budapesten, 2011. november 14–15-én került sor, az Északi Evangélikus Egyházkerület püspöki hivatalában. Ezekben a napokban tárgyalt hazánkban az LVSZ vezetősége, így kerülhetett sor az emlékbizottság ünnepélyes megalakulására és első ülésére a Szilágyi Erzsébet fasorban. A bizottság elnöke dr. Walter Altmann braziliai professzor, tagja többek között Martin Junge, az LVSZ főtitkára is. Amint arról dr. Fabiny Tamás püspök, a LVSZ közép-kelet-európai régiójának alelnöke tájékoztatta annak idején az Evangélikus Hírszolgálatot, a bizottság kilenc taggal alakult meg. Az LVSZ hét régiójának egy-egy képviselője, elnök és főtitkár, valamint tanácsadók vesznek részt a munkában. Az MEE-t érte a megtiszteltetés, hogy a kétnapos alakuló ülésnek otthont adhatott. Az 1984-es budapesti LVSZ-nagygyűlés óta nem volt hazánkban ilyen magas szintű értekezlet.

Az előkészítő munkáról a régió alelnöke elmondta: 2017-re készülve szó esett a központi és az egyes tagegyházak ünnepségeiről. Fontos pillanata volt az ülésnek Richly Zsolt Balázs Béla-díjas rajzfilmrendező, animátor, grafikus Luther Márton életéről és a reformációról készített rajzfilmtervezetnek bemutatása. Az azóta már a mintacipzódón (a bemutató filmen) dolgozó művész ötlete azért is egyedülálló, mert Luther életéről a világon még sehol sem készült rajzfilmsorozat.

A lehetőségek végiggondolása mellett arról is tárgyalt az emlékbizottság, hogy 2017-ben globális ünnepséget szeretne a világszövetség, hiszen az evangélikusság jelentős része a harmadik világban él, növekvő evangélikus egyházak vannak



Afrikában, Ázsiában. Szintén fontos elhatározás, hogy ökumenikus jelleget kívánnak adni az ünnepségeknek, amely az egész egyház ünnepe lesz: nem ünneplés (celebration), hanem közös megemlékezés (commemoration) a protestáns egyházak közösségében és nyitva a katolikus egyház felé is. A Vatikán és az Evangélikus Világszövetség között ugyanis ötven éve folyik párbeszéd, és ezt az évfordulót az 500 éves jubileum mellett szintén előtérbe kívánják helyezni. Végül szeretnének a digitális és az elektronikus munkára minden eddigénél komolyabb hangsúlyt fektetni. Ami 500 évvel ezelőtt a könyvnyomtatás volt, az ma a digitális világ. Ennek jegyében interaktív honlapok terve és digitalizációs program készítése van napirenden,

valamint különböző, evangélikus egyházi ünnepi anyagok közkinccsé tétele is a törekvések között van. Az MEE már dolgozik az Evangélikus Digitális Könyvtár létrehozásán, amint arról az alábbiakban részletesen is olvashatnak.

A felkészülési évek kezdeteként 2015-öt jelölték meg, a három év (2015, 2016, 2017) csúcspontja természetesen a reformáció 500. évfordulójának esztendeje lesz, amikor az LVSZ soron következő nagygyűlése is esedékes.

A bizottság tagjai, tematika és koncepció¹

A Reformációi Emlékbizottságot az MEE Zsinata hozta létre, tagjai lefedik az egyes szakterületeket. A gyűjtemények (Evangélikus Országos Levéltár, Könyvtár és Múzeum), a könyvkiadás képviselői, az egyházzene, egyháztörténelem szakértői, a Luther-fordítás készítői, az egyházvezetés (a püspökök és az országos iroda igazgatója), valamint a média képviselői is részt vesznek az üléseken.

A reformációi emlékévhöz kapcsolódó védnöki kör a Luther-kötet akadémiai bemutatójakor lépett színre. Jeles akadémikusok, tudósok, művészek alkotják, akik nevüket adják az ügyszéknek: Csermely Péter biokémikus, az MTA doktora; Halász Béla orvos, az MTA rendes tagja; Jermy Tibor agrozoológus, az MTA rendes tagja; Rudolf Keller egyháztörténész, a Martin-Luther-Bund alelnöke (Németország); Kiss Jenő nyelvész, az MTA rendes tagja; Kónya Péter történész, az Eperjesi Egyetem rektorhelyettese; Makovitzky József orvos, az MTA külső tagja; Polgár Rózsa Munkácsy- és Kossuth-díjas textilművész, a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia tagja; Réthelyi Miklós orvos, az MTA doktora; Ritoók Zsigmond klasszika-filológus, az MTA rendes tagja; Sólyom Jenő fizikus, az MTA rendes tagja; Sulyok Elemér bencés szerzetes; Tomcsányi Pál agrármérnök, az MTA rendes tagja. (Rudolf Keller személyében külföldi tagja, Kónya Péter személyében határon túli magyar tagja, Sulyok Elemér személyében római katolikus tagja, Polgár Rózsa személyében művész tagja is van a védnöki körnek.)

¹ A fejezet a dr. László Virgillel, az emlékbizottság titkárával készült interjú alapján íródott. – K. D.

2017-ig minden évnek sajátos tematikája van

A tematikus évek szerint haladva a bizottság fogadja el és hagyja jóvá a tematikus év plakátját, szlogenjét. A tematikus évek szerint középiskolai pályázatok is kerülnek kiírásra a teljesebb felkészülés jegyében. Az Evangélikus Országos Múzeum szintén a tematikus évekhez kapcsolódóan rendez időszakos kiállításokat.

Luthertől és a reformációtól elválaszthatatlan a zene. Ennek jegyében minden évben megrendezésre kerül a korálünnepe. Tervben van egy *Egyházzenei enciklopédia*, egy *Himnológiai lexikon*, egy új komponálású orgona-előjáték-kötet kiadása, pályázat kiírása énekkari művek komponálására és egy reformáció témájú musical vagy rockoratórium elkészíttetése is. 2014-ben, „Dávid évében” ünnepi hangversenyt tervez a bizottság, illetve *A reformáció századának evangélikus istentiszteleti formái Magyarországon és Németországban* címmel egy négyrészes program-sorozatra is sor kerülne. Számos konferenciát rendeztek már meg a bizottság támogatásával: Kulcsár György-konferencia (az Országos Széchényi Könyvtár és az MEE Gyűjteményi Tanácsa rendezte 2011 októberében); a *Leuenbergi konkordia* 40. évfordulója a reformátusokkal közösen az EHE-n 2013 márciusában vagy a *Hogyan tekintenek Luther és a reformáció 500 éves örökségére a testvéregyházak?* című, 2012. december 8-i kerekasztal-beszélgetés a katolikus, ortodox, református, baptista társegyházakkal és a Luther Szövetséggel közösen. Sor került az EOM rendezésében 2012. október 16-án egy mariológiai konferenciára, szintén a Deák téren, „*Áldott vagy te az asszonyok között*” – *Mária és az evangélikusok Magyarországon* címmel.

A tematikus évek listája:

- 2010 – Reformáció és nyilvánosság
- 2011 – Reformáció és szabadság
- 2012 – Reformáció és a nők
- 2013 – Reformáció és tolerancia
- 2014 – Reformáció és kultúra
- 2015 – Reformáció és oktatás
- 2016 – Reformáció és nemzet
- 2017 – Reformáció és ünnep

Reformátusokkal közös projektervek

A *Magyar protestáns egyháztörténeti és művelődéstörténeti lexikon* elkészítése, amely valószínűleg digitálisan kerül kiadásra, a régi Zoványi-féle *Protestáns lexikon* felfrissítése lenne. A szerkesztőségben Czenhe Miklós, dr. Kónya Péter, dr. Korányi András és dr. Mányoki János képviselik evangélikus egyházat.

Az egyik legizgalmasabb vállalkozás keretében 2017-ben közös, nagy kiállítást terveznek a Magyar Nemzeti Múzeumban. A fő cél, hogy 2017-et nemzeti emlékévvé lehessen nyilvánítani. Idén áll fel Balog Zoltán nemzetierőforrás-miniszter vezetésével egy, az állammal közös reformációi emlékbizottság. Protestáns egyház- és művelődéstörténeti konferencia, valamint közös ünnepi zsinati ülés is szerveződné 2017-ben a református egyházzal közösen.



Pereg a film...

„Luther élete és kora az egyik legizgalmasabb szellemi kaland”



2012 szeptemberében szintén volt ok az öröme, ünneplésre, ez alkalommal a „másik legnagyobb” egyházi vállalkozásunk mérföldkövéhez érkezett el Richly Zsolt és munkatársi csapata. Megkezdődtek ugyanis a Luther-rajzfilm bemutató filmjének, az úgynevezett pilotepizódnak a készítési munkálatai, amelyet az alkotók számos helyen bemutatva, promotálva kívánnak a lehetséges szponzorok, illetve a nyilvánosság elé tárni. A 12 perces epizód a sorban a harmadik, *Isten tenyerén* címmel, és a már felnőtt, tudós Luther és Staupitz áll a középpontjában. A szinkronmunkálatokra Budapesten, a Saint Audio Stúdióban került sor 2012. szeptember 18-án, Richly Zsolt rajzfilmrendező, grafikus, Balázs

Béla-díjas és érdemes művész vezetésével. A munkálatok megkezdése előtt dr. Fabiny Tamás rövid áhítattal, igei bevezetéssel, az animáció szó bibliai előfordulásait sorolva adott igei útravalót az alkotóknak, megáldotta munkájukat, és az egyház részéről biztosította őket a további támogatásról, végül sikeres, eredményes munkát kívánt minden részt vevő alkotónak. A dialógusokat Tomasevics Zorka magyar szinkronrendező, egyetemi tanár, több mint 2000 film gyártásvezetője, asszisztense, rendezője, szövegírója rendezi. Utasításait a vezérlőben hallgatva a Kossuth Rádió „Erős vár a mi Istenünk!” címet viselő evangélikus félórájának hallgatói is betekintést nyerhettek abba, hogy milyen komoly, precíz, aprólékos munka egy ilyen hangfelvétel: minden szónak, hangsúlynak, levegővételnek, leállásnak a helyén kell lennie. Ottjártunkkor éppen Kisfalusi Lehel és Bodrogi Attila színészek alakításait rögzítette a stáb. A pilotepizód elkészítésére egy teljes év áll rendelkezésre, így remélhetőleg ez év szeptemberében már láthatjuk is a kész alkotást.

Evangélikus művész alkotása lesz a rajzfilm

Korántsem véletlen, hogy a téma meghihlette: a Luther-rajzfilmet megálmodó Richly Zsolt rajzfilmtervező, -rendező, címzetes egyetemi tanár egyházunk, ezen belül a budavári gyülekezet tagja. Sopronban született, középiskolai tanulmányait is a városban, a Berzsényi Dániel Evangélikus Gimnáziumban végezte el. Egyházunkhoz és a reformátorhoz kötődő első emlékeit is ebben a városban szerezte: a Líceumban kapta első Bibliáját hitoktatójától, Magassy Sándortól, amelyet máig megőrzött. Konfirmációjára pedig Weltler Rezső lelkész készítette fel, aki sokat tanított neki Luther Mártonról és reformátor társairól. A Balázs Béla-díjas és érdemes művész egyéni kiállításainak egyebek mellett egyházunk is otthont adott már. Az ötlethez – amely a művész elmondása szerint 1994 óta foglalkoztatja – remek alkotótársakat nyert meg, egyetértésben a reformációi emlékbizottsággal és a tervekkel való megismerkedés óta vele folyamatosan tárgyalásokat folytató, – saját kifejezésével – „legjobb menedzserévé” lett Fabiny püspökkel. Lackfi János József Attila-díjas költő, író, műfordító – akit az irodalmi forgatókönyv elkészítésével bíztak meg – filmnovellája fog

megelevenedni a vásznon. A fiatal, tehetséges, üdítő nyelvi leleményeiről is ismert író, költő munkássága a garancia arra, hogy könnyen érthető, élvezhető, nem archaizáló nyelvezettel fog megszólalni a film. A rajzfilmepizódok céljáról szólva Richly Zsolt ezt mondta: „Ennek a sorozatnak véleményem szerint az lehet a küldetése, hogy ha levetítik egy kisközösségben, körbe lehet ülni az asztalt, lehet róla beszélni, egy előadásnak is lehet az alapanyaga. Az elmondottak miatt nem egész estés filmet, hanem sorozatot tervezünk a kezdetektől fogva. Tizenkét epizódra gondoltunk. Nem bármilyen sorrendben levetíthető részek, hiszen Luther Márton életútját kronologikusan mutatja be. Akár konfirmációs ajándék is lehet majd a későbbiekben, hittanórai, bibliaórai anyag is lehet, ha a sorozat továbbéléséről is gondolkodunk.” A film háromrétegű lesz: a kronológiai eseménysort a narratíva közvetíti, Luther belső vívódásai, imái vizuálisan jelennek majd meg, végül a dokumentumok felvonultatása teszi hitelessé az alkotást. „Ezt a három réteget szeretném vegyíteni. A mai fiatalság, amely a klipek képözönéhez szokott, reményeim szerint veszi majd a lapot” – mondta Richly Zsolt 2010-ben a *Credónak* adott interjújában. „Luther élete és kora az egyik legizgalmasabb szellemi és művészettörténeti kaland, amivel valaha találkoztunk.” A küzdő, vívódó, nagyon emberi személyiséget, a hitéért nap mint nap megküzdő reformátort megragadni kívánó rendező modern, figyelemre méltó személyiségnek, igazi „mai embernek” látja és látatja majd Luther Mártont. A háttérmunkában az evangélikus gyűjtemények munkatársai, különösen is Zászkaliczky Zsuzsanna, az Evangélikus Országos Múzeum művészettörténésze ad felbecsülhetetlen szakmai segítséget a művészeknek.



Egy perc ezer euró...

Az anyagiak tekintetében is óriási vállalkozás a projekt, hiszen egy rajzfilm egyetlen perce ezer euróba kerül, amit a bevett gyakorlat szerint úgynevezett előszponzorálással szoktak finanszírozni. Még mielőtt „bármilyen történe”, máris komoly forrást igényel egy ilyen film: az előkészítés költsége az egyharmadát teszi ki a projekt teljes költségvetésének. Ha együtt van a stáb, és a pénz is rendelkezésre áll, havonta egy percet lehet elkészíteni, de nagyobb stábbal még gyorsabb a munka. Még a 2017-es évet megelőzően lenne ideális elkészülni, hiszen a filmet teríteni is kell, és a hozzá kapcsolódó segédkönyvek, promóciós anyagok elkészítése is időt igényel.

A filmsorozat tervezett összköltsége – 2012-ben kalkulálva – 255 674 408 Ft-ra rúg. Ennek az összegnek mintegy 10 százalékát tervezi 2017-ig támogatás formájában nyújtani az MEE az emlékbizottság döntése értelmében. Természetesen ezek az összegek még változhatnak, és szponzorok, támogatók jelentkezését is várják. Több külföldi és belföldi támogatást sikerült már eddig elnyerni: az LVSZ Német Nemzeti Bizottsága, a finn egyház, a Nemzeti Kulturális Alap járult hozzá többek között a produkcióhoz. Az MEE és a Luther Kiadó között megállapodás jött létre a Luther Animációs Műhely létrehozásáról. Ez a Luther Kiadón belül – saját bankszámlával és költségvetéssel – működik.



A 12 epizód zenéjében is méltó emléket kíván állítani a zeneszerető, énekszerző Luthernek. Hogy a világ is felfigyel a készülő alkotásra, annak már most megvannak a biztató jelei: a Magyar Televízió *Aranymetszés* című műsorában 2012 novemberében bemutattak egy 6 és fél perces videót a Luther-animációról, amely megtekinthető a <http://www.ref500.hu/luther-film/aranymetszes-2013-igy-keszul-a-luther-film-animacioja> linkre kattintva.

Könyv és film a még teljesebb tudásért

A Richly Zsolt által megalkotandó Luther-rajzfilmhez az evangélikus egyház könyvkiadója is csatlakozni fog az igazgató elmondása szerint: egy értelmezést segítő, magyarázó füzet- és kézikönyvcsalád kiadásának terve körvonalazódik. A kis könyvek célja az iskolai hitoktatás segítése, a háttér megrajzolása, a személyek alaposabb bemutatása, az alapvető információk megadása és kibontása, amely a rajzfilmmel együtt átfogó ismeretet adna a fiataloknak és természetesen minden, a téma iránt érdeklődő olvasónak.

Gyűjteményi adatbázis a hosszú távú megőrzésért²

2011. november 23-án *Gyűjteményi anyagok digitalizálása – hosszú távú megőrzés* címmel egyházunk Gyűjteményi Tanácsa nyilvános ülést tartott, amelyen meghatározták a közeljövő feladatait. Ez a tervezés szerencsésen találkozott a *reformáció.500* elnevezésű programmal, amelynek keretében a reformációi emlékbizottság az utóbbi években számos régi könyv és folyóirat digitalizálását indította el. A nagyszabású munkát az Evangélikus Országos Könyvtár egyrészt szakmailag, másrészt az általuk őrzött anyagok rendelkezésre bocsátásával támogatja. Hogy pontosan milyen könyvek, folyóiratok kerülnek digitalizálásra, azzal kapcsolatban az emlékbizottság egyháztörténeti munkacsoportja állította össze azoknak a műveknek a listáját, amelyeket 2017-ig az evangélikus egyház digitalizáltat és az interneten ingyenesen közzétesz. Az eddig elkészült anyagok a Magyar Evangélikus Digitális Tárban (Medit) érhetők el, a <http://medit.lutheran.hu> címen. Erről az informatikus szemével Bogdányi Gábor, az MEE Internet Munkacsoportjának vezetője – aki strukturált formában folyamatosan felteszi az internetre az anyagokat – adott tájékoztatást az *Evangélikus Élet* és a *Thesaurus Evangélikus Gyűjteményi Szemle* számára.

Magyar Evangélikus Digitális Tár (Medit)

A reformáció kezdetének 500. évfordulójára készülve, a reformációi emlékbizottság megbízásából 2011 óta folyamatosan zajlik a magyarországi evangélikus művek digitalizálása és közzététele az interneten az Evangélikus Országos Könyvtár (EOK) és Levéltár (EOL) anyagaiból. 2013 tavaszán több mint 80 000 oldalnyi anyag olvasható már a világhálón (<http://medit.lutheran.hu/>). A tervek között szerepel a legfontosabb evangélikus folyóiratok 1851–1945 közötti évfolyamainak digitalizálása. (Itt nem okoz problémát a szerzői jogok kérdése.) Az 1851 előtti muzeális anyagokat pedig pályázat útján szeretnék digitalizálni. A gyűjtőkönyvtárban teológiai diszciplínák (Ószövetség, Újszövetség, rendszeres teológia, gyakorlati teológia stb.) szerint lehet indítani a keresést, így a kívánt mű két kattintással elérhető.

² A fejezet a dr. Hubert Gabriellával, az Evangélikus Országos Könyvtár tudományos munkatársával, a Medit és a MEB szerkesztőjével készült interjú alapján íródott. – K. D.

A Luther Kiadó által digitalizált folyóiratok (elsősorban a *Lelekipásztor*) is ezen a honlapon lesznek elérhetőek. A kiadótól kapták meg a hatkötetes Masznyik-féle Luther-sorozatot is. Hubert Gabriella elmondta: várják a keresetű, pdf-formátumú tanulmányokat, könyveket, elsősorban a teológiai tanároktól, kutató tanároktól, az egyházi értelmiség tagjaitól. A beérkezett új anyagokat negyedévente teszik közzé, használatuk ingyenes, bárki számára hozzáférhető. A cél természetesen a hosszú távú megőrzés, nem „csak” 2017-ben gondolkoznak munkatársaival. Ahogy arról az egyház stratégiája is szól, fontos a hálózatépítés. Az egyház különböző területein élő – író, dolgozó, alkotó – emberek összekötése előrevisz, fontos, hogy „lássuk egymást”, azaz hogy eredményeinket, szellemi munkáinkat meg tudjuk osztani egymással.

A Medit végső formájában tartalmazza majd a magyarországi evangélikusokkal kapcsolatban 1800–2010 között írt teológiai és történeti műveket. Az Országos Széchényi Könyvtár, a Luther Kiadó vagy mások által digitalizált 1517–1800, illetve 1800–2010 között írt műveket linkekkel kapcsolják be a Meditbe. A digitalizálás első hullámában többek között Payr Sándor és Zsilinszky Mihály műveit, illetve a *Credo* folyóirat számait, valamint a *Magyar protestáns egyháztörténeti adattár* köteteit dolgozták fel, a második hullámban egyházi jogi és gyülekezettörténeti monográfiák, névtárak, valamint az *Evangélikus Egyház és Iskola*, illetve az *Evangélikus Theologia* című folyóiratok számai kerültek sorra.

Az idei, 2013-as digitalizálás két nagy sarokpontja az *Evangélikus Órálló* (a hazai négy evangélikus egyházkerület hivatalos közlönye, 1905–1919) és a levéltári anyagok, az egyetemes közgyűlések jegyzőkönyveinek, 1843–1961 közötti dokumentumainak feldolgozása. A stencilezett, ódon lapok átgépelve jelennek majd meg, hogy keresetű legyenek az adatok. A névtárak és más muzeális könyvek, például Torkos András Újszövetsége is hamarosan felkerül a virtuális közös kincstárba.



A digitalizálás munkáját az Arcanum végezte

A reformációi emlékbizottság az Arcanum Adatbázis Kft.-t bízta meg az anyagok digitalizálásával. Az Arcanum Magyarország vezető tartalomszolgáltatója, tömeges digitalizálási projekteket végez. Honlapján megtalálható a Luther-rózsa is: egy kattintással elérhető a Medit a reformáció.500 logójával, a praktikum jegyében itt más keresési lehetőséggel bővítve a böngészést. Az Arcanum látogatói is értesülhetnek róla – s ez jó példa arra, ahogyan az egyház kilép a világ elé szellemi, kulturális, muzeális kincseivel –, hogy 2017-ig az evangélikus egyház digitalizáltatja és az interneten ingyenesen közzéteszi a magyarországi evangélikusokkal kapcsolatos fontosabb teológiai és történeti műveket, valamint a legfontosabb levéltári gyűjteményeket: <http://www.arcanum.hu/adatbazisok/>; <http://apps.arcanum.hu/evangelikus>. A digitalizálандó tartalmak kiválasztásában elsősorban élveznek a folyóiratok, teológiai, egyházi jogi és egyháztörténeti művek, ilyen jellegű levéltári dokumentumok, valamint a legfontosabb evangélikus szerzők életművei, illetve a muzeális értékű könyvek. Az adatbázis folyamatos, évenkénti frissítéssel, egyre növekvő mennyiségű tartalommal bővül.

Magyar Evangélikus Bibliográfia (MEB)

A MEB a magyar(országi) evangélikus szerzők evangélikus egyházzal kapcsolatban álló művei és/vagy evangélikus témájú tanulmányok, cikkek, könyvek gyűjteménye a teljesség igényével. Ez az oldal több, mint egy katalógus: az információtengerből kigyűjti az evangélikus munkákat, s ezzel identitáserősítő hatású.

Az EOK a Magyar Evangélikus Bibliográfia (MEB) adatbázisát 2017-ig kívánja felépíteni. Az anyagok begyűjtése 2011-ben kezdődött. Az EOK munkatársai megkezdték a valaha megjelent evangélikus lapok egyszerű feldolgozását is. Kétszáznál több gyülekezeti újság, hírlevél, híradó, gyülekezeti értesítő – a legváltozatosabb kiadványok kerültek képbe. Jelenleg több mint 8000 rekord készült el: egyszerű és összetett kereséssel, kimunkált teológiai tárgyszórendszerrel pillanatok alatt eredményre juthat a kutató. A szakbibliográfia számos szempontból is igen fontos egyházunknak, hiszen egyrésztől erősíti evangélikus identitásunkat, de a világháló nyilvánossága által ablakot is nyit a külvilág felé az információs áradatban: úgy a lelkészek, mint az egyházi és világi kutatók számára hasznos segítség lesz. Napi szinten megvalósul haszna, hogy virtuálisan összeköti az egyházi értelmiséget. A bázis textuáriumként is használható, ha az (ökumenikus) bibliai igehelyet adjuk meg rövidítve: pl. Mt, Mt 3, Mt 3,12 stb. Az evangélikus könyvtár e nagy munkában együttműködik az Evangélikus Hittudományi Egyetem Könyvtárával. A MEB számára 2011-től kezdve teljes körűen feldolgozzák a *Lelkipásztor*, a *Keresztyén Igazság*, a *Credo* és az *Evangélikus (Iskola) Nevelés* cikkeit, tanulmányait. Visszamenőlegesen az anyagi és a munkaerőforrások lehetőségével élve haladnak, a *Lelkipásztor* szakfolyóiratot 1924-től kezdve dolgozzák fel, s most az '50-es éveknél tartanak. Az egyházon kívül kiadott, evangélikus témájú publikációkat is szeretnék összegyűjteni a szakemberek. Fontos, hogy van lehetőség új tételek bejelentésére is a honlapon található űrlap kitöltésével. Ha az egyházmegyei gyűjteményi megbízottak évente elküldik az egyházmegye evangélikus publikációit, az nagy előrelépést jelent a munkában.

2012-től az EOK kiadja az éves evangélikus bibliográfiát:

- http://konyvtar.lutheran.hu/bibliografia/meb_2012.doc/view;
- <http://konyvtar.lutheran.hu/bibliografia>;
- <http://humanus.bibl.u-szeged.hu/human/meb>.

Hubert Gabriella elmondta: a reformációi emlékbizottság valamennyi projektet támogatja, a szakmai munkát az EOK végzi. Jó, hogy mind a belső egyházi használat, mind a külső, szélesebb rétegek felé való kilépés megvalósul a digitális könyvtár és a bibliográfia esetében, egyik az Arcanum, a másik a Humán Szakirodalmi Adatbázis segítségével.

Pályázati lehetőségek³

Vajon pályázhat-e világi, akár európai uniós forrásokra az evangélikus egyház ezeknek a nagyszabású, kulturális, művészeti, tudományos, irodalmi, nyelvi, egyházi, vallási projekteknek a megvalósításához? Hiszen mindaz, amivel egyházunk 2017-re készül, nem csupán az egész magyarság, hanem az egyetemes kultúra, a történelem és a tudomány közös kincse.

Kifejezetten vallási vonatkozású megemlékezésekre sajnos nehéz pályázni. Ha az egyház tud kulturális vonatkozást is megjeleníteni (ami a reformáció társadalmi-kulturális hatásait nézve nem túl bonyolult, például a nemzeti nyelvhasználat írásban – nyomtatásban – való elterjedését tekintve), akkor jó eséllyel lehet a Nemzeti Kulturális Alaphoz pályázni.

³ A fejezet a Kocsis Istvánnal, az MEE Országos Irodájának pályázati referensével készült interjú alapján íródott. – K. D.

Jó hír, hogy a Gyűjteményi Tanács elnökének a közbenjárására egyházunk az Emberi Erőforrások Minisztériumától (Emmi) több mint 5 millió forint támogatást kapott nagy teljesítményű szkanner beszerzésére, ami mindhárom gyűjtemény munkáját segíti majd. Ehhez a célhoz jól illeszkednek közgyűjteményeink mostani pályázata is, amelyek restaurálásra, digitalizálásra vonatkoznak.

A Luther Márton életét bemutató rajzfilm kapcsán is történt mind szponzorpenz, mind pályázati forrás bevonása. Az LVSZ három éven keresztül, évi 17 500 euróval támogatja az úgynevezett pilotfilm elkészítését, illetve a sorozat előkészítését.

Most, 2013-ban, mivel a 2017-es konkrét programsorozat relatíve még „messze van”, az segíthetne, ha a magyar állam által is a támogatandó célok közé emelnék a reformációi megemlékezéseket. Az mindenképpen a legfontosabb célok egyike, hogy ne csak a közvetlen, de a közvetetten elérhető források kapcsán is végiggondoljuk: 2017 szempontjából mit és hogyan tudunk hasznosítani. Jó tervezéssel, tudatos forrásteremtéssel folyamatosan tudunk bevonni pénzügyi forrásokat. Amit most tehetünk: igyekszünk minden pályázatunknál már 2017-re is gondolva tervezni. Fontos emellett az is, hogy a „Láthatóan evangélikus” stratégia elvárásainak is megfeleljünk.⁴ A vallási turisztikai szolgáltatásfejlesztést célzó pályázatainkat is így terveztük, jelenleg két régióban (Észak-Magyarország, Közép-Dunántúl) támogattak, de valamennyi evangélikus gyülekezetet szeretnénk majd ebbe a fejlesztésbe bevonni, tulajdonképpen „ráhelyezni” őket az evangélikus „turisztikai térképre”. A projekt során mind egyházi, mind kulturális, mind építészeti és művészettörténeti feldolgozások születnek, a helyi jellegzetességekről, turisztikai lehetőségekről összefoglalók, ajánlók készülnek, úgy, hogy a modern lehetőségeket (mobiltelefonos alkalmazások, előzetes túraszervezés, közösségi platformok stb.) is bevonjuk.

A tematikus évek is sok lehetőséget rejtenek: szeretnénk pályázati lehetőséget nyújtani oktatási intézményeinknek, és arra biztatjuk őket, hogy az óvodákon, iskolákon belül programjaikat, tanulmányi kirándulásaikat, versenyeket igazítsák az adott év tematikájához.

A kormányzat és az egyházak között felmerült annak kérdése, hogy a 2017-es évet államilag is emlékévvé nyilvánítsák. Ennek első lépése egy olyan bizottság felállítása lenne, amelyben prominens világiak mellett az egyházak képviselői is helyet kapnának.

⁴ *Láthatóan evangélikus – A Magyarországi Evangélikus Egyház stratégiai prioritásai 2012–2017.* <http://strategia.lutheran.hu/>. Kommentárokkal megjelenik a Credo 2013/2. számában.

Kőhádi Dorottya lelkész, újságíró, rádiós műsorszerkesztő. Az Evangélikus Hittudományi Egyetem elvégzése után a Budavári Evangélikus Egyházközségben szolgált lelkészként. Teológiai tanulmányai után felsőfokú újságíró oklevelet szerzett. A *Híd* (korábbi nevén: *Misszió*) Magazin és regionális rádióműsorok szerkesztésével kezdte meg egyházi médiamunkáját. A Magyar Rádiónál 1998-ban szerzett műsorvezetői-bemondói oklevelet. 1999 januárja óta a Kossuth Rádió *Evangélikus Félóra* című műsorának szerkesztő-műsorvezetője. Rendszeresen publikál egyházi és világi lapokban, valamint evangélikus missziói rádióműsorokat készít regionális rádióadók számára. A Magyarországi Evangélikus Egyház Országos Irodájának mediareferense, az *Evangélikus Hírlevél* felelős szerkesztője.



Újratervezett életműkiadás

Bibó István írásai 12 kötetben

Bibó István munkái. Centenárium sorozat. 1–12. köt. Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, Budapest, 2011–2012.

A Bibó István Szellemi Műhely és az Argumentum Kiadó nagy vállalkozásba fogott Bibó születésének századik évfordulója alkalmából: tizenkét kötetben megjelentette Bibó István munkáit. A sorozat – Dénes Iván Zoltán, a sorozat szerkesztőjének szavai szerint – még nem tekinthető Bibó művei kritikai kiadásának, de nagy lépés lehet afelé, hogy egyszer a kritikai kiadás is elkészülhessen.

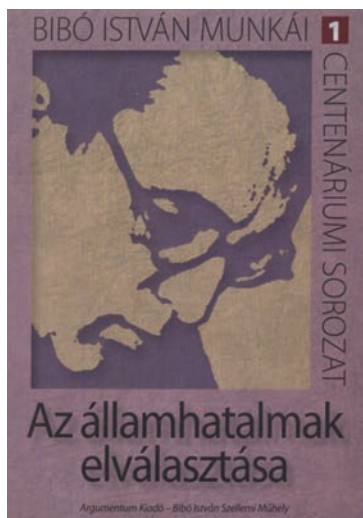
A sorozatszerkesztő és az egyes kötetek utószavait is író, a szerkesztésben közreműködő munkatársai – Karácsony András, Percz László, ifj. Bibó István, Kardos Gábor, Balog Iván, Kovács Gábor és Hanák Gábor – arra törekedtek, hogy Bibó munkásságának nagy témái szerint csoportosítsák a gondolkodó írásait. Az így létrejött tizenkét kötet ennél fogva jelentősen különbözik az eddigi életműkiadásoktól. Mind az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, mind a Magvető Könyvkiadó négy-négy kötetes kiadása a nyolcvanas évek szükség- és kényszerei között született meg, szerkesztőinek keskeny pallón kellett egyensúlyozniuk, hogy céljaikat leginkább elérhessék. A berni kiadás (*Bibó István összegyűjtött munkái*, 1–4. köt., 1981–1984) elindításával még maga a szerző bízta meg a szabadegyetemet 1978-ban, majd Bibó egy évvel később bekövetkezett halálakor fogalmazódott meg a minél teljesebb életműkiadás szándéka, eredetileg három kötetben. A szerkesztők

célja az lehetett, hogy az emigrációban vagy az anyaországban élő magyar olvasót leginkább érdeklő írásokat adják közre: így születtek a tematikus válogatások, és ráadásként a negyedik kötet. A budapesti kiadás (Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. 1–4. köt. 1986–1990) eredetileg szintén háromkötetesre tervezett vállalkozása

versenyezni akart az egyre porózusabbá váló vasfüggöny résein át hozzánk is eljutó berni kötetekkel, ezért a válogatást időrend szerint tagolta, és a szövegeket bőséges jegyzetanyaggal látta el, illetve ahol a berni kiadás csak részleteket közölt, ott teljes szöveget jelentetett meg. Mégsem volt igazán versenyképes, hiszen 1986-ban ki kellett hagynia az 1956-os forradalom dokumentumait és a forradalmat érintő visszaemlékezéseket. A két kiadás vetélkedése 1990-ig tartott, amikor a szabadegyetem újranyomtatta és *Különbség* címen kiadta a berni kötetek mindazon szövegeit, amelyek a budapesti első három kötetben

nem jelentek meg, a Magvető pedig kiadta a negyedik kötetet, benne a korábban mellőzött írásokkal. Az az olvasó, aki az első és a második nyilvánosság közötti falak eltűnésével egyidejűleg mindkét kiadáshoz hozzájutott, a két kiadó versengésének egyértelmű nyertese volt, ugyanakkor igaz, hogy a fent vázolt feltételek között megszületett életműkiadások újratervezése mára halaszthatatlanná lett.

A Bibó István Szellemi Műhely kiadása arra törekszik, hogy egyesítse mind a berni, mind a budapesti kiadás erőseit, és megjelenítsen valamit annak a tudományos kutatásnak az eredményeiből is, ami az elmúlt húsz



esztendő során zajlott. Az életművet tematikus válogatásokban rendezte el, megkönnyítve ezzel az olvasó dolgát. Néhány kötet címe magáért beszél. Az 1956 címet viselő 4. kötet például időrendbe állítva tartalmazza Bibónak a forradalom napjaiban írt fogalmazványait és leveleit, a híres november 4-i *Nyilatkozatot*, a forradalom leverése utáni feljegyzéseket, a Bécsben publikált *Emlékiratot*, a fogoly Bibó kihallgatási jegyzőkönyveit (majd' 250 oldalon!), a szabadulása után más elítéltek ügyében írt leveleit, az 1977–78-ban készült interjúsorozat ide tartozó szakaszát, *Az 1956 utáni helyzetről* címmel ismeretes legkésőbbi visszaemlékezés egy részletét, végül ifj. Bibó Istvánnak *A század legizgalmasabb szocialista kísérlete* című utószavát. Hasonlóan transzparens a 8. kötet címe: *Zsidókérdés*, és hasonlóan átfogó igényű az itt található válogatás, amely a fiatal Bibónak és a később munkaszolgálatosként elpusztult barátjának, Reitzer Bélának a Márciusi Front programtervezetéhez írott javaslataival kezdődik, és az 1948-ban írott nagy munka után közli az 1974-ben befejezett, *Bénultság*-könyv ide tartozó fejezeteit, néhány kisebb írást, végül a téma szakértője, Balog Iván értő utószavát. Rövidebb időtávot fog át a 2. kötetbe sorolt anyag: a *Politikai hisztériák* az 1944-ben befejezetlenül maradt, de így is közel 300 oldalnyi *Békecsinálók* könyve előtt és után csak néhány rövidebb írást közöl, az utolsót 1949-ből. Mindez persze nem jelenti azt, hogy Bibót a politikai hisztéria jelensége később nem foglalkoztatta, csak magát az 1943–44 folyamán alkalmazott kifejezést nem használja többé – hogy miért nem, arra nézve nem találtam nála utalást, talán a kifejezés folyékonyága, félreérthetősége, esetleg pejoratív, megbélyegzésre lehetőséget adó tartalma zavarta. Hogy a bizonytalan kifejezés segítségével milyen lényeges dolgokról beszélt, azt Dénes Iván Zoltán utószava meggyőzően mutatja meg.

Más kötetek Bibó egy-egy ismertebb tanulmánya alapján kapták a címüket. *Az állambatalmak elválasztása* című 1. kötet Bibó 1947-es akadémiai székfoglaló előadása, *Az állambatalmak elválasztása egykor és most* témája szerinti írásokat gyűjt egybe, amelyben kisebb írások mellett helyet kap 1933-as diplomamunkája,

a *Kényszer, jog, szabadság* teljes szövege is. Karácsony András utószava – *Jogtudósból politikai gondolkodó* – a fiatal Bibó érdeklődésének talán legfontosabb változását tárja fel. Hasonlóan koncentrált *A magyar demokrácia válsága* címet viselő 3. kötet anyaga, amelynek utószavában Percz László Bibó koalíciós válságelemzésének kereteit és hangsúlyait értelmezi. Az 5. kötet, *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága* a címadó tanulmánnyal kapcsolatos néhány rövid írás mellett egy megrendítő feljegyzés- és levélgyűjteményt is tartalmaz, amely bemutatja, hogyan kísérelt meg Bibó közbenjárni 1949 tavaszán egy tévedés alapján, ártatlanul halálra ítélt ismerőse ügyében. Fáradozása hiábavalónak bizonyult, az ítéletet végrehajtották. Nyomorult, kelet-európai történet ez is, amely, ha lehet, még inkább kiemeli Bibó határokat feszegető elszántságát.

A recenziens érdeklődésére talán leginkább *Az európai politikai fejlődés értelme* című 9. kötet tart számot: ebben kaptak helyet azok az írások, amelyek Bibó keresztény hitének a tartalmáról tanúskodnak. Itt olvasható Karl Mannheim kései esszégyűjteményének lelkes és részletes ismertetése, amelyben az akkor harminckét éves, még mindig formálódó politikai gondolkodó először foglalkozik komolyan a kérdéssel, hogy vajon milyen lehetőségei volnának a kortárs kereszténységnek a társadalom önismeretének és integritásának erősítésében akkor, ha Krisztus intenciója szerint élne. Ehhez a témához majd harminc évvel később, az európai társadalomfejlődés értelmét feszegető összegző esszéjében tér vissza. Itt olvasható az utópia mintájára kigondolt uchrónia arról, hogy mi lett volna, ha a 15. században győz a zsinati mozgalom. Ebben a kötetben kaptak helyet az erőszakot elutasító Istent kereső versek elemzése is a képzelt vita Németh Lászlóval, amelyben Bibó amellet érvel, hogy VII. Gergely nem vétett, amikor megbocsátott IV. Henriknek, hiszen pápaként, a lelki hatalom képviselőjeként nem tehetett mást. Kovács Gábor pedig utószavában meggyőzően érvel amellet, hogy Bibó nem naiv volt, mint többen ma is hiszik, hanem a reális utópia mestere.

Sok olvasó számára pedig az igazi csemege minden bizonnyal a *Visszaemlékezések* című sorozatszáró kötet

lesz. Az 1976 és 1978 között született életútinterjúk és a hozzájuk kapcsolódó kiegészítések feltárják a Bibó tetteit és gondolatait irányító személyes motivációkat. Ehhez a kötethez Hanák Gábor írta az utószót, aki tagja volt az interjút készítő forgatócsoportnak, s aki most nemcsak az egykori beszélgetések néhány fontos, eredetileg nem eléggé hangsúlyozott aspek-

tusára világít rá, hanem egy közel egyórás felvételt is közkinccsé tesz. Bibót látni és hallani is különleges élmény mindazok számára, akiket a gondolatai már megszólítottak. A 12. kötet ennél fogva nemcsak lezárja a sorozatot, de újabb reflexiókat kiváltó recepció kiindulópontja is lehet.

Csepregi András

Püspökké lenni Isten vagy az állambiztonság kegyelméből?

KORÁNYI András: *Hanem szeretni is. Káldy Zoltán püspöki szolgálata itthon és külföldön*. Luther Kiadó, Budapest, 2012.

Jelentős vállalkozásba fogott a Luther Kiadó, amikor *Egyház a szocializmusban* címmel új sorozatot indított útjára. Az itt megjelentetni kívánt kötetek a korszak egyháztörténetének bemutatását, a Magyarországi Evangélikus Egyház történetének a megismerhető források tükrében való feldolgozását ígérik. Mindezen szándékáról azonban maga a kiadó nem szól, hanem a beharangozást rábízta a sorozat első kötetének szerzőjére, Korányi Andrásra, aki igyekszik is a munka bevezetőjében, a *Hangütésben* mindezeknek eleget tenni. A kötet külleme tetszetős, jó kézbe venni, ám ha az olvasó a könyvespolcára kívánja tenni, sajnos rögtön szembetűnik egy apró hiba: a könyv gerincére írt címből kimaradt egy betű, így lett belőle *Hanem szertni is* a *Hanem szeretni is* helyett.

Nagy fába vágta Korányi András írói fejszékét azzal, hogy Káldy Zoltánról, a Déli Evangélikus Egyházkerület püspökéről írt monográfiát. Hiánypótló munkáról van szó, ahogy a szerző is megfogalmazza bevezetőjében: igyekszik a püspök pályaképét életszakaszonként a források segítségével bemutatni. A sokat sejtető cím – *Káldy Zoltán püspöki szolgálata itthon és külföldön* – egy teljes Káldy-biográfiára enged következtetni. Ez azonban sajnos nem így van. A címmel ellentétben ugyanis a kö-

tet túlnyomó része a püspök külügyi tevékenységének szentel figyelmet, s emellett szinte elsikkadnak a hazai történések, pedig az olvasó legalább annyira érdeklődne a magyarországi vonatkozások iránt is. Sőt lehet, hogy a korszakot átélők, megélők szívesebben is olvasnának Káldy hazai egyház vezetői tevékenységéről. Természetesen a szerző érdeklődése valamilyen szinten meghatározhatja – sőt meg is kell hogy határozza – a könyv tartalmát, de a cím alapján feltétlenül azt várnánk, hogy legalább egyenlő arányban kapjunk információkat Káldy Zoltán kül- és belföldi szerepvállalásáról. A másik – valószínűleg könnyebben kivitelezhető – megoldás természetesen az lehetett volna, ha a szerző leszűkíti a címet a külföldi történésekre.

A hangsúly megítélésünk szerint nemcsak ezen a téren, de a törzsszöveg és a függelék tekintetében is felbillent, hiszen a fele-fele arány szinte a forrásgyűjtemény irányába viszi el a kiadványt. A kiadónak és a szerzőnek talán érdemes lett volna megfontolnia, hogy a Kádár-korszak evangélikus egyháztörténetét fémjelző személyiség életművét két kötetben mutassa be: egy hosszabb, a hazai eseményeket is magában foglaló történeti, egyháztörténeti munkában és egy ezt kiegészítő forráskötetben. Mindezzel együtt a dokumentumok hitelesen támasztják alá a könyv tartalmát; különösen kiemelendő közülük Dóka Zoltán hévízgyörki lelkész nyílt levele, amelyben a diakóniai teológia kapcsán a korabeli őszintétlen egyházi közhangulatot kritizálta.

A források közé a szerző ugyanakkor beemelhetett volna „Pécsi” fedőnevű ügynök – azaz Káldy Zoltán – szép számú jelentései közül néhány jellemző példát, továbbá az Állami Egyházügyi Hivatal vonatkozó iratait is.

Korányi András könyvét forgatva az olvasónak olyan érzése támad, mintha bizonyos témákat bővebben kifejtene, esetleg ismerne a szerző, míg más kérdéseknél adós marad a magyarázatokkal. Ezt támasztja alá, hogy a részletesen tárgyalt fejezeteknél ugrásszerűen megnő a lábjegyzetek száma (*Világgyűlés Budapesten* című fejezet), míg más helyeken egy monografikus igénnyel megírt életrajzhoz képest szinte alig vagy egyáltalán nem találkozunk velük.

A szerző időrendi sorrendben haladva, szakaszokra bontva mutatja be Káldy Zoltán pályáját, elsősorban a nemzetközi szintéren kifejtett tevékenységét. A püspöki kinevezésig tartó életutat azonban mindössze két oldalban foglalja össze, s nem tudható, hogy ennek a források hiánya az oka, vagy esetleg más szempontok vezethették a szerzőt, mivel a fejezet főszovegében erről nem esik utalás, lábjegyzetet pedig hiába keresünk. Bár a műben előkerül a Déli Egyházkerület megszüntetésének a kommunista államvezetés részéről felmerült gondolata, szó esik arról, hogy Káldynak nemcsak jobb-, hanem baloldali ellenzéke is volt az egyházon belül, továbbá, hogy 1949-ben kiállt Ordass Lajos püspök mellett annak bebörtönzésekor, mégis úgy tűnik, mintha Káldy élete csak 1958-tól tartogatna érdekes információkat az olvasó számára. Pedig a püspöki kinevezés előtti majd’ negyven évben is bizonyára akadtak olyan események, amelyek segítenének megérteni Káldy Zoltán püspöki tevékenységét.

Korányi körültekintően ír az 1958-as év eseményeiről; ismertette azt a furcsa *ex lex* állapotot, amelynek során Dezséry László volt püspököt ugyan visszahelyezték tisztségébe, ám egyúttal le is mondott, s mindezek

eredményeként kerülhetett Káldy a püspöki stallumba. Ezzel szemben Korányi nem hangsúlyozza azt a tényt, miszerint Káldy ekkor már a kádári állambiztonság „Pécsi” fedőnevű ügynöke volt, azzal az elsődleges feladattal megbízva, hogy a forradalom leverését követően végrehajtsa az evangélikus egyházon belüli tisztogatókat. Valójában ez a lépés, illetve döntés nyitotta meg számára az utat a püspöki székhez, hiszen abban az időben az állami akarat ellenében senki sem lehetett vezető. Korányi András igyekszik érzékeltetni, hogy Káldy csak annak fejében kaphatta meg kinevezését, hogy vállalta ezt a szerepet, vagyis fellépett az 1956-os forradalom és szabadságharcban részt vett vagy a mellett kiállt teológusokkal, lelkészekkel szemben. Azonban mindezek részletes kifejtése elmarad a könyvben, jóllehet ezt legalább olyan érzékletesen megtehetette volna, mint ahogy tette azt a Lutheránus Világgyűlés világgyűlésének megszervezésével kapcsolatban. A könyv

mindenesetre azt sugallja, hogy a püspöknek nem volt más választása sem a retorzió végrehajtása terén, sem az ügynökkérdésben. Nem számol azzal az opcióval, hogy nem volt kötelező elfogadni a püspöki stallumot, hiszen közhelyszerű, mégis igaz megállapítás, hogy „mindig volt választási lehetőség”. A szerzőnek jobban górcső alá kellett volna vennie azt a skizofrén pszichológiai helyzetet is, amelyben Káldy ügynökként „kisember”, akit tartótisztje marionettbábuként irányít, egyházi tisztviselőként pedig „nagy”, aki gyakran vehemens kirohanásokkal illeti beosztottjait. Érdemes lett volna továbbá röviden bemutatni azokat az állambiztonsági tiszteket, akik ügynöküket feladattal látták el, majd beszámoltatták azok végrehajtásáról: milyen közezből érkeztek, milyen tudással voltak felvértezve, valóban ők irányították-e a püspököt, vagy esetleg ennek fordítottja is megtörténhetett?



Kiseb hibaként könyvelhető el, hogy a szerző az állambiztonsági források jelzeténél pontatlan, lemarad a dokumentum helyét a levéltári rendszerben jelző törzsszám, helyesen: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3.1.2. M-32401. Súlyosabb gond, hogy a szerző a 13. lábjegyzetben Káldy beszerzési dossziéjára hivatkozik. Ez nyilván számos információt, adatot tartalmazhatott ügynöki tevékenységére, elsősorban a beszerzésének körülményeire vonatkozóan, azonban a hivatkozott dosszié nem található az ÁBTL állományában.

A szerzőnek jeleznie kellett volna, hogy Káldy Zoltán 1971-es országgyűlési képviselővé történt megválasztása során kérte az állambiztonsággal való kapcsolatának átalakítását. Konkrét források híján ugyancsak valószínűsíteni tudjuk, hogy az ő kérésére tartották vele a továbbiakban társadalmi kapcsolatként a kontaktust, és kaptak tőle kötetlenebb, a dekonspirálódás kisebb veszélyét magában rejtő módon információkat, amelyek azonban ugyanúgy szolgálhatták az állambiztonság és a pártállam érdekeit, mint az ügynöki jelentések.

Hiányosságként jelentkezik továbbá, hogy Káldy jelentésein kívül Korányi nem használja fel más korabeli állami szervek iratait (Állami Egyházügyi Hivatal, politikai rendőrség). Jóllehet több száz oldalnyi, a protestáns nemzetközi szervezetekkel és a prágai Keresztyén Békekonferenciával kapcsolatos állambiztonsági iratanyag található az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára őrzésében, amelyekre egy dosszién kívül nem történik utalás a könyvben. Pedig ezek segítségével az olvasó megismerhetné és jobban megérthetné az állampárt által a kitűzött egyházpolitikai célok megvalósítása érdekében, olykor titokban folytatott játszmák hátterét, az eddig nem ismert eszközöket. Sajnos a kötetben sok apróbb tévedés is szerepel, például a 183. lábjegyzetben szereplő Gunnar Stålslett nem volt tagja a Kornvald-kormánynak, hanem „csak” a Vallás- és Oktatásügyi Minisztérium államtitkára volt 1972 és 1973 között.

A szerző a keresztyén békekonferenciáról írtak során – amikor arról számol be, hogy a szervezet megal-

ulásának célja az atomveszély elhárítása és a nemzetközi leszerelés hangsúlyozása volt – nem alkalmazta kellő mélységben a történeti forráskritikát. Meg kellett volna ugyanis jegyeznie, hogy ez a békepapok által életre hívott bábszervezet, a kétpólusú világrendnek megfelelően, a szocialista tábor kreációja volt, annak ellenére, hogy sikerült nyugati teológusokat is megszereznie a maga számára. A püspök nemzetközi elismertségének a hatvanas évek első felében való bemutatásakor pedig a szerző nem ír arról a valós történelmi helyzetről, miszerint a dán és a finn egyház képviselői csak kénytelen-kelletlen álltak szóba Káldyval, pusztán azért, mert reálpolitikusok voltak, és belátták, hogy az Ordass-éra egyhamar nem köszön majd vissza Magyarországon.

Korányi András a könyv mélységének megfelelően ismerteti a Káldy által meghirdetett diakóniai teológiát, továbbá a püspök nemzetközi tekintélyének növekedését, amely a Lutheránus Világszövetségben (LVSZ) végbement változásoknak volt köszönhető. Jól szemlélteti az Egyházak Világtanácsában keletkező feszültségeket, amelynek középpontjában az a kérdés állt, hogy volt-e vallásszabadság Kelet-Közép-Európában. A kötet talán legjobban kidolgozott fejezetében ugyanilyen alapossággal szól az LVSZ 1984-es budapesti világgyűléséről, ideértve az előkészületeket és Káldy LVSZ-elnökké való választásának leírását is. Jogosan tér ki a nemzetközi szinten még ekkor is megfigyelhető Káldy-ellenes averziókra, valamint az LVSZ-főtitkárral való konfliktusra is.

Összességében véve a szerző célkitűzései dicséretesek: jó stílusban, közérthetően megfogalmazott, pontatlanságai ellenére is hasznos munka, hiszen Káldy Zoltán püspök külügyi tevékenységéről mindeddig ilyen átfogó könyvet még nem írtak. E kötet alkalmas a felvetett kérdések továbbgondolására, újraértelmezésére, ugyanakkor biztosra vehető, hogy további kutatásokra van szükség ahhoz, hogy az utókor Káldy-képe megfelelően árnyalt és sokszínű legyen – úgy a hazai, mint a nemzetközi egyházi életben betöltött szerepének bemutatása terén.

Csatári Bence – Vörös Géza

„Ábrahám-vallások” az arany középkorban

Az arany középkor – zsidók, muszlimok és keresztények. Sorozatszerkesztő: Babits Antal. Logos Kiadó, Budapest, 2012.

Voltak idők és helyek, amikor és ahol a sötétséget a tudás, a kultúra, a tolerancia és az együttműködés fénye világította meg. Bearanyozta, és így néhány rövid évszázadra többé-kevésbé zavartalanul megvalósulhatott az „Ábrahám-vallásoknak” nevezett három nagy monoteista vallás bizonyos fajta együttműködése. Az Ibériai-félszigeten, Kasztíliaiban létrejött az álom, melyet a könyv címlapján látható három vallási jelkép, a Dávid-csillag, a kereszt és a félhold egymásmellettségeinek békéje jelent.

Az „Ábrahám-vallások” együttélésének ez a kora egyedülálló a történelemben. A *Historia – Diaspora* sorozat 14. kötetében nyolc kortárs és egy a 19. századból meginvitált vallásbölcsező tanulmányát olvashatjuk. Ki-ki a három nagy monoteista vallás valamelyikét képviseli. Keresi, felfedezi, meghatározza vagy körülírja azt az Istent, aki végső soron mindnyájuknak közös és egyetlenegy.

Simon Róbert, Balázs Gábor, Staller Tamás, Babits Antal, Tatár György, Fabiny Tibor, Nyirkos Tamás és Klima Gyula társaságába egyikük – aki egyben a kötet szerkesztője is, Babits Antal – meghívta néhai Kaufmann Dávidot. Nem kétséges, hogy a vallásbölcselet embereinek ez a korokon átívelő időtlensége más találkozásokat is indokolt volna, és csak a kötet fizikai határai döntötték el, hogy nem így történt. Gondolatfűzésük, a kifejezhetetlen meghatározni igyekvő, az emberi befogóképesség peremén egyensúlyozó tudományos nyelvezetük próbára teszi a magyar nyelv tűrőképességét.

Az Almohádok támadásai elől családjával még gyermekként Egyiptomba menekült Mose ben Maimon

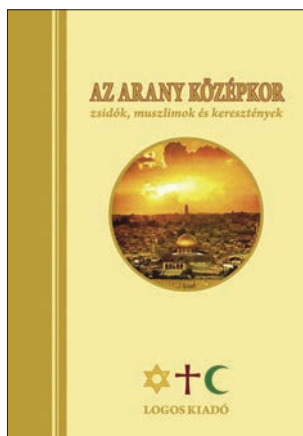
(Maimonidész) rabbi, vallásfilozófus, Szaladin szultán udvari orvosa volt az, aki bölcséleti rendszerében olyan istenképet épített fel, amely először tette lehetővé Isten ideájának megértését a tudomány eszközeivel. Az Ősalkotót, aki a semmiből, talán az ősröbbanás előtti időkben volt kozmikus magányosságát megelégedve, teremtésbe kezdett. Aki meghatározhatatlan, körülírhatatlan, és csak negatív attribútumokkal érzékeltethető, a kombinációk milliárdjainak elvetése által. A cél

a hozzá vezető út maga. A maimoni galaxis a középkorral foglalkozók számára megkerülhetetlen. Szinte mindenki a vonzaskörébe kerül, kering körülötte, mint egy bolygó, hódol neki, értelmezi, eszméit tovább szövi. „Ha Maimuni néhány évszázaddal előbb élt volna (...) vagy néhány évszázaddal később (...), arra törekedett volna, hogy »ismeret- vagy tudástant« dolgozzon ki a hittan vagy teológia megalapozására” – állítja Staller Tamás, majd nem kis meglepetésünkre hozzáteszi: „Persze (...) ha nem lett volna zsidó.” Maimon rendszerében a görög

filozófia találkozik a Sínai-hegyen kinyilatkoztatott egyistenhittel. Nála a Bibliában lefektetett próféta hit képes feloldani a görög indíttatású racionalitást.

Az egyes tanulmányok rendkívül magas színvonalat képviselnek. A nyelvezetük hajlékonysága és rugalmassága mesteri. Olyan írások ezek, melyeknek egyes részleteit újraolvasva újabb és újabb aspektusok tűnnek elő, villannak fel. Vérbeli szellemi kaland olvasni, többek leszünk általa: „alternatív felsőoktatási tankönyv, forráskiadvány a monoteista vallások tanulmányozásához” – olvashatjuk a belső borítón szerényen megbúvó mondatot. Igényes tankönyv, a címlapján Jeruzsálem kör alakú keretbe foglalt miniatúrájával. Könyvespolcunk ékessége lehet.

Magén István



A nagy és dicsőséges – egy másik perspektívából

FRIEDRICH, Gernot: *Fényképezőgéppel és Bibliával a Szovjetunióban*. Luther Kiadó, Budapest, 2007.

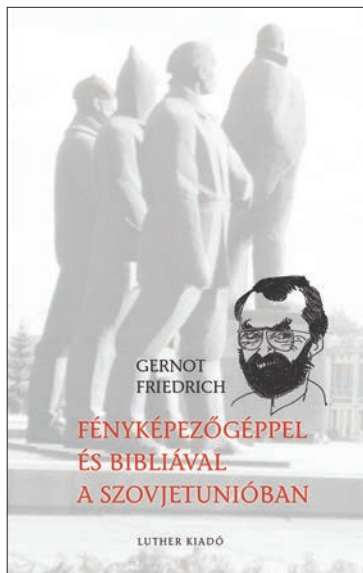
A mi generációnk még abban a korban született és nőtt fel, amikor ilyen, a címben szereplő emberi jelzőkkel ruháztak fel egy mesterségesen és erőszakkal létrehozott államalakulatot. Sőt sokszor zengtük harsányan: „...népek barátságát vívtad ki Te!” (Részlet a szovjet himnusz magyar fordításából.) De hát milyen is volt valójában ez a barátság a közös külső, de számtalan belső határ közé kényszerített népek között?

Azon kevesek, akik lábukat tehették a Szovjetunió földjére, ebből nem sokat tapasztalhattak. Én ezek közé tartozom, osztálykirándulásunk során 1983 nyarán szálltunk le a Seremetyevo dvá betoncsíkján. És aztán sorban jöttek az élmények... Ha jól emlékszem, a programot csomagban kaptuk, nem volt választási lehetőségünk. Vásárlás a GUM-ban, több órás sorban állás az ismeretlen katona sírjánál és a Lenin-mauzóleumnál, majd végigvonultunk a Kreml falánál, ahol akkor már Leonyid Brezsnjev is nyugodott. Leningrádba az utat a Krasznaja sztrela expresszrel tettük meg éjszaka. Egyszer arra ébredtem, hogy állunk. Az ablakon kinézve döbbenet láttam, hogy a vonat szögesdrótos kerítések között vesztegel a „semmi közepén”, de a szerelvény két oldalán kutyás őrök vigyázzák a rendet. Vajon miért? De a legnagyobb döbbenetet az a tény okozta, hogy a Nyevszkij prospekt hatalmas templomában, a Kazanyi székesegyházban akkor a vallás és az ateizmus múzeuma volt látható. És mindezt egy kedves és figyelmes, idegenvezetőnek és tolmácsnak álcázott KGB-s kíséretében élhettük át.

Ezek a személyes élmények idéződtek fel bennem Gernot Friedrich könyvének olvasása közben, pedig ő egészen más céllal és más perspektívából látta az országot.

Ahogy a magyarországiak sokszor veszélyeket is vállalva igyekeztek kapcsolatot keresni és tartani erdélyi vagy felvidéki magyarokkal, ugyanúgy vette ő is a fejébe, hogy felkutatja a Szovjetunióban élő német evangélikusokat. Ennek történeti előzménye, hogy II. Katalin cárnő kezdeményezésére az 1760-as évektől kezdtek németek betelepülni a Volga vidékére. 1924-ben megalakult a Volgai Német Autonóm Szovjet Szövetségi Köztársaság. A II. világháború kitörése és a Szovjetunió németek általi megtámadása után a volgai németekkel szembeni bizalmatlanság általánossá vált. Egy 1941-es rendelettel kimondták a németek kollektív bűnösségét, és szétosztották őket, közel 1,5 millió embert Kazahsztán, Kirgizia, Tadzsikisztán és a távoli Szibéria területén. Őket akarta megkeresni, velük akart közösséget vállalni ez a jénai evangélikus lelkész, Gernot Friedrich.

A könyve elején így ír: „Éveken át nem tudtam szabadulni a következő látomástól: kis országunkban úgy élünk, mint jól táplált, legfinomabb pontyok egy kis, zárt halastóban. Gondosan őrizve és ellátva, megóvva az egyéni kezdeményezések minden fáradtságától. Megkapjuk normálisan adagolt táplálékunkat – néha bizonyos ellátási hiányokkal. Kis, leánykolt kádunk langyos állóvizében élünk, és sejtelmünk sincs a nagy távolságokról, azok csábításáról, veszélyeiről. A távolságok a gátakon túl vannak. Ott élnek a karcsú pisztángok a hideg folyóvízben. Táplálékukat maguknak



kell megkeresniük, de szabadon átvághatnak minden patakon és folyón, egészen a távoli tengerig. Egész életemben nem szabadultam meg az ilyen hideg, szabad patakok utáni vágytól.” Volt tehát szerzőnkben kellően nagy kalandvágy is, amikor a hatalmas keleti ország után kezdett vágyakozni.

De adott volt a kérdés, hogyan lehet a „félte őrzött birodalomba” bejutni. Néhány sikertelen próbálkozás után a következő technikát alakította ki. Útlevelet kért Kínába vagy Mongóliába, amit a keletnémet hatóságok könnyedén megadtak, tudva azt, hogy a kiválasztott célszágok viszont nem engedélyezik majd a beutazást. Friedrich azonban nem is akart ezekbe eljutni, azonban így beléphetett a Szovjetunióba mint tranzitországba. Az 1968-as első sikeres kísérletét követően minden szabadságát ott töltötte hátizsákkal, rövidnadrágban, szakállasan.

Természetesen a megpróbáltatások sem maradtak el. Soha nem aludt szállodában, mert azoknak a vendéglistát le kellett adniuk a rendőrségen. Éjszakázott tehát pályaudvaron, útszélen, építkezéseken csövekben, hegyi kunyhókban, de egyre többször barátoknál is. Bejárta az államalakulat mind a tizenöt tagköztársaságát, eljutott a Kaukázusba szintúgy, mint Novoszibirszkbe. Egy olyan hírt meghallva, hogy „ahol az Ob derékszögben balra fordul”, lakik egy kisebb német közösség, repülön és csónakon kereste fel őket Szibéria északi, zord vidékén. Ahogy megtalált egy közösséget valahol, kapta sorra az új címeiket és neveket, így egyre több feladat nehezedett rá.

A könyv egyik legdrámaibb beszámolója egy „bibliaismereti vizsga”. Becsöngetett egy máshonnan kapott címre azzal, hogy egy Bibliát hozott. Rideg bizalmatlanság fogadta. Majd egy kétórás vallatás során felmérték a szentírásbeli jártasságát, és csak a végén, amikor már nem tudtak olyat kérdezni tőle, amire ne tudta volna a választ, merték elhinni neki, hogy nem provokátor, hanem az, akinek mondja magát. (Német anyanyelve mellett jól, de kis akcentussal beszélt az

oroszt, így leggyakrabban litvának gondolták.) Ekkor azonban óriási öröme váltott az elutasítás, nem győztek hálálkodni a legnagyobb ajándékért, az írott ígéért. „Bizonyára egyáltalán nem tudja fölmérni, micsoda értékes ajándékot hozott nekem. Nemcsak egyedül én fogom olvasni, hanem mások is jönnek majd hozzám a gyülekezetből, és együtt fogjuk olvasni, beszélni róla.”

Tevékenységére természetesen felfigyelt a KGB is. Előfordult, hogy elkapták, és fel akarták ültetni az első, Moszkva felé tartó vonatra, ő mégis az utolsó pillanatban felugrott az azonos peron mellől, de másik irányba induló szerelvényre. És hogy a célállomáson nem várták, az csak annak volt köszönhető, hogy ő a faggatásra a járat végállomását adta meg, pedig hamarabb leszállt. Megfigyelése aztán hazájára is átterjedt. Erről azonban nem ő, hanem a kötet előszavát jegyző püspöke, dr. Werner Leich ír: „Amikor a KGB az Állambiztonsági Szolgálatnak [Stasi] átadta jelentését, a lelkész különösen alapos megfigyelésben részesült, amitől aztán nem is szabadult többet. Fáradságos tárgyalásokkal sikerült ugyan Friedrich lelkészt a kémgyanú alól fölmentetnem, de megfigyelése természetesen soha nem szűnt meg mindaddig, ameddig az NDK fennállt.” Azt már csak magyar olvasóként tehetjük hozzá, hogy mennyire más lehetett olyan egyházban élni, amelynek vezetője megmentette az állam karmaiból a lelkészeit, nem pedig inkább oda-lökte őket.

Gernot Friedrich nagyon rokonszenves stílusban ír. Nem kreál hőst önmagából, nem sorolja a személyi biztonságát veszélyeztető helyzetek sokaságát. Sőt sokkal inkább az az olvasó érzése, hogy bizonyos információkat meg sem említ, vagyis nem kapunk teljes, minden részletre kiterjedő választ a „Mégis, hogyan csinálta?” kérdésünkre. A kötet egy letűnt világba kalauzol, és talán az ilyen írások is hozzájárulnak ahhoz, hogy az soha ne térjen vissza.

Ifj. Zászkaliczky Pál

Halott(i) beszéd egy diktatúra haláláról

MÜLLER, Herta: *A róka volt a vadász*. Ford. Nádori Lídia. Chartaphilus, Budapest, 2010.

Az utolsó utáni pillanatig húzódott a recenzió alapjául szolgáló könyv elolvasása, illetve a cikk megírása. Pedig az irodalmi Nobel-díjjal kitüntetett Herta Müller könyve, *A róka volt a vadász* egyáltalán nem hosszú, mégis váratlanul nagy próba elé állított.

A nehézség nem a témában rejlett. Olyan időszakról van szó, amelyről már az én nemzedékemnek, a rendszerváltáskor felnőtté válóknak is személyes tapasztalatuk lehet: a Ceausescu-rezsim végnapjairól szól a történet, ráadásul Temesváron játszódnak az események. A 20. századi történelem legfontosabb helyszíneinek egyikén járunk, még ha ez csak lassan derül is ki a számunkra. Kíváncsi voltam, hiszen fontos lenne megérteni, hogy mindaz, amit a tévéből, ismerősök, erdélyi barátok elmeséléséből ismertünk, hogyan is működött belülről, hogy élték meg azok, akik benne éltek. Ilyen értelemben érdekesítő a könyv témája.

A történet maga valóban sokkoló, hiszen nemcsak az eseményekkel találkozunk, hanem azok lelki-hangulati hátterével is – azzal, ahogyan a résztvevők megélték. Hogyan lehet megélni és túlélni, hogy tudjuk, a Securitate rendszeresen jár a lakásunkban – ráadásul jeleket is hagynak maguk után, hadd tudja a megfigyelt állampolgár, hogy félnie kell? Hogyan lehet túlélni, hogy a rendszer nem felderíteni szeretné ellenségeit, hanem maga teremti meg azokat? Hogyan lehetett túlélni a lövések gallytörésre emlékeztető hangját, amelyekről tudják, egy-egy határsértő halálát is jelenti?

Ezek a kérdések, melyeket a könyv maga is felvet, megoldásra vártak, de be kell vallanom, a katarzis elmaradt. Talán az író maga sem akarja, hogy olvasója átélje a megoldást, a katarzist.

Miért volt olyan nehéz olvasni a művet? Nem a történet miatt. Igaz, lassan állnak össze a cserépdarabok egységes egésszé, de a végén már a kapcsolatok, a történések, a helyszínek helyükre kerülnek. Megtaláljuk a fókusz – Adinát és Clarát, a két barátnőt –, feltérképezzük emberi kapcsolataikat – jelenlegi és volt szerelmeiket és szeretőiket –, és távolról ugyan, de részesei lehetünk a történelmi eseményeknek is. A nehézséget sajátos módon valójában az író jó jellegzetesen lírai alapállása szüli.

A szöveg valójában nem próza, közelebb áll a vershez. És ezt nem föltétlenül tartom erénynek, hiszen nem mindig egyértelmű, mi a célja ennek a versszerűségnek. Néha több oldalon keresztül szinte minden mondatnak azonos szerkezete van, és szinte ugyanannyi – körülbelül másfél sornyi – szó-

tagból áll. Egy hagyományos prózában a szótagszám, a mondat szerkezet ritmikája nem válik fontossá – most azzá lesz. Ez a monotonitás olvasás közben néha idegőrlő is lehet. A múlt és jelen idő váltakozása is újra és újra megakaszt: csak én nem figyeltem eléggé, vagy valóban nem derült ki az idősíkváltás oka?

Nem lenne baj, hogy a szöveg akadályokat gördít elém, ha látnám, hogy merre akar vezetni ez az akadályozottság – ez azonban néha elmarad. Megszoktuk, hogy a prózai szöveg sokkal inkább áttetsző, mint a költői, és amikor megszűnik átlátszónak lenni, azaz a sajátos nyelvhasználat felhívja magára a figyelmet, akkor ki-zökkenünk megszokott olvasási rendünkéből. És ez nem



is baj, ha valami önmagán vagy a történeten túlmutató jelentősége van.

A lírai kifejezőeszközök – hasonlatok, metonímiák – célja az esztétikumon túl az, hogy érzékletessé, nemcsak racionálisan megérthetővé, de átélhetővé is tegyék témájukat. De lehet-e átélésről beszélni, amikor éppen az érzelmek, a dolgok lelki mozgatórugói halottak? Amikor a bemutatott világ lényege az, hogy lélektelen, a lelki rezdülések érzékeltetését célzó eszközök sem lesznek mások, mint fölöslegesnek tűnő díszek, a megértés útjába került, színesre festett kövek.

A külvilág, amit leír, nem tűri a lírát: rozsdás gyárudvar, panellakás, a kosz hangulata lebegi át a szöveget. A lírai, költői alapállás indokolt lenne, ha a szereplők ezzel a végítéletszerű világgal szemben fel tudnák mutatni a saját belső világuk színességét – csak hogy ez nem történik meg. Mintha a por, a piszok a lelkekbe is beleivódott volna.

Pedig vannak igazi érzelmek, igazi emberi kapcsolatok: a két barátnő egymás iránti szeretetéről, egyikük besorozott szerelmével való kapcsolatáról tudunk – de

itt a kulcsszó a *tudunk*: ebben a világban az érzés is csak egy ténye a világnak, nem menedék, a tiszta érzelmek csak adatként vannak jelen. A szereplők sem lettek élő személyiségek számomra, megmaradtak *szereplőnek*, sablonoknak – ki tudja, talán épp ez az elidegenítés volt az egyik cél.

Amikor egyre közelebb kerülünk a végkifejlethez, felpezsdül az addigi állóvíz: a rendszer egyre örültebb, egyre tébolyultabban keresi ellenségeit, ezzel azonban egyre közelebb hozza saját bukását is. A főszereplők is egyre aktívabbak – menekülnek, és végigélik Ceaușescu bukását. A történet lezárása azonban szintén nem ad feloldást: semmivel nem éreztem szervezettebbnek, mint Jób könyvének utolsó néhány sorát: ahogy a szenvedések után Jób minden különleges indoklás nélkül, szinte az addigiakhoz képest logikátlanul kap vissza kétszeresen mindent, úgy logikátlan az új korszak rendjének megszületése is. Talán épp azért, mert az agyba és a szívbe ivódott fagy, a lelki halál nem tud elszállni egy pillanat alatt a diktátor bukásával.

Hegedűs Attila

Otthonos evangélium

ROBINSON, Marilynne: *Gilead*. Ford. Pásztor Péter. Magvető, Budapest, 2012.

Hétköznap reggel a templom üvegablakain átáramló fény ugyanolyan foltokat vet a padlóra, mint vasárnap. Ünnepek, évek, történelmi és életkorok lüktető ritmusa az emberé, a kegyelmet nem köti. De beülni a hétköznap reggeli templomi ragyogásba többnyire lelkészek és papgyerekek kiváltsága. Ez a templomi, istenközelit otthonosság számomra már a borítón megjelenik, és végigkíséri a regény valós és szellemi történéseit.

Pedig Gilead – ez a képzeletbeli városka – a tengerentúlon fekszik, és a történelmi háttér is nagyon amerikai. Mégis: a gileadi parókia akár a Kárpát-me-

dencében is lehetne, és az apák és fiak közti szeretettel és meg nem értéssel teljes, gyötrelmes kapcsolatok éppen olyanok, mint a világ bármely részén. Mert a nemzetek és a nemzedékek közti háborúk kiváltó okai eltérhetnek, a fegyverfogás jogosságának és a békekötés lehetetlenségének húsbavágó kérdései megegyeznek, akárhol folynak is a harcok.

Marilynne Robinson magyarul elsőként megjelent regénye, a *Gilead* egyetlen hosszú levél. John Ames, az idős lelkész írja későn született kisfiának szellemi hagyatékként. Gyöngédséggel meséli családjá és a város másik lelkészcsaládjának történeteit, és gyöngédséggel tekint (vissza) a világ ragyogására. „...nem tudom elhinni, hogy amikor elváltozunk, és felöltjük romolha-

tatlanságunkat, elfeledjük halandóságunk és változandóságunk csodálatos állapotát, a nemzés-alkotás és a romlás roppant ragyogó álmát...” „Bárhova fordítod a tekintetedet, a világ ragyoghat, akárcsak az elváltozás, a megdicsőülés.” Az idő múlását érzéletes nélkül szemléli: „Anyád (...) gyakran viseli a kék ruháját. Te kinőtted a piros inged.” „Bárcsak láttál volna erőm teljében.” Tudja, hogy nem fogja látni gyermekét megöregedni, és talán éppen ez a tudás oldja fel a generációs feszültségek örökségét. „Isten áldja meg a szemedet és a hallásodat is, és persze a szívedet is. Bárcsak segíthetnék neked cipelni hosszú éveid terhét. Ebben a fajta apai megelégedésben az Úrnak lesz majd része.” Isten tekintetével tud a fiára nézni, és ezt a tekintetet tanulja akkor is, amikor életének súlyos árnyait cipelő keresztfia hozzá fordul.

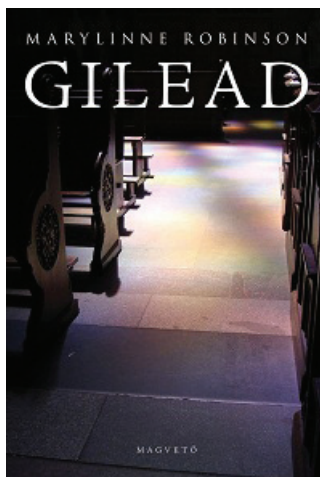
A történetek elmesélését át- meg átszövik a teológiai töprengések. Nem válik szét az élet és az igehirdetés, a hit-tan egzisztenciálisan érint – miközben Ames tiszteletes pontosan tudja, hogy „a tan nem azonos a hittel, csupán eszköz, hogy beszélni lehessen a hitről”. Amikor az üdvösségről, a kegyelem gazdagságáról vagy a szentségekről gondolkodik, nem dohos, könyvszagú kérdésfelvetéseket és eszmefuttatásokat olvasunk, hanem az emberi szívet és lelket mélyen érintő és az életet befolyásoló üzeneteket. „Világéletemben szerettem keresztelni, habár néha azt kívántam, lenne több zubogás és csobogás

a mi eljárásunkban is.” Az öreg pap pontosan ismeri saját gyöngeségeit és gyarlóságait, a féltékenységet, az irigységet, a gyávaságot. Nem ostorozza magát, hanem már kimondásukkal harcol ellenük, és él a megváltás ajándékával – amely az ő gondolkodásában gyógygyógyítás és helyreállítás.

A *Gilead* az evangélium gyakorlata: szól a szentségek kézzelfogható áldásairól és az áldás szentségéről. Az áldó szavak és kézmozdulatok erejéről. A másik felé fordulásról, a figyelmes szeretetből fakadó megbocsátásról. A megbocsátás mindkét felet gyógyító erejéről. Ha öregapja gazzal benőtt sírjaig kell is zarándokolnia, vagy fel is kell vennie egy másik ember életének terheit – csak a megbocsátani és áldani tudó apa tudja elengedni könnyű szívvel a fiát.

Amikor Gedeon hadba vonult Midján ellen, túl nagyra találta a seveget az Úr. Ezért Gedeonnak ki kellett hirdetnie: „*Aki fél és retteg, az térjen vissza, távozzék a Gileád hegyéről!*” (Bír 7,3) „A teológusok megelőző kegyelemről beszélnek, amely megelőzi a kegyelmet, hogy azt elfogadhassuk. Szerintem megelőző bátorságnak is lennie kell, amely lehetővé teszi, hogy bátrak legyünk...” Nemcsak a Midján elleni harchoz kell bátorság – az élethez is az kell: a szeretethez, a bocsánathoz és a bocsánat elfogadásához, a halálunkkal és az életünkkel való szembenézéshez is.

Kertész Eszter



A semmiből

VINCZE Ottó: *Ex nihilo*. Molnár Ani Galéria, 2013. január 16. – március 29.

A belvárosi Molnár Ani Galéria talán a főváros legkisebbeinek egyike. Az alapító Molnár Annamária egy évtizede foglalkozik kortárs művészettel, több külső kiállításnak is kurátora. Vincze Ottó kiállításán két installáció látható, amelyek szinte maradéktalanul ki is töltik a másfél-két lakoszobányi kiállítóteret. A nagyobbik térben két, a földtől körülbelül 30 centiméteres magasságban felfüggesztett kék tengerhajózási bója lebeg. Az egyik a franciakártyáról ismert pikk – felfordított – jele, a másikon egy égő szív sziluettje, az előző motívumhoz hasonló jel látható. A bóják alatt kerek árnyékok hamuból kiöntve, a bennük látható kézzel írt felirat: „creatio” és „ex nihilo”.

A másik mű egy fehér, falnak támasztott (leszakadt?) tábla, rajta az alapsíkból kissé előreugró „nem múlik el soha” felirat, épp csak annyira kiemelkedve, hogy megtartsa valamennyit a betűkre rakódott (világégés utáni?) hamuból, mely a tábla lábánál gyűlik keskeny sávba. A tábla mellé függesztett digitális képkeretben egy énekmutató tábla töredéke, majd egy tolókos emberalak délutáni narancsos napfényben elnyújtott árnyéka jelenik meg, és felhangzik néhány ütemnyi orgonaszó.

Vincze Ottó művészete és azon belül az itt tárgyalt két mű is a konceptualizmus irányzatához kapcsolható. A konceptualizmus az 1960-as években született alkotói irányzat, melynek központjában nem maga a létrejövő mű, hanem az ötlet, a műalkotáshoz kapcsolódó gondolat áll. Az avantgárdhoz hasonlóan ez az alkotói eljárás is gyakran használ hétköznapi tárgyakat, azokat eredeti kontextusukból kiemelve új jelentést kölcsönöz nekik.

Az 1964-es születésű Vincze Ottó festőként kezdte pályáját, később fordult az installáció felé. Az 1990-es években alkotott művei jó része az alapsíkból kissé előreugró síkinstalláció, melyeknek gyakori motívuma a szabásminta, amely sokszor síkinstallációként, a fal

síkjából éppen csak pár centiméterre kiemelkedve kerül kiállításra. Maga Vincze úgy vall erről a motívumról, mint amit *ready-made*-szerűen talált és emelt át alkotásaiba. Az elidegenített, egyszerre emberre utaló és ember nélküli forma szinte a géppel egyenértékű jelentést kap. A személytelenség, gépszerűség mellett azonban csaknem mindig jelen van a humor (pl. *Szezonális Vénusz*, 1998) és bizonyos fajta metafizikus odafordulás, például amikor a *Hordozható csillagkép* (1997) című műben a szabásminta precíz vonalvezetését a mennybolt csillagképeivel állítja párhuzamba, párbeszédbe.



Az emberalak a későbbi alkotásokban is csak elvétve jelenik meg, ellenben az utóbbi évtizedben gyakran találkozunk különféle vizeket megidéző tárgyakkal: mentőövvel, esernyővel, vizespohárral vagy akár az itt is központi szerepbe kerülő bójákkal. Néhány esetben az ezekből a tárgyakkól született függesztéses installációk hatalmas tereket, például irodaházak auláját, gyárcsarnokokat vesznek birtokukba, feloldva, átlényegítve az eredeti közeg minőségét is.

A jelenleg tárgyalt művek *emelkedés-süllyedés* motívuma sem újdonság az életműben, példaként említhe-

tők az *Ereszkedő súlypontok* (2003), a *Kognitív mentés* (2010), az *Alkalmi homlokzatsmink* (2010) vagy a *Pionír*



lendület (2011) című installációk. A játékosság fogalma gyakran előtérbe kerül a Vincze-művek elemzésében (jelen esetben a pikk és a lángoló szív dialógusa lehet rá az egyik példánk).

Korábban a *Faragott kép* (2008) című installáción kívül szinte alig találunk direkt egyházi, vallási utalást. Vincze azonban ebben a művében a szentendrei református templom padjai „itt jártam” típusú bekarcolásainak felhasználásával állít emléket a gyülekezet egykori és mai tagjainak. A kézjegyeket lefotózta, deszkalapra kasírozta, ezeket pedig eredeti

helyüknek megfelelően függesztette fel a hosszanti elrendezésű térben. A falon, az oltárkép helyén egy áldó kéz látható, szintén szabásminta-töredékként megalkotva, de sokkal kevésbé elidegenítetten megjelenítve, mint más szabásmintaképeken.

A jelen kiállításon tárgyalt művekben szintén hangsúlyos szerepet kapnak a direkt egyházi szöveg-, hang- és kép-fragmentumok, amelyek az elmúlással, a semmivel, a vak végzet szimbólumaival helyezkednek szemközt. A lebegő, óriási bóják egyike mintha emelkedne, míg a másik alatti feliratról és a pikk jelről inkább süllyedésre asszociálunk. A teremtés és a megsemmisülés folyamata ebben a műben egyformán semleges, egyforma a súlyuk, a hőmérsékletük, kiegészítik és kölcsönösen feltételezik egymást. A kiállító művész „a modern és a szakrális gondolkodás számára egyaránt legnagyobb talányt jelentő teremtés mítoszával foglalkozik – az anyagtalan és az anyagi közti átmenettel. A Biblia szövegében található »ex nihilo« a semmi anyaggá válására utal, ami nemcsak a vallás szemszögéből, de a művészet esetében is az egyik legfontosabb kérdéskör” – olvashatjuk az előzetesben.

Az *Ex nihilónak* szinte alig van előzménye Vinczénél. Izgalmas kérdés, hogy az alkotói gondolkodás ilyen irányba csupán kitérő vagy egy új szakasz nyitánya az életműben.

Nagy Villő



DIGITALSTAND
www.digitalstand.hu

WWW.DIGITALSTAND.HU

Olvassa a Credo digitális változatát!

Kedvenc lapját számítógépen és iPaden is olvashatja!



Digitális újságok

Gyorsan, kényelmesen, kedvező áron!



CONTENTS / INHALT

LECTORI SALUTEM

- Fábri, György: *Where Are Your Brothers and Sisters? / Wo ist dein Bruder?* 1

COMPASS / KOMPASS

- Péter, Gáncs: *Drawn to the One Who is to Come / In der Anziehung dessen, der kommen soll* 3

WITNESSES AND CONCLUSIONS / ZEUGEN UND LEHREN

- Tóth, Károly István: *The Border Revisions between 1938 and 1941 and the Lutheran Church in Hungary
Die Grenzenrevisionen und die evangelisch-lutherische Kirche zwischen 1938 und 1941* 5
- Diószegi, György Antal: *“...Who Strives to Attain the Supreme Good in This World”.
Samuel Spillenberg’s Comprehensive Achievement in the Lutheran World of His Age
„...der das höchste Gut auf dieser Welt erreichen mag“. Wertschaffung von Samuel Spillenberg,
Arzt von Leutschau in seiner lutherischen Welt* 19

REALM OF WORDS / WÖRTERREICH

- Ittész, Gábor: *Sua Fata. Six Centuries of the Bibliotheca Palatina / Sechs Jahrhunderte der Bibliotheca Palatina* 26

SHELTER / OBDACH

- Velladics, Márta: *The Teleki-Degenfeld Castle at Szirák / Das Schloss Teleki-Degenfeld in Szirák* 39

WORLD CREATED / DIE GESCHAFFENE WELT

- Szűcs, Kinga: *Animal Rights and Church Declarations. Consequences of the Discussion of the
EKD Statement Concerning Animal Protection in 1991
Tierrechte und kirchliche Denkschrift. Konsequenzen der Diskussionschrift der EKD vom Jahre 1991* 49

LUTHERAN WORKSHOP / EVANGELISCHE WERKSTATT

- Kóháti, Dorottya: *On the Way to 2017. The Work of the Reformation Committee of the
Lutheran Church in Hungary (Part 1)
Auf dem Weg zu 2017. Die Arbeit des Reformationausschusses der Evangelisch-Lutherische
Kirche in Ungarn (Teil 1)* 58

REVIEW / RUNDSCHAU

- Csepregi, András: *The Reconstructed Oeuvre. The Works of István Bibó in 12 Volumes
Neu geplante Lebenswerkausgabe. Die Schriften von István Bibó in 12 Bänden* 69
- Csatári, Bence – Vörös, Géza: *Becoming Bishop by the Grace of God or the State Security Service?
Bischofsein von der Gnade Gottes oder der Saatsicherheit?* 71
- Magén, István: *“Religions of Abraham” in the Golden Middle Ages / „Abraham-Religionen“ im goldenen Mittelalter* 74
- Zászkaliczky, Pál, Jr.: *The Great and Glorious – from Another Perspective / Der Große und Herrliche aus einer
anderen Perspektive* 75
- Hegedűs, Attila: *Funeral Oration on the Death of a Dictatorship / Tote-/ Todesrede über den Tod einer Diktatur* 77
- Kertész, Eszter: *Homelike Gospel / Behagliches Evangelium* 78
- Nagy, Villó: *Out of Nothing / Aus dem Nichts* 80

TARTALOM



LECTORI SALUTEM	
Fábrí György: <i>Hol van a te testvéred?</i>	1
IRÁNYTŰ	
Gáncs Péter: <i>Az Eljövendő vonzásában</i>	3
TANÚK ÉS TANULSÁGOK	
Tóth Károly István: <i>Az 1938 és 1941 közötti határrevíziók és az evangélikus egyház</i>	5
Diószegi György Antal: „...ki a legfőbb jót e világon véli elérni”. <i>Spillenberg Sámuel lőcsei orvos értékteremtése kora lutheránus világában</i>	19
SZÓBIRODALOM	
Irtész Gábor: <i>Sua fata. A Bibliotheca Palatina hat évszázada</i>	26
HAJLÉK	
Velladics Márta: <i>A sziráki Teleki-Degenfeld-kastély</i>	39
A TEREMTETT VILÁG	
Szűcs Kinga: <i>Állati jogok és egyházi nyilatkozatok. Az EKD 1991-es vitaanyagának tanulságai</i>	49
EVANGÉLIKUS MŰHELY	
Kőháti Dorottya: <i>Úton 2017 felé. Az MEE Reformációi Emlékbizottságának munkája (1. rész)</i>	58
SZEMLE	
Csepregi András: <i>Újratervezett életműkiadás. Bibó István írásai 12 kötetben</i>	69
Csatári Bence – Vörös Géza: <i>Püspökké lenni Isten vagy az állambiztonság kegyelméből?</i>	71
Magén István: <i>„Ábrahám-vallások” az arany középkorban</i>	74
Ifj. Zászkaliczky Pál: <i>A nagy és dicsőséges – egy másik perspektívából</i>	75
Hegedűs Attila: <i>Halott(i) beszéd egy diktatúra haláláról</i>	77
Kertész Eszter: <i>Otthonos evangélium</i>	78
Nagy Villó: <i>A semmiből</i>	80

CSATÁRI BENCE • CSEPREGI ANDRÁS • DIÓSZEGI GYÖRGY ANTAL • FÁBRI
GYÖRGY • GÁNCS PÉTER • HEGEDŰS ATTILA • ITTÉS GÁBOR • KERTÉSZ ESZTER
• KŐHÁTI DOROTTYA • MAGÉN ISTVÁN • NAGY VILLÓ • SZŰCS KINGA • TÓTH
KÁROLY ISTVÁN • VELLADICS MÁRTA • VÖRÖS GÉZA • IFJ. ZÁSZKALICZKY PÁL

